

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ISSN 2413-7154 (Print)
ISSN 2413-7553 (Online)

**ЕКОНОМІЧНА
ТА СОЦІАЛЬНА
ГЕОГРАФІЯ**

**Випуск 79
2018**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 79

Київ-2018

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Поновлено у переліку фахових видань Атестаційною колегією МОН України, наказ МОН України № 515 від 16 травня 2016 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: Я.Б.Олійник (гол. ред) та ін.] – 2018. – Вип. 79. – 56 с.

Науковий журнал “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія журналу: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Олійник Я.Б., акад. НАПН України, д. екон. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Заступник головного редактора: Мезенцев К.В., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Відповідальний секретар: Гнатюк О.М., к. геогр. наук; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Вітчизняна редакційна колегія:

Бейдик О.О., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Запотоцький С.П., д. геогр. наук, доцент; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Любіцева О.О., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Масляк П.О., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мельничук А.Л., к. геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Пістун М.Д., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Степаненко А.В., д. геогр. наук, проф.; *Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України*

Шищенко П.Г., член-кор. НАПН України, д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Яценко Б.П., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Міжнародна редакційна колегія:

Антіпова К.А., д. геогр. наук, проф.; *Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білорусь*

Арслан М., д. геогр. наук, проф.; *Казахський національний університет імені аль-Фарабі, Алмати, Казахстан*

Бартошевич Б., д. геогр. наук, проф.; *Лодзький університет, Польща*

Бурнейка Д., д. геогр. наук, проф.; *Вільнюський університет, Литовський центр соціальних досліджень, Інститут суспільної географії та демографії, м. Вільнюс, Литва*

Камінська В., д. геогр. наук; *Університет Яна Кухановського, м. Кельце, Польща*

Карачоні Д., д. геогр. наук; *Угорська академія наук, м. Будапешт, Угорщина*

Кріс’яне З., д. геогр. наук, проф.; *Латвійський університет, м. Рига, Латвія*

Стебельський І., д. геогр. наук, проф.; *Віндзорський університет, Канада*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії.

Тел. (044) 521-32-04, (044) 521-32-24; e-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / [Eds.: Ya. Oliynyk et al.], 2018, Vol. 79, 56 p.

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya (Economic and Social Geography) is an academic journal published since 1966 that focuses on current issues of both theoretical and empirical aspects of human geography. In particular, Journal's scope covers economic, social and cultural geography, behaviour and perceptual geography, regional science and policy, spatial planning, geo-demographics and labour market developments, environmental issues, modern spatial transformations. The Journal also published scientific reviews, as well as the reports about outstanding scientists and educators, important historical dates and events.

Publisher: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Editorial Board:

Editor-in-Chief: Yaroslav OLIYNYK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Deputy Editor-in-Chief: Kostyantyn MEZENTSEV, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Executive Editor: Oleksiy GNATIUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editors:

Ekaterina ANTIPOVA, *Belarusian State University, Minsk, Belarus*

Mehmet ARSLAN, *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Bartosz BARTOSIEWICZ, *University of Łódź, Poland*

Oleksandr BEIDYK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Donatas BURNEIKA, *Institute of Human Geography and Demography, Vilnius University, Lithuania*

Wioletta KAMIŃSKA, *Institute of Geography, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland*

Dávid KARÁCSONYI, *Geographical Institute, RCAES, Hungarian Academy of Science, Budapest, Hungary*

Zaiga KRISJANE, *University of Latvia, Riga, Latvia*

Olha LYUBITSEVA, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Petro MASLYAK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Anatoliy MELNYCHUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Mykola PISTUN, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Petro SHYSCHENKO, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Ihor STEBELSKY, *University of Windsor, Canada*

Anatoliy STEPANENKO, *Institute of Environmental Economics and Sustainable Development, Kyiv, Ukraine*

Borys YATSENKO, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Serhiy ZAPOTOTSKYI, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editorial Board Address: Kyiv, MSP-680, Prospect Akademika Hlushkova 2a, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography.

E-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Official website: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

ENCOURAGEMENT OF PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOUR (A CASE STUDY OF KYIV)**Olena KONONENKO***Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
helen74@ukr.net*

Abstract: Numerous theoretical frameworks have been dedicated to the problem of sustainable development of cities and regions. Although many practical actions have been undertaken, no perfect mechanism of encourage pro-environmental behaviour has been found yet.

Non-ecological behaviour is the most arduous barrier to achieving the sustainable development goals because of the various reasons such as low awareness of environmental issues, traditional values and lifestyle. Pro-environmental behaviours include such practices as recycling, electricity saving, water saving, using public transportation, bicycle or walking, using LED lamps instead of fluorescent lamps etc. The promotion of pro-environmental behaviours in people's daily lives is an important factor for stimulating the development of different sectors of green economy.

Our article describes a general assessment of the ecological behaviour of the population in the city of Kyiv and Ukraine as a whole. The regional features of pro-ecological behaviour, which are the differences in people's practices and attitudes in Western and Eastern parts of Ukraine, as well as in large cities and rural areas, are revealed. Also models of pro-environmental behaviour, which correspond to the sustainable development goals, have been distinguished. Formation of the model of behaviour depends on citizen's social status, age, education and other characteristics. The key element of the sustainable development mechanism is considered as a way of changing of behavioural patterns under the influence of certain tools that can be promoted by the city authorities.

The most effective way to encourage pro-environmental behaviour is combination of informational and structural strategies. The task of informational strategies is increasing actor's knowledge about behaviours. Structural strategies are aimed to change contextual factors such as the availability and the actual costs and benefits of behavioural alternatives. For implementation of encouraging policy is necessary to make a choice between a large number of measures and instruments of influence. We propose the individualized social marketing approach, in which interventions is tailored to the needs, wants and perceived barriers of individual segments of the city residents.

Key words: pro-environmental behaviour, sustainable development, sustainable consumption, environmental awareness, territorial community of the city.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.4-13>

UDC: 911.3:316.62

Received: March 07, 2018.**Revised:** May 12, 2018.**Accepted:** May 17, 2018.**МЕХАНІЗМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ МІСТА КИЄВА)****Олена КОНОНЕНКО***Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
helen74@ukr.net*

Анотація: Значна кількість наукових праць присвячена проблемі реалізації ідей сталого розвитку на рівні регіонів і міст. Не зважаючи на те, що накопичено певний досвід та узагальнено основні ідеї, поки що немає відпрацьованого механізму зміни моделей поведінки населення відповідно до цілей сталого розвитку.

Неекологічна поведінка населення є однією з найбільших перешкод на шляху досягнення цілей сталого розвитку, що спричинено недостатністю обізнаності населення щодо екологічних проблем, незмінністю традицій та стилю життя. Екологічна поведінка включає в себе такі практики як переробка сміття, зменшення споживання води та електричної енергії, використання громадського та вело транспорту, світлодіодних ламп замість флуоресцентних та ін. Стимулювання екологічної поведінки у повсякденному житті населення є важливим чинником розвитку зелених секторів економіки.

В статті дано загальну оцінку екологічній поведінці населення в місті Києві та Україні в цілому. Також виділені моделі поведінки населення залежно від її відповідності цілям сталого розвитку. Модель поведінки формується залежно від належності громадян до певних соціальних груп, їх віку, освіти та інших характеристик. В статті запропоновано як ключовий елемент механізму сталого розвитку розглядати зміну моделей поведінки населення під впливом певних засобів та інструментів, що можуть бути запроваджені міською владою.

Поєднання інформаційних та структурних стратегій є найефективнішим способом стимулювання екологічної поведінки населення. Інформаційні стратегії мають на меті збільшення знань суб'єктів дії про види екологічної поведінки. Структурні стратегії спрямовані на зміну ситуативних чинників як, наприклад, наявність, фактичні витрати та переваги альтернативних видів поведінки. Реалізація політики заохочення потребує вибору між великою кількістю заходів та інструментів впливу. Ми пропонуємо індивідуалізований маркетинговий підхід, в якому заходи адаптуються до потреб, бажань та сприйняття бар'єрів екологічної поведінки окремими групами громадян.

Ключові слова: екологічна поведінка, сталий розвиток, стале споживання, екологічна свідомість, територіальна громада міста.

Вступ. Сталий розвиток як світоглядна концепція передбачає здійснення глибинних трансформацій в усіх сферах людського життя, а індикатори сталого розвитку мають стати ключовими при формуванні національної та регіональних стратегій. В Україні процес зміни парадигми розвитку тільки розпочинається і тому актуальним є завдання наукового обґрунтування напрямів і механізмів сталого розвитку на різних ієрархічних рівнях та визначення місця і ролі основних стейкхолдерів даного процесу.

Участь громадськості у вирішенні актуальних проблем суспільного розвитку має мультиплікативний ефект як для розвитку регіонів та населених пунктів, так і суспільства в цілому, оскільки сприяє більш ефективному використанню ресурсів, забезпечує інклюзивність розвитку та формування громадянського суспільства.

В контексті євроінтеграційного процесу та адаптації для України Цілей сталого розвитку до 2030 року [24], перегляду потребує ряд стратегічних документів та, відповідно, секторальних політик. В той же час, декілька важливих напрямів та механізмів є недостатньо розвинутими, що може вплинути на результати реалізації політики сталого розвитку в цілому. Серед інших, це механізм залучення населення та окремих громадян до формування напрямів і механізмів сталого розвитку, а також до процесів реалізації окремих заходів.

Механізм забезпечення сталого розвитку розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів – принципів, теорій і концепцій, цілей, завдань, технологій, методів, інструментів їх реалізації, що органічно поєднуються в процесі здійснення послідовних дій органів публічної влади з метою забезпечення інтересів територіальної громади з урахуванням потреб прийдешніх поколінь [9, с. 17]. Складові відповідного механізму мають бути узгоджені ієрархічно (з глобальними та національними стратегіями та планами дій) та секторально (забезпечувати сталий розвиток промисловості, аграрної сфери, житлово-комунального господарства, транспорту тощо).

Наукових розробок щодо вивчення можливостей залучення громадськості до вирішення завдань сталого розвитку проводиться недостатньо внаслідок міждисциплінарності такого роду досліджень та низького запиту, що лише в останні декілька років став зростати з активізацією практичної реалізації ідей сталого розвитку в Україні. З поміж досліджень вітчизняних вчених слід згадати національну доповідь «Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів», в якій розкрито духовно-культурний потенціал сталого розвитку регіону та розроблено його нормативну модель [20, с. 137]. Також через розкриття сутності духовного стану населення України автори монографії «Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України» бачать можливості для забезпечення переходу на модель сталого розвитку

на рівні громад та окремих громадян [18, с. 148-149]. Найвпливовішими чинниками необхідних змін є сімейні традиції, громадські відносини, звичаї, мова, система освіти і виховання, сакральні цінності. Загальні тенденції щодо галузевих та просторових трансформацій в контексті переходу України на модель сталого розвитку висвітлені у монографічному дослідженні [22]. Автори наголошують на безперспективності слідуванню західній моделі «суспільства загального споживання [22, с. 95] та виявляють основні перешкоди, що стоять на шляху розвитку сталого споживання та виробництва.

Дослідження сталого розвитку територіальної громади [21] проведено з точки зору формування індивідуальної та колективної ідентичності та впливу лібералізму на формування цінностей та пріоритетів сталого розвитку. Автори розкривають окремі механізми та інструменти стимулювання сталого розвитку громади без окремого фокусування на проблемі залучення населення до екологічної поведінки та ресурсощадних практик.

Метою даного дослідження є характеристика екологічної поведінки населення та здійснення спроби виявлення її моделей на прикладі міста Києва, а також розроблення напрямів і механізмів вдосконалення міської екологічної політики, що ґрунтуються на важелях впливу на існуючі моделі поведінки з урахуванням цілей сталого розвитку.

Теоретичні основи дослідження. Однією з цілей сталого розвитку є перехід до сталого споживання, тобто використання продукції та послуг, які забезпечують вищий рівень життя за одночасної мінімізації використання природних ресурсів та токсичних матеріалів, утворення відходів і забруднюючих речовин впродовж усього циклу виробництва і споживання продукції або послуги [25, с. 9]. Презентована Урядом України система цілей і завдань сталого розвитку на період до 2030 року містить операційні цілі 4.3. «Зробити міста та населені пункти інклюзивними, безпечними, життєстійкими та збалансованими» та 5.1. «Забезпечити перехід до моделей збалансованого споживання та виробництва» [24], які безпосередньо пов'язані з більш активним залученням населення до вирішення екологічних проблем міст та загалом фундаментальною зміною підходів до природокористування, споживання товарів і послуг, стилю життя населення. Стосовно особливостей життєдіяльності населення, стале споживання (*sustainable consumption*) означає зміни в обсягах споживання товарів і послуг (наприклад, зменшення споживання води, електричної енергії, палива та ін.), а також структури споживання (надання переваги пішим прогулянкам та використання громадського транспорту перед використанням легкового автомобіля). В окремих випадках можливе зменшення споживання та одночасне збереження якості отримуваних благ (наприклад, використовуючи енергоефективні лампи замість ламп розжарювання), але загалом існує пряма залежність між рівнем життя населення та ступенем його впливу на довкілля. Це досліджено за допомогою показника екологічного

сліду: найбільший екологічний слід мають США, Канада, Австралія, які також мають високий рівень розвитку економіки, людського розвитку, освіти, охорони здоров'я тощо [17, с. 4751]. Країни з середнім та низьким рівнем соціально-економічного розвитку мають суттєво менший екологічний слід, а значить, стрімко розвиваючи економіку, ці країни будуть наближатись до критично високих рівнів екологічного сліду, якщо не змінять при цьому модель споживання. Загроза такого розвитку подій існує і для України.

Загальна схема переходу від традиційної моделі споживання до такої, що відповідає принципам сталого розвитку, представлена на рис. 1. Такі поняття, як екологічна свідомість (*environmental awareness*), ставлення до навколишнього середовища (*environmental attitude*), екологічна поведінка (*pro-environmental behaviour*), екологічне громадянство (*environmental/green citizenship*) можна розглядати двояко: як складові сталого споживання, оскільки останнє є більш широким поняттям, і як механізм переходу від традиційного до сталого споживання.

Окремі поняття мають причинно-наслідковий зв'язок: для розширення проявів екологічної поведінки (екологічних та ресурсоощадних практик) необхідна достатня кількість достовірної екологічної інформації, що сприяє формуванню відповідного ставлення до навколишнього середовища. Також високий рівень поінформованості сприяє формуванню екологічного громадянського суспільства.

Розроблення механізму зміни моделей поведінки потребує вивчення чинників екологічної поведінки. У попередньому дослідженні [12] було проаналізовано групи чинників відповідно до праць Л. Хюнсук (L. Hyunsook), К. Куріцу (K. Kurisu), К. Ханакі (K. Hanaki), Х. Лі (H. Lee), А. Колмус (A. Kollmuss) [10-11, 13-14]. Більшість вчених схилиються до думки, що на поведінку населення впливають одразу декілька факторів з таких

основних груп: психологічні чинники, матеріальний зиск і вигоди, знання, соціально-демографічні чинники (стать, вік, рівень освіти, рівень доходів), особистісні та ситуативні.

Кількість факторів, що визначають ступінь екологічності поведінки населення постійно зростає: в ранній моделі раціональної поведінки, розробленій Дж. Берджессом (J. Burgess) [5], основним чинником було визначено екологічні знання та інформацію, але з часом поведінкові моделі ускладнювались, і Й. Тогерсен (J. Thøgersen) додатково розглянув і обґрунтував чинники моралі [26], І. Айзен (I. Ajzen) – матеріального зиску [3], С.Х. Шварц (S. H. Schwartz) та Дж.А. Говард (J. A. Howard) – соціальних норм [19], М. Аоягі-Усуї (M. Aoyagi-Usui), Х. Вінкен (H. Vinken), А. Курібаясі (A. Kuribayashi) – ситуативні, національних традицій [4] та інші.

Серед моделей і теорій екологічної поведінки, що побудовані на домінуванні одного ключового чи декількох факторів, цікаво видається теорія структурування цілей (*goal-framing theory*) обґрунтована С. Лінденбергом (S. Lindenberg), Л. Стер (L. Steg) [16]. Вона передбачає існування трьох класових цілей, що визначають поведінку людини: *гедонічної*, що спрямована на забезпечення максимальної комфортності індивіда в конкретний момент часу, *прагматичної*, що спрямована на отримання матеріальної користі та збереження ресурсів та *нормативної*, що спонукає індивіда діяти відповідно норм і правил, що склались в суспільстві. Прийняття рішення щодо вибору тієї чи іншої моделі поведінки залежить від того, яка ціль є домінуючою на даний момент (іншими словами, знаходиться в фокусі). Інші цілі при цьому враховуються, але в значно меншій мірі. Відповідно до даної теорії, спонукання людини діяти більш екологічно можна забезпечити за допомогою принаймні трьох механізмів:

- створюючи матеріальні стимули або санкції

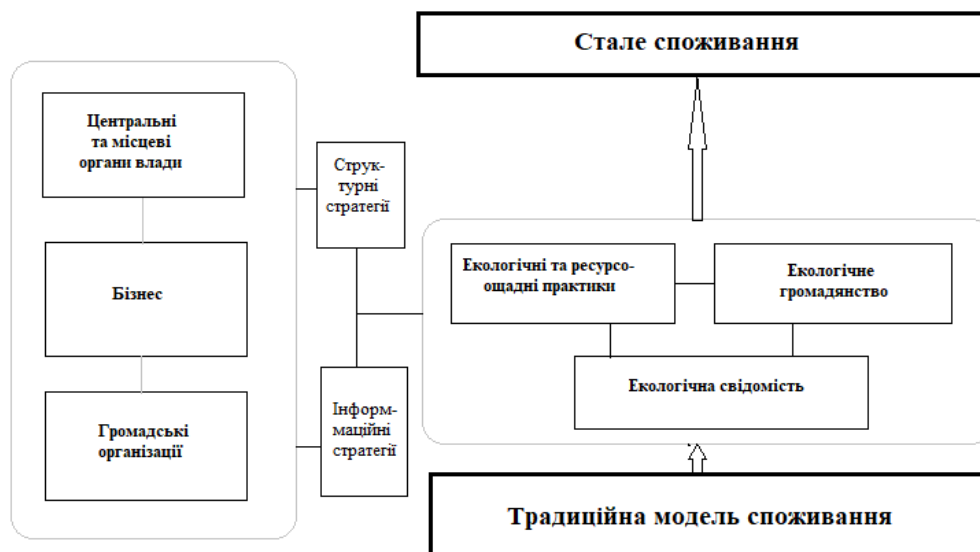

Рис. 1. Загальна схема переходу від традиційної до сталої моделі споживання (розроблено автором)

у вигляді гнучкої цінової, податкової політики, штрафів, митних пільг тощо – ці дії спрямовані на посилення прагматичної цілі;

- спрощуючи доступ населення до закладів інфраструктури, що полегшують екологічні дії, роблять їх менш праце- і часомісткими – ці дії спрямовані на посилення гедонічної цілі;

- формуючи наочні приклади доцільної екологічної поведінки, заохочуючи при цьому наслідувати приклад; це може посилити нормативну ціль та сприяти формуванню нових моделей поведінки та традицій, які вчені вважають досить стійкими, тобто такими, що визначають екологічність поведінки декількох поколінь населення [4].

Відповідно до теорії структурування цілей, важливо стимулювати досягнення всіх цілей, оскільки вони посилюють одна одну. Працюючи тільки в одному напрямі – наприклад, розвинувши інфраструктуру, але при цьому не забезпечивши необхідних матеріальних стимулів – в результаті можна отримати дуже невелике зростання частки населення, що даною інфраструктурою користується. Хоча дуже важко передбачити, яка ціль буде домінувати у конкретного індивіда в певний момент часу, та все ж певні цілі є «сильнішими», тобто впливають на дії людини більше. Так, за існування рівної кількості аргументів «за» і «проти» екологічної поведінки гедонічні цілі частіше беруть верх [13, с. 122] і індивід вчиняє не екологічно, оскільки екологічно спрямована поведінка, як правило, потребує додаткових зусиль.

Розвинені країни світу мають певний досвід стимулювання екологічно спрямованої поведінки населення, що базується на перевірених та універсальних методах регіональної економічної та соціальної політики: ціновому регулюванні, податках, штрафах тощо [7, с. 277]. Часто політика держави щодо екологічної сфери ґрунтується на потужній інформаційній кампанії, що відповідає моделі раціональної поведінки: наприклад, програми уряду Великобританії [15, с. 17]. В цілому, є наступні стратегії щодо підвищення рівня екологічної активності населення: 1) первинна (упереджуюча) – передбачає інформування населення щодо можливих наслідків застосування певних моделей поведінки; 2) наслідкова (результуюча) – спрямована на зміну факторів, що визначають поведінку населення, може бути як стимулюючою, заохочувальною реакцією на дії населення, так і караючою за нанесення суттєвої шкоди навколишньому середовищу.

За своєю суттю стратегії поділяють на дві групи: інформаційні та структурні. Найбільше обговорюваними в науковій літературі є інформаційні, оскільки є питання щодо їх ефективності: обізнаність населення не обов'язково призводить до екологічної поведінки та зміни моделей споживання [6]. На прикладі застосування В. Абрахамс (W. Abrahamse) та ін. [2, с. 278] доводять, що інформаційні стратегії є обов'язковою, але недостатньою складовою політики сталого розвитку. Їх ефективність суттєво зростає, якщо поширювати

не тільки інформацію про можливі екологічні дії, шкоду для навколишнього середовища, але певні моделі поведінки, кейси, що демонструють їх зручність та ефективність. Загалом, інформаційні стратегії більш ефективні щодо екологічної поведінки, яка не потребує значних зусиль та коштів.

Структурні стратегії включають широкий спектр заходів, що створюють стимули, штрафи і систему покарань у сфері використання природних ресурсів та екології. Набір заходів сильно залежить від виду бажаної екологічної поведінки. Наприклад, для зростання частки сміття, що здається на переробку, суттєвою є інфраструктура (спеціальні сміттєві баки, пункти прийому) [15, с. 20-21]. Загалом, структурні стратегії є більш ефективними, ніж інформаційні [23, с. 314], оскільки часто використовуються щодо поведінки населення, що здійснює суттєвий вплив на навколишнє середовище – споживання палива і енергії, поводження зі сміттям, купівля екологічно безпечних товарів тощо. Слід зазначити, що населення краще сприймає заходи не заборонного, а стимулюючого або обмежувального характеру.

Очевидно, що існуючі моделі споживання населення є непростим об'єктом для управління через існування часового розриву між діями населення та їх кінцевим результатом – покращенням стану навколишнього середовища. Існування саме цієї складності робить регіональний та місцевий рівень більш ефективним, ніж вищі рівні управління. Успішне вирішення однієї чи декількох екологічних проблем місцевого значення сприяє мотивації населення та підвищує комфортність умов проживання, що стимулює гедонічні цілі.

Підвищити результати регіональної екологічної політики щодо формування сталих моделей споживання можна, якщо розглядати територіальну громаду не як єдиний та однорідний об'єкт впливу, а як структурований за ознакою схильності до змін у щоденних моделях поведінки. Ця теза ґрунтується на дослідженнях, що доводять схильність, наприклад, жінок та молоді до більш активної про екологічної позиції. Також виявлено ознаки того, що рівень освіти, тривалість проживання в регіоні, майновий стан домогосподарств впливають на екологічність поведінки населення [11, с. 248-253]. Спираючись на розробки та досвід Великобританії [8], ми вважаємо ефективним виділяти в територіальній громаді групи мешканців, що відрізняються за ступенем залучення до екологічної поведінки, виявляти їх характерні риси відповідно до суттєвих ознак (вік, стать, рівень освіти тощо) та здійснювати цільовий вплив на відповідні групи, що може дати більший ефект порівняно з єдиною політикою по відношенню до всього населення регіону.

Групування населення відповідно його готовності до екологічної діяльності та поширеності екологічних та ресурсощадних практик. У даному дослідженні представлено спробу виділити групи населення в територіальній громаді м. Києва, для кожної з яких характерний

певний тип (модель) поведінки в екологічній сфері. Дані групи відрізняються принаймні двома характеристиками: ступенем готовності діяти та залученістю до конкретних дій. На відміну від дослідження, що було проведено у Великобританії [8], дане групування дозволило виділити не сім, а п'ять груп, що обумовлюється невисоким рівнем обізнаності та активності населення в даній сфері та малочисельністю груп. Групування проведено за результатами опрацювання 229 анкет, що були заповнені у червні 2016 року в різних частинах міста Києва: в центральній частині міста на вул. Басейній, на лівому березі поблизу вулиць Лебедєва та Азейбарджанська, а також на вулицях Глибочицька та Івана Кудрі. Співвідношення чоловіків та жінок склало 45% та 55% відповідно, вікова структура опитаних наступна: 18-24 р. 13,5%; 25-34 р. 32,3%; 35-60 р. 38,4%; старше 60 р. – 15,8%. Запитання щодо екологічної поведінки та ресурсощадних практик (табл. 1) були поставлені в рамках дослідження НДЛ «Регіональних проблем економіки та політики» географічного факультету КНУ імені Тараса Шевченка сприйняття жителями Києва просторових трансформацій.

Загалом, для міських поселень України характерна більша схильність до екологічно свідомої поведінки та застосування ресурсощадних практик у порівнянні з сільською місцевістю. Так, 6,8% міських жителів не готові до щоденної екологічної поведінки, а серед мешканців сільської місцевості частка цієї групи населення склала 10% [27, с. 32]. Щодо міста Києва, то у порівнянні з іншими регіонами країни можна говорити про найбільший рівень готовності та залучення населення до про екологічної поведінки: найменша частка населення серед всіх регіонів України висловила свою неготовність до такого роду практик (3,3%), більше половини населення має бажання діяти і 45,6% населення мають досвід екологічної поведінки. Такі регіональні особливості обумовлені рядом причин: найбільш сприятливою віковою структурою населення, освітнім рівнем, а також чинником столичності. Столичність у даному контексті виявляється у більш швидкому сприйнятті

інновацій, в тому числі і моделей поведінки населення, що характерні для країн Європи та Північної Америки та відзначаються високим рівнем соціального залучення та екологічною спрямованістю.

Щодо видів екологічних практик, жителі міста Києва в найбільшій мірі готові до сортування сміття та здавання його на переробку (72,9%) і інших дій, пов'язаних з чистою та охайністю місць проживання (див.табл. 1), що є загально-українською тенденцією і підтверджується результатами опитування, згідно якого прибирання території є найбільш поширеною екологічною практикою і охоплює 62,1% населення [27, с. 51]. До зміни моделей поведінки у сфері транспорту населення в більшій мірі не готове, оскільки свідомо відмова від використання власного авто на користь більш екологічних способів пересування складає приблизно 30%, а частка населення, що практикує – це близько 12-13% залежно від альтернативного способу пересування.

Загалом, розриви між бажанням діяти і практиками складають 2 рази, що близьке до результатів всеукраїнського опитування – 55,% і 35,6%. При цьому слід зазначити що у останньому випадку враховувались не тільки «чисті» екологічні дії (які громадянин здійснює свідомо і у відповідності з своїми екологічними переконаннями), а і ресурсощадні, що здійснюються з метою економії коштів домогосподарств (економія тепла, електричної енергії, води тощо внаслідок їх суттєвого здороження останніми роками).

Головне завдання групування – виявити групи населення, що мають близькі патерни поведінки не фокусуючись при цьому на розмірах груп, які можуть бути різними, оскільки у даній сфері відбуваються суттєві трансформації і поведінка населення залежить не тільки об'єктивних і передбачуваних чинників, але також від ситуативних, випадкових. Визначаючи групи ми вважали за доцільне орієнтуватись на модель екологічної сегментації (*Defra's environmental segmentation model*), розроблену на замовлення Департаменту екології, продовольства та

Таблиця 1

Висловлена респондентами готовність до екологічної діяльності та їх практичні дії

Екологічні практики населення	Бажання діяти (%)	Практичні дії (%)
Здавання на переробку упаковки, батарейок, сортування сміття	72,9	32,7
Використання для переміщення по місту велосипеда або піших прогулянок	28,4	13,5
Використання для поїздок по місту громадського транспорту	34,1	12,7
Прибирання за домашніми улюбленцями	31,9	8,3
Участь у заходах з прибирання та озеленення міста	31,9	11,4
Ставлення до введення штрафів за викидання сміття на вулицю, матеріальна підтримка природоохоронних заходів	41	5,3
Ніякі з перерахованих	3,5	49,3

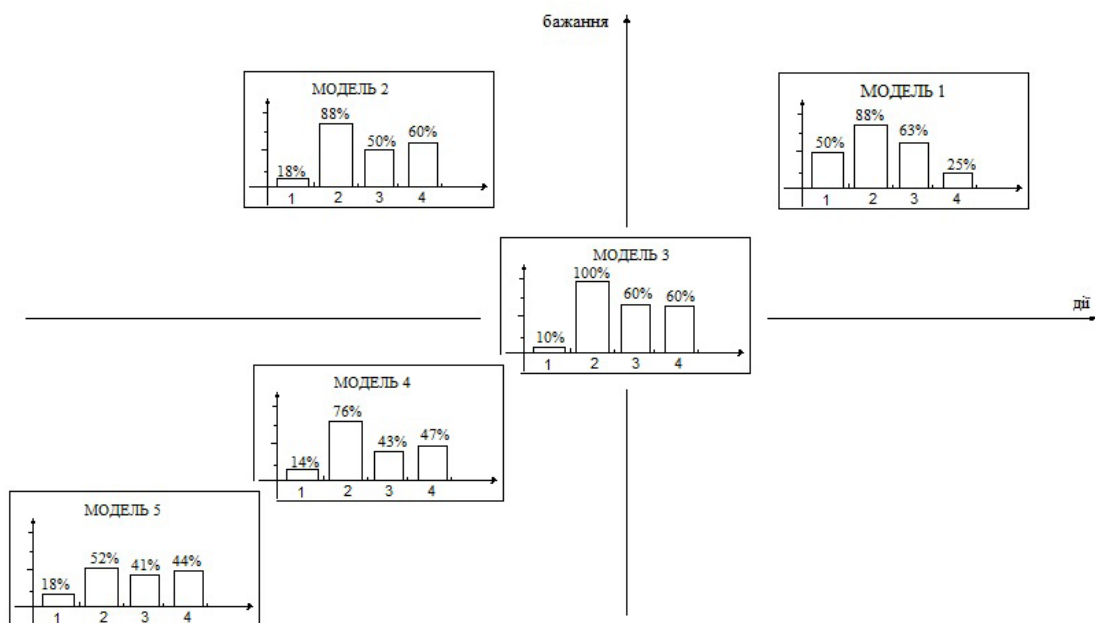

Рис. 2. Моделі поведінки населення Києва залежно від їх відповідності цілям сталого розвитку (розроблено автором)

сільського господарства Уряду Великобританії [8], максимально враховуючи місцеву специфіку. Оскільки групи виділялись за двома ключовими ознаками, то візуальне їх представлення найбільш логічне на тлі системи координат (рис. 2) де абсциса відповідає бажанню громадян діяти екологічно, а ордината – інтенсивності таких дій.

Для кожної з виділених моделей поведінки на схемі подано характеристики групи: частка населення, що проживає в місті менше 5 років, % (1), частка населення з вищою освітою (2), частка населення молодше 35 років, % (3), частка населення, що має доходи більше 5 тис. грн. (4). Дані характеристики найбільш варіюють залежно від групи, в той час як стать, сфера зайнятості та рід занять не здійснили суттєвого впливу на належність окремого громадянина до тієї чи іншої групи.

Модель 1 – модель сформованої екологічно орієнтованої поведінки. Характерна для громадян, чий екологічно орієнтований практиці ґрунтуються на знаннях та переконаннях. До цієї найменш чисельної групи (3,6% опитаних) нами віднесено респондентів, що відзначили понад чотири дії, що бажають виконувати та при цьому мають досвід у більш ніж трьох екологічних практиках. Доцільність виділення даної групи обумовлена наступними міркуваннями. По-перше, це є певний «репер», на який можна буде орієнтуватись у майбутньому при проведенні часових зрізів щодо динаміки формування про екологічної поведінки населення. Ми прогнозуємо що ця група буде досить суттєво зростати за рахунок зменшення часток інших груп. Другий аргумент пов'язаний з важливим значенням цієї групи, яка може взяти на себе функцію лідера, ініціатора змін на місцевому рівні. Способи залучення активних громадян можуть бути різні – робота в громадських організаціях, ініціювання проектів та акцій, здійснення екологічного контролю, екологічна освіта тощо. При

цьому найбільш суспільно значимим є не стільки ефект щодо покращення стану навколишнього середовища, як поширення у суспільстві позитивного досвіду, що має з часом закріпитись як нова норма поведінки.

Дана група об'єднує людей молодого і середнього віку, що мають вищу освіту. Всі представники групи підтримують введення штрафів за викидання сміття на вулицю, переважна більшість (75%) безпосередньо беруть участь в озелененні та благоустрої міста. Те, що до цієї групи не увійшли громадяни з високим рівнем доходів, свідчить про альтруїстичність їх поведінки, що розглядається ними самими не як «хобі», а як суспільно значима дія.

Модель 2 – модель з чітко вираженими екологічними намірами та низьким рівнем практичної участі. Дана група громадян об'єднує 14,9% опитаних. Їх можна розглядати як потенційно активних, дії яких однак стримуються внаслідок певних причин. За бажанням діяти респонденти настільки ж зацікавлені, як і представники першої групи (більше 4 практик), але їх активність обмежується максимум двома видами активності. Група об'єднує людей молодого і зрілого віку, характеризується високим рівнем освіти, доходів, висока частка людей, що нещодавно в місті. Висока частка молоді у групі свідчить загалом на її готовність змінювати модель поведінки та існування запиту на місцеві ініціативи, програми, гранти для молоді, які були б спрямовані на отримання корисних порад, навичок або отримання можливості діяти спільно та вирішувати нагальні екологічні проблеми міста.

Модель 3 – модель зі усталеними окремими ресурсоощадними практиками та помірною екологічною активністю. Дану невелику групу (4,5% опитаних) формують прагматично настроєні громадяни, що мають досвід дій у екологічній сфері, але які не висловили бажання розширювати спектр

свої діяльності. Цілеспрямована робота з даною групою має передбачати не стільки заохочення до дій, скільки збільшення розуміння з якою метою проводиться подібна політика, якими є коротко і довгострокові її наслідки.

Група характеризується відсутністю людей пенсійного віку, має високий рівень освіти, об'єднує людей, що переїхали до Києва приблизно 10 років тому, серед напрямів екологоорієнтованої поведінки всі вказали сортування сміття. Дану групу слід вважати драйвером механізму сталого розвитку громади, оскільки саме її представники швидко опановують практичні навички.

Модель 4 – модель низького рівня бажання та реалізації екологічно орієнтованої поведінки. Це найбільш чисельна група населення (45,9% населення), що вказала менше 4 позицій екологічних дій, які можуть бути для неї цікавими, та має практичний досвід менш, ніж по двох. Основною ознакою, що об'єднує людей у групу 4 є досить тривалий час проживання в місті Києві (в середньому 20 років). Громадяни мають усталений ритм життя, середній рівень доходів та достатньо високий рівень освіти (76% опитаних зазначили, що мають вищу освіту) і не бачать суттєвих причин для його зміни. Через свою чисельність дана група потребує значної уваги при запровадженні механізму сталого розвитку. При цьому доцільно використовувати як інформаційні, так і структурні стратегії, намагаючись задіяти всі види цілей (прагматичні, гедонічні та нормативні). З високою імовірністю запровадження нових норм поведінки у екологічній сфері для цієї групи може виявитись дієвим, особливо якщо ці норми будуть поширюватись традиційними каналами отримання інформації: телебачення, преса, будинкові, квартальні комітети, ОСББ тощо.

Модель 5 – модель високого рівня відторгнення від екологічних та ресурсощадних практик. Дана група об'єднує 31,1% опитаних та відзначається незалученістю до екологічно орієнтованих практик у будь-якій формі і при цьому рівень бажання діяти також вкрай низький (2 і менше позиції в анкеті). Група виділяється порівняно низьким рівнем освіти, найбільш тривалим періодом проживання в місті (в середньому – 23 роки), відчутною є частка населення с середніми та низькими доходами.

Для найбільш пасивної в плані екологічної діяльності групи перспективним є запровадження ресурсощадних практик, оскільки вони дають можливість суттєво зменшити витрати домогосподарств, а також і екологічний слід та негативні наслідки для навколишнього середовища. Недоцільно намагатись радикально зменшити чисельність даної групи у міській громаді, оскільки до неї відносяться також громадяни зі слабкою соціальною та політичною позицією загалом, представництво яких є у будь-якому суспільстві.

Формування механізму сталого розвитку територіальної громади. Інструменти та механізми, що покликані змінити традиційні моделі природокористування, мають бути різними

для різних ієрархічних рівнів управління, але мати при цьому спільний вектор та бути узгодженими у часовому, галузевому та територіальному аспектах. Фінансові стимули та санкції, як правило, запроваджуються на регіональному або національному рівнях з урахуванням вже існуючого податкового навантаження, а також додаткових витрат, пов'язаних з адмініструванням податків, здійсненням контролю та нагляду. Також на національному рівні мають бути визначені умови ведення бізнесу у зелених секторах економіки: зеленої енергетики, туризму, сільського господарства.

На муніципальному рівні механізми сталого розвитку мають бути безпосередньо пов'язані з екологічним громадянством, що покликане узгодити невідповідності між задоволенням особистих потреб громадян та потреб громади, що проживає на конкретній території [7, с. 281-282]. Як зазначає А. Добсон (А. Dobson), екологічне громадянство є механізмом зміни існуючих цінностей на користь суспільних та також інтересів прийдешніх поколінь. Загалом, більшість теоретиків та практиків сходяться на думці, що механізми безпосереднього залучення громадян до екологічних дій та ресурсощадних практик є більш ефективними порівняно з фіскальними методами, оскільки вони є початком діалогу між основними стейкхолдерами процесу: місцевою і центральною владою, громадськими організаціями різного спрямування [1, с. 11-12].

Аналіз ефективності окремих екологічних ініціатив [1, с. 18-35] показав, що на місцевому рівні можуть використовуватись заходи щодо інформування населення про екологічні проблеми та можливі шляхи їх вирішення, проекти, що передбачають апробацію окремих екологічних ініціатив і практик у організаціях та домогосподарствах (наприклад, до сортування та переробки сміття, зменшення використання електричної енергії), використання партисипативних бюджетів для реалізації екологічних проектів, підтримка місцевих громадських екологічних організацій, волонтерського руху тощо. Міська влада має можливість підтримувати і розвивати екологічну освіту на різних рівнях, забезпечувати доступ до центрів надання екологічно спрямованих послуг, залучати населення до процесу складання стратегій і програм розвитку міста, генпланів.

Ми пропонуємо для виявлених моделей екологічної поведінки населення міста Києва застосовувати наступні методи та інструменти впливу:

1. Для моделей 1 і 2 розробити методи, що стимулюватимуть нормативні цілі екологічної поведінки, а саме поширення європейського і світового досвіду вирішення екологічних проблем міст, організація конкурсів екологічних проектів для активної молоді та молодіжних громадських організацій тощо.

2. Для моделі 3 використовувати методи, що стимулюватимуть прагматичні цілі, а саме

запровадити гнучку систему штрафів і фінансових стимулів щодо вирішення таких гострих проблем, як поведіння зі сміттям, благоустрій території, високий рівень забруднення повітря викидами пересувних джерел.

3. Для моделей 4 і 5 доцільно обрати методи та інструменти, що впливають на гедонічні цілі, а саме приділяти більше уваги програмам вдосконалення міської інфраструктури у сфері збирання та сортування сміття, роботи міського громадського транспорту, енергоефективності будівель тощо.

Висновки. Механізм сталого розвитку територіальної громади має будуватись на основі розуміння всіма зацікавленими суб'єктами існуючих загроз, цілей і завдань, а також передбачати узгодження дій. Як показало дослідження, населення міст недостатньо обізнане

з проблемами сталого розвитку та майже не залучене до практичної діяльності, що свідчить про низький рівень ефективності діючого механізму сталого розвитку в цілому.

Виявлені моделі поведінки населення міста Києва відрізняються між собою за рівнем активності у сфері охорони навколишнього середовища і ресурсозбереження. Механізм сталого розвитку має стимулювати збільшення частки громадян, поведінка яких близька до моделей 1-3 за рахунок зменшення частки громадян, поведінка яких близька до моделей 4 і 5. Адресний вплив на виділені групи населення може бути більш ефективним порівняно з єдиними методами і прийомом для всієї громади міста.

Періодичні дослідження екологічності поведінки населення міста у майбутньому дозволять оцінити ефективність діяльності міської влади та стати основою для майбутніх управлінських рішень.

References:

1. A review of best practice in environmental citizenship models. June, 2012, [Electronic source]. Access mode: http://www.epa.vic.gov.au/about-us/~media/Files/about_us/EnvironmentalCitizenshipSynthesisFINAL14Sept12.pdf.
2. Abrahamse W., Steg L., Vlek C., Rothengatter J. A. A review of intervention studies aimed at household energy conservation. *Journal of Environmental Psychology*, 2005, 25, pp. 273–291.
3. Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 1991, Vol. 50 (2), pp. 179–211.
4. Aoyagi-Usui M., Vinken H. and Kuribayashi A. Pro-environmental attitudes and behaviors: an international comparison. *Human Ecology Review*, 2003, Vol. 10, N. 1, pp. 23–31.
5. Burgess J., Harrison C., Filius P. Environmental communication and the cultural politics of environmental citizenship. *Environment and Planning*, 1998, Vol. 30, pp. 1445–1460.
6. Carmi N., Arnon S., Orion N. Transforming environmental knowledge into behavior: the mediating role of environmental emotions. *Journal of Environmental Education*, 2015, Vol. 46, I. 3, pp. 183–201.
7. Dobson A. Environmental Citizenship: Towards Sustainable Development. *Sustainable Development*, 2007, Vol. 15, pp. 276–285.
8. Framework for pro-environmental behavior. Report for Department for Environment, Food and Rural Affairs. January 2008. [Electronic source]. Access mode: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69277/pb13574-behaviours-report-080110.pdf.
9. Gordêv O. K. *Mehanizmi zabezpečennâ stalogo rozvitku teritorial'noi gromadi* [Mechanisms of the sustainable development of the territorial community]. Odessa, 2014, 20 p. (In Ukrainian).
10. Hyunsook L. Influential factors on pro-environmental behaviors – a case study in Tokyo and Seoul. *Low Carbon Economy*, 2013, Vol. 4, pp. 104–116.
11. Kollmuss A. Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 2002, Vol. 8, No. 3, pp. 239–260.
12. Kononenko O. Proekologična povedinka naseleonnâ âk ob'ëkt suspil'no-geografičnih doslidžen' [Pro-environmental behaviors as an object of human geography studies]. *Časopis kartografii* [Magazine of cartography], 2016, Vol. 16, pp. 145–156. (In Ukrainian).
13. Kurisu K. *Pro-environmental Behaviors*. Tokyo, Heidelberg, New York, Dordrecht and London: Springer, 2015.
14. Lee H., Kurisu K., Hanaki K. The Effect of Information Provision on Pro-Environmental Behaviors. *Low Carbon Economy*, 2015, Vol. 6, pp. 30–40.
15. Lehman Philip K., Geller E. Scott. Behavior analysis and environmental protection: accomplishments and potential for more. *Behavior and Social Issues*, 2004, Vol. 13, pp. 13–32.
16. Lindenberg S., Steg L. Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior. *Journal of Social Issues*, 2007, Vol. 63 (1), pp. 117–137.
17. Moore J. Ecological Footprints and Lifestyle Archetypes: Exploring Dimensions of Consumption and the Transformation Needed to Achieve Urban Sustainability. *Sustainability*, 2015, Vol. 7, pp. 4747–4763.
18. *Naukovi zasadi rozrobki strategii stalogo rozvitku Ukraïni* [Scientific bases of development of the Sustainable Development Strategy for Ukraine]. Odessa: Institute for Market Issues and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012, 714 p. (In Ukrainian).
19. Schwartz S. H., Howard J. A. A normative decision-making model of altruism. In: *Altruism and helping behaviour: Social, personality and developmental perspectives*. Eds.: J. Philippe Rushton, Richard M. Sorrentino. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1981, pp. 189–211.

20. *Social'no-ekonomičnij potencijal stalogo rozvitku Ukraïni ta їїregioniv: nacional'na dopovid'* [Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: national report]. (Eds.: Libanova E., Khvesyk M. Kyiv, State Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Science of Ukraine", 2014, 776 p. (In Ukrainian).
21. *Stalij rozvitok teritorial'noï gromadi: upravlins'kij aspekt* [Sustainable development of the territorial community: the administrative aspect]. Eds.: Kuts Y., Mamonova V. Kharkiv, Kharkiv Regional Institute of Public Administration, Mahistr, 2008, 236 p. (In Ukrainian).
22. *Stan vikonannâ v Ukraïni položen' "Porâdku dennogo na XXI stolittâ"* (2002-2012) [The state of implementation of the principles of the "Agenda for the 21st Century" in Ukraine (2002-2012)]. Ed.: Rudenko L. Kyiv, Akademperiodyka, 2014, 359 p. (In Ukrainian).
23. Steg L., Vlek C. Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 2009, Vol. 29 (3), pp. 309–317.
24. *Strategiâ stalogo rozvitku Ukraïni do 2030 roku. Proekt 2017*. [Sustainable development strategy for Ukraine till 2030. Project of 2017]. [Electronic source]. Access mode: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> (In Ukrainian).
25. Sustainable Consumption and Production Indicators for the future SDGs. UNEP Discussion Paper. March 2015. [Electronic source]. Access mode: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2301SCP%20indicators.pdf>.
26. Thøgersen J. Recycling and morality. A critical review of the literature. *Environment and Behavior*, 1996, Vol. 28 (4), pp. 536–558.
27. *Uâvlennâ naselennâ pro stalij rozvitok. Analitičnij zvît za rezul'tatmi nacional'nogo sociologičnogo opituvannâ, Berezen' 2017* [Population's perception of sustainable development – An Analytical Report on the Results of a National Sociological Survey, March 2017]. [Electronic source]. Access mode: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/report_population_perception_sustainable_development.html. (In Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. A review of best practice in environmental citizenship models. June, 2012, [Electronic source] // Environment Protection Authority Victoria [web-site]. – Access mode: http://www.epa.vic.gov.au/about-us/~media/Files/about_us/EnvironmentalCitizenshipSynthesisFINAL14Sept12.pdf.
2. Abrahamse W. A review of intervention studies aimed at household energy conservation / W. Abrahamse, L. Steg, C. Vlek, J. A. Rothengatter // *Journal of Environmental Psychology*. – 2005. – Vol. 25. – P. 273–291.
3. Ajzen I. The theory of planned behavior / I. Ajzen // *Organizational behavior and human decision processes*. – 1991. – Vol. 50 (2). – P. 179–211.
4. Aoyagi-Usui M. Pro-environmental attitudes and behaviors: an international comparison / M. Aoyagi-Usui, H. Vinken, A. Kuribayashi // *Human Ecology Review*. – 2003. – Vol. 10. – N. 1. – P. 23–31.
5. Burgess J. Environmental communication and the cultural politics of environmental citizenship / J. Burgess, C. Harrison, P. Filius // *Environment and Planning*. – 1998. – Vol. 30. – P. 1445–1460.
6. Carmi N. Transforming environmental knowledge into behavior: the mediating role of environmental emotions / N. Carmi, S. Arnon, N. Orion // *Journal of Environmental Education*. – 2015. – Vol. 46. – I. 3. – P. 183–201.
7. Dobson A. Environmental Citizenship: Towards Sustainable Development / A. Dobson // *Sustainable Development*. – 2007. – Vol. 15. – P. 276–285.
8. Framework for pro-environmental behavior. – Report for Department for Environment, Food and Rural Affairs. January 2008. – [Electronic source]. – Access mode: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69277/pb13574-behaviours-report-080110.pdf.
9. Гордєєв О. К. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади / О. К. Гордєєв. Одеса, 2014. – 20 с.
10. Hyunsook L. Influential Factors on Pro-Environmental Behaviors – A Case Study in Tokyo and Seoul / L. Hyunsook // *Low Carbon Economy*. – 2013. – Vol. 4. – P. 104–116.
11. Kollmuss A. Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? / A. Kollmuss // *Environmental Education Research*. – 2002. – Vol. 8. – N. 3. – P. 239–260.
12. Кононенко О. Ю. Проєкологічна поведінка населення як об'єкт суспільно-географічних досліджень / О. Кононенко // *Часопис картографії*. – 2016. – Вип. 16. – С. 145–156.
13. Kurisu K. Pro-environmental behaviors / K. Kurisu. – Tokyo, Heidelberg, New York, Dordrecht and London: Springer, 2015. – 160 p.
14. Lee H. The effect of information provision on pro-environmental behaviors / H. Lee, K. Kurisu, K. Hanaki // *Low Carbon Economy*. – 2015. – Vol. 6. – P. 30–40.
15. Lehman P. K. Behavior analysis and environmental protection: accomplishments and potential for more / Philip K. Lehman, Geller E. Scott // *Behavior and Social Issues*. – 2004. – 13. – P. 13–32.
16. Lindenberg S. Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior / S. Lindenberg, L. Steg // *Journal of Social Issues*. – 2007. – 63(1). – P. 117–137.
17. Moore J. Ecological Footprints and Lifestyle Archetypes: Exploring Dimensions of Consumption and the

- Transformation Needed to Achieve Urban Sustainability / J. Moore // *Sustainability*. – 2015. – Vol. 7. – P. 4747–4763.
18. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: монографія. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2012. – 714 с.
19. Schwartz S. H. A normative decision-making model of altruism / S. H. Schwartz, J. A. Howard // *Altruism and helping behaviour: Social, personality and developmental perspectives*. – [Ed.: J. P. Rushton, R. M. Sorrentino]. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1981. – P. 189–211.
20. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / За ред. Е. М. Лібанової та М. А. Хвесика. – К. : ДУ ІСПСР НАН України, 2014. – 776 с.
21. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект / Ю. О. Куц, В. В. Мамонова, О. К. Чаплигін та ін. – Х. : Вид-во ХарПІ «Магістр», 2008. – 236 с.
22. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» (2002-2012) / за ред. Л. Г. Руденка. – К. : Академперіодика, 2014. – 359 с.
23. Steg L. Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda / L. Steg, C. Vlek // *Journal of Environmental Psychology*. – 2009. – 29 (3). – P. 309–317.
24. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект 2017 [Електронний ресурс] // UNDP [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html>
25. Sustainable Consumption and Production Indicators for the future SDGs - UNEP Discussion Paper – March 2015 [Electronic source] // Sustainable Development: Knowledge Platform [web-site]. – Access mode: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2301SCP%20indicators.pdf>.
26. Thøgersen J. Recycling and morality. A critical review of the literature / J. Thøgersen // *Environment and Behavior*. – 1996, – Vol. 28 (4). – P. 536–558.
27. Уявлення населення про сталий розвиток – Аналітичний звіт за результатами національного соціологічного опитування – Березень 2017. [Електронний ресурс]: UNDP Україна [веб-сайт]. – Access mode: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/report_population_perception_sustainable_development.html.

SPATIAL ANALYSIS OF SOCIAL NETWORKING SERVICES IN THE VOLYN REGION**¹Serhiy PUHACH, ²Yulia MYTCHYK**^{1,2}*Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine*¹*puhachserhiy@gmail.com*

Abstract: Social networking services are one of the distinctive modern phenomena. They are studied by many sciences. However, the spatial aspects of the development and functioning of social networking services are not fully explored. There are some studies in the English-language literature of various geographical aspects of the functioning of social networking services and their integration into GIS. But scientific publications of the geography of social networking services are practically absent in Ukraine. The purpose of this paper is to identify the peculiarities of the spatial differentiation of social networking services in the Volyn region. The main task is to analyze the number of accounts and the structure of users of social networking services VKontakte, Odnoklassniki and Facebook in the context of administrative districts and large cities of Volyn region. As a result of the study, it was revealed that social networks VKontakte, Classmates and Facebook have comparable audiences in the Volyn region. The biggest social networking is VKontakte, the second place belongs to Odnoklassniki, while Facebook is on the third place. Social network VKontakte dominates in the north of the Volyn region, Odnoklassniki – in the south and east. Facebook is the leader only in one administrative unit – Lutsk district. All three networks have similar territorial patterns of user distribution. Two thirds of users are concentrated in the cities of Lutsk, Kovel, Novovolynsk, and Volodymyr-Volynsky. More than 40% of the accounts are concentrated in Lutsk. The theory of the spatial diffusion of innovations is clearly traceable. The penetration rate of the social networking services is the highest in the largest cities. In Lutsk, it amounts to 76.5 % for social networking service VKontakte, 67.3 % for Odnoklassniki, and 70.1 % for Facebook. In addition to large cities, many users of the social networking services live in the border areas of Lyuboml, Shatsk, Ratne, and Lyubeshiv districts. However, for most districts of the Volyn region, the penetration rate of the network is 10-20%. This indicates a lack of network formation and significant perspectives of further development in rural areas. Women are dominating in sex structure, especially in the Odnoklassniki.

Key words: social networking service, VKontakte, Odnoklassniki, Facebook, network penetration.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.14-21>

UDC: 911.3[316.472.4:004.738.5](477.82)

Received: April 11, 2018.

Revised: May 24, 2018.

Accepted: May 25, 2018.

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**¹Сергій ПУГАЧ, ²Юлія МИТЧИК**^{1,2}*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна*¹*puhachserhiy@gmail.com*

Анотація: Соціальні інтернет-мережі є одним із феноменів сьогодення. Їх вивченням займаються багато наук. Просторові аспекти розвитку та функціонування соціальних інтернет-мереж вивчені не у повній мірі. В англомовній науковій літературі зустрічаються дослідження різних географічних аспектів функціонування соціальних мереж та можливості їх інтеграції в ГІС. Але в Україні наукові публікації з питань географії соціальних мереж практично відсутні. Метою дослідження є виявлення особливостей просторової диференціації соціальних інтернет-мереж у Волинській області. Головним завданням – на основі аналізу акаунтів дослідити чисельність та структуру користувачів соціальних інтернет-мереж ВКонтакте, Однокласники та Facebook у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Волинської області. У результаті дослідження виявлено, що соціальні інтернет-мережі ВКонтакте, Однокласники та Facebook мають співставні аудиторії у Волинській області. Найпоширенішою соціальною мережею є ВКонтакте, на другому місці знаходяться Однокласники, на третьому – Facebook. Соціальна мережа ВКонтакте домінує на півночі Волинської області, Однокласники – на півдні та сході. Facebook переважає лише в одній адміністративній одиниці – Луцькому районі. У всіх трьох мережах простежуються схожі територіальні закономірності поширення. Дві третіх користувачів зосереджені містах Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський. Понад 40 % акаунтів концентрує Луцьк. Чітко простежується теорія просторової дифузії нововведень. Коефіцієнт проникнення соціальної мережі також є найвищим у найбільших містах: у Луцьку він становить 76,5 % для ВКонтакте, 67,3 % – для Однокласники, 70,1 % – для Facebook. Крім великих міст багато користувачів соціальних мереж є у прикордонних територіях: Любомльському, Шацькому, Ратнівському, Любешівському районах. Для більшості районів Волинської області коефіцієнт проникнення мережі становить 10–20 %, що свідчить про недостатній рівень сформованості мереж та значні перспективи їх розвитку у сільській місцевості. У статевій структурі користувачів домінують жінки, особливо це характерно для мережі Однокласники.

Ключові слова: соціальна інтернет-мережа, ВКонтакте, Однокласники, Facebook, проникнення мережі.

Вступ. Однією з ознак сучасного глобалізованого світу є зростання ролі комунікацій. Поряд з розвитком та вдосконаленням різних видів транспорту, масовими переміщеннями матеріалів, енергії та інформації, інтенсивними міграційними процесами, значно інтенсифікувалися процеси людського спілкування. Людину охоплює інформаційне поле, яка з появою та широким розповсюдженням соціальних інтернет-мереж значно розширилося. Великі відстані та державні кордони перестали бути перешкодою для обміну думками між людьми, сферою спілкування став цілий світ. Комунікації людини вийшли на якісно новий рівень, який поки що ще не до кінця осмислений науковцями. Сучасна людина сьогодні перебуває ніби у двох світах: реальному фізичному світі та віртуальному світі соціальних мереж. Наразі, просторові аспекти дослідження соціальних інтернет-мереж в Україні не викликають значного інтересу у дослідників. Саме тому тема дослідження є надзвичайно актуальною.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дослідження соціальних інтернет-мереж розпочалося у США та країнах Європи. Відповідно, основні напрацювання зосереджені в англійській науковій літературі, переважно соціологічного напрямку. Низка праць присвячена питанням територіального поширення та просторовим аспектам функціонування соціальних он-лайн сервісів. Так, теоретичним питанням дослідження соціальних мереж з позиції економічної та соціальної географії присвячені роботи Ter Wal A., Boschma R. [13] та Glückler J., Doreian P. [4]; вплив відстані на інтенсивність зв'язків в соціальних інтернет-мережах досліджували Lengyel B., Varga A., Ságvári B., Jakobi Á., Kertész J. [6]; аналізу різномасштабних географічних патернів, що виникають внаслідок взаємодії користувачів у соціальних мережах присвячені роботи Menezes T., Roth C. [7] та Borge-Holthoefer J., Rivero A., García I., Cauhé E., Ferrer A., Ferrer D. та ін. [2]; можливості інтеграції даних соціальних мереж у ГІС вивчали Sui D., Goodchild M. [11] та Andris C. [1]; вплив географічної відстані, національних кордонів, мови та частоти авіап перевезень на формування соціальних зв'язків у Twitter розглядали Takhteyev Y, Gruzd A, Wellman B. [12]; зв'язок між віддаллю та інтенсивністю он-лайн взаємодії на прикладі іспанської соціальної мережі Tuenti вивчали Laniado D., Volkovich Y., Scellato S., Mascolo C., Kaltenbrunner A. [5].

В Україні дослідженнями соціальних мереж також займаються переважно соціологи, аналізуючи сам феномен соціальної інтернет-мережі, аспекти їх впливу на суспільство, окремі його вікові категорії (насамперед дітей та підлітків), можливості використання сервісів у політехнологіях, освітньо-виховному процесі. Періодично в медійному просторі з'являються огляди різноманітних кількісних технічних характеристик мереж, виконаних спеціалістами у сфері ІТ-технологій. Географічним аспектам у таких дослідженнях, або взагалі не знаходиться місця, або ж ці характеристики

дуже поверхневі. Серед досліджень просторових закономірностей поширення соціальних інтернет-мереж в Україні насамперед можна згадати комплексне дослідження українців в соціальних мережах, виконане Яндексом [9], та тези доповіді «Географія поширення соціальних мереж в Україні» [10]. Це вказує про незадовільний стан дослідження географічних аспектів розвитку та функціонування соціальних мереж. Публікації по географії соціальних мереж у Волинській області та інших областях України практично відсутні. Це ще раз вказує про недостатній рівень дослідження вказаного питання.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей просторової диференціації соціальних інтернет-мереж у Волинській області. Головним завданням – на основі аналізу акаунтів дослідити чисельність та структуру користувачів соціальних інтернет-мереж ВКонтакте, Однокласники, та Facebook у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Волинської області.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Існують певні труднощі із збором первинної статистичної інформації стосовно користувачів соціальних інтернет-мереж. По-перше, акаунти (облікові записи користувачів) – це персональна інформація, розголошувати яку компанія не має права без згоди власника. Прикладом може бути сучасний скандал навколо Facebook, щодо використання персональних даних у політехнологіях виборів Президента США та Brexit. По-друге, соціальні мережі перетворилися на великі бізнес-проекти доходи яких прямо пропорційні розміру мережі, тому сервіси часто завищують дані про кількість власних користувачів. По-третє, один користувач може мати кілька акаунтів, деякими з них він в силу тих чи інших причин мало користується або не використовує зовсім. По-четверте, у соціальних мережах під обліковими записами приховується багато ботів – спеціальних програм, які виконують певні дії через інтерфейс, призначений для людей. Виходячи з вище вказаного, говорити можна лише про приблизну кількість користувачів соціальної мережі.

Для визначення кількості користувачів ВКонтакте [16] та Однокласники [8] ми використовували меню «пошук людей» (Пошук – Люди – Країна – назва населеного пункту). Було визначено кількість користувачів в усіх 1087 населених пунктах Волинської області. Недоліком такої методики є врахування усіх акаунтів (у т. ч. й тих, якими не користуються).

Мережа Facebook [3] не показує кількість акаунтів у населеному пункті за допомогою інструментів пошуку. Для визначення кількості користувачів ми використовували функцію таргетингу – рекламного механізму, завдяки якому можна виділяти з інтернет-аудиторії тільки ту частину відвідувачів або цільову аудиторію, яка підходить за певними критеріями. Критерієм ми вибрали охоплення території.

Первинні статистичні дані кількості користувачів соціальних інтернет-мереж в

окремих населених пунктах Волинської області збиралися в кінці жовтня – на початку листопада 2017 р.

При порівнянні мереж ВКонтакті, Однокласники та Facebook варто наголосити також на тому, що ВКонтакті та Однокласники показують усі акаунти (навіть неактивні), а Facebook – тільки активні акаунти (місячну аудиторію), тобто ті, якими хоч один раз за останній місяць користувалися. Саме тому у різноманітних звітах та дослідженнях Facebook у нас поступається лідерством ВКонтакті та Однокласники.

Також варто торкнутися етичного моменту дослідження. Нам часто задають питання про законність нашого дослідження, адже соціальні мережі ВКонтакті та Однокласники в Україні знаходяться під заборорою. По-перше, керівник служби з питань інформаційної безпеки апарату РНБО України В. Петров заявив, що до українських користувачів не будуть застосовувати будь-які санкції за використання заборонених російських соціальних мереж [15]. По-друге, навіть після блокування українці продовжують активно користуватися цими мережами. Оскільки явище існує, то його варто досліджувати, так само як і злочинність, соціальні негаразди та ін.

Оцінка та обговорення результатів

ВКонтакті є однією із найпопулярніших соціальних інтернет-мереж в Україні. В ній зареєстровано 27,5 млн українських користувачів [16], що становить 64,8 % населення країни. У Волинській області нараховується 370,3 тис. зареєстрованих користувачів, що становить 35,7 % населення області та 1,3 % усіх українських користувачів мережі (частка області у населенні країни становить 2,5 %). Тобто, рівень проникнення мережі ВКонтакті у Волинській області є значно нижчим, ніж у середньому по Україні. Низьке охоплення аудиторії характерне й для інших соціальних мереж.

Аналізуючи просторовий розподіл користувачів ВКонтакті серед адміністративних районів Волинської області, можна простежити тенденцію до концентрації переважаючої кількості акаунтів у великих містах, а саме у Луцьку (163,7 тис. користувачів), Ковелі (39,4 тис. користувачів), Нововолинську (23,0 тис. користувачів) та Володимир-Волинському (19,6 тис. користувачів). На ці чотири міста обласного підпорядкування припадає 66,6 % користувачів з Волині. В обласному центрі – м. Луцьк сконцентровано 44,2 % акаунтів. Такий розподіл пояснюється перш за все охопленням населення глобальною мережею Інтернет. Волинська область має порівняно низький в Україні рівень урбанізації (52,3 %). У багатьох селах відсутній не лише Інтернет, а й стійкий сигнал мобільної мережі. Також підтверджується теорія просторової дифузії нововведень Т. Хегерстранда – найбільші міста області виступають своєрідними регіональними центрами інновацій.

Важливим показником, що характеризує поширення сервісу, є *рівень проникнення соціальної мережі*, який обчислюється як відношення кількості акаунтів на певній території до чисельності населення,

яке на ній проживає. Цей показник, у першому наближенні, можна вважати, як частку населення зареєстровану у соціальній мережі. Найвищий цей показник у містах обласного підпорядкування (понад 40 %), особливо вирізняється м. Луцьк – 76,5 % (рис. 1а).

У адміністративних районах цей показник значно менший і не перевищує 30 %. Аномально високий показник серед адміністративних районів Волинської області має Шацький район (52,6 % населення зареєстровано у мережі ВКонтакті). Ця, на перший погляд, парадоксальна ситуація пояснюється наявністю на території району села із назвою Прип'ять. Фани комп'ютерної гри S.T.A.L.K.E.R. часто місцем проживання вибирають м. Прип'ять, поблизу якого відбулася аварія на ЧАЕС. Оскільки багато геймерів з Росії (та й з України) не відзначаються глибокими знаннями з географії, то вони часто вибирають с. Прип'ять Шацького району, яке є першим у випадуючому списку. Так, невелике поліське село із населенням менше 600 осіб вказане як місце проживання у 6 698 користувачів мережі ВКонтакті (переважно із Росії). Без акаунтів с. Прип'ять, рівень проникнення мережі у Шацькому районі становить 13,0 %.

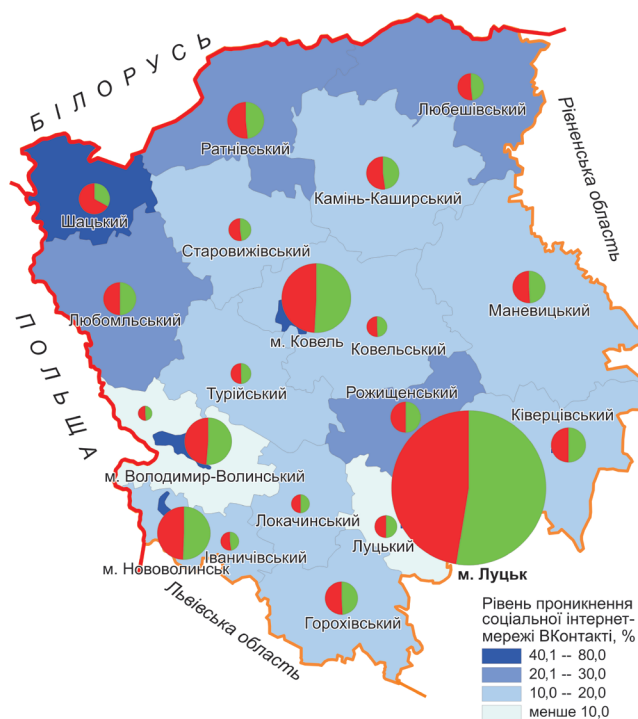
Відносно висока частка користувачів прослідковується у північних прикордонних районах області, а саме Любомльському, Ратнівському та Любешівському. Це пояснюється тісними зв'язками з сусідніми державами – Польщею та Білоруссю. Значна частина місцевого населення має родинні зв'язки за кордоном (особливо це характерно для Білорусі), а також здійснює трудові закордонні міграції. Транскордонні комунікації за допомогою соціальних інтернет-мереж є фактично безкоштовними і є альтернативою мобільному зв'язку. Це сприяє збільшенню кількості користувачів на даній території. Висока частка зареєстрованих користувачів спостерігається також у Рожищенському районі, що можливо, можна пояснити його розташуванням між двома найбільшими центрами у Волинській області – містами Луцьк та Ковель, що сприяє підвищенню комунікацій населення.

Найнижча частка користувачів (менше 10 %) зафіксована у Володимир-Волинському та Луцькому районах. Це пояснюється тим, що жителі сільських населених пунктів часто вважають більш престижним вказувати, як місце проживання найближче велике місто – у нашому випадку Володимир-Волинський та Луцьк. Низький відсоток користувачів характерний також для Іваничівського (13,1 %) та Ковельського (11,9 %) районів – територій, прилеглих до міст обласного підпорядкування (Нововолинськ, Ковель).

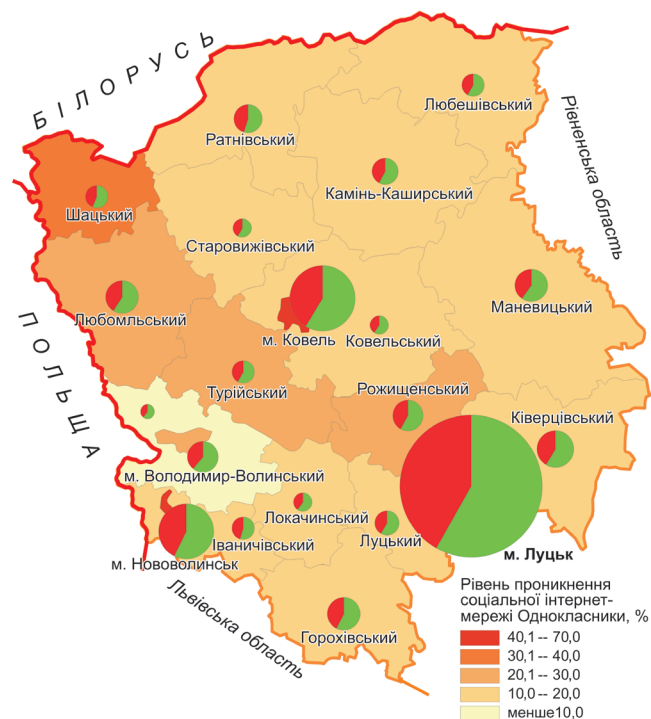
Для більшості районів Волинської області коефіцієнт проникнення соціальної мережі становить 10–20 %, при середньообласному 35,7 %. Це ще раз вказує на нерівномірний розподіл користувачів у міських поселеннях та сільській місцевості та ролі великих міст, як центрів інновацій.

Аналіз статевої структури користувачів ВКонтакті у Волинській області вказує на незначне переважання жінок над чоловіками – 50,5 % проти 49,9 %.

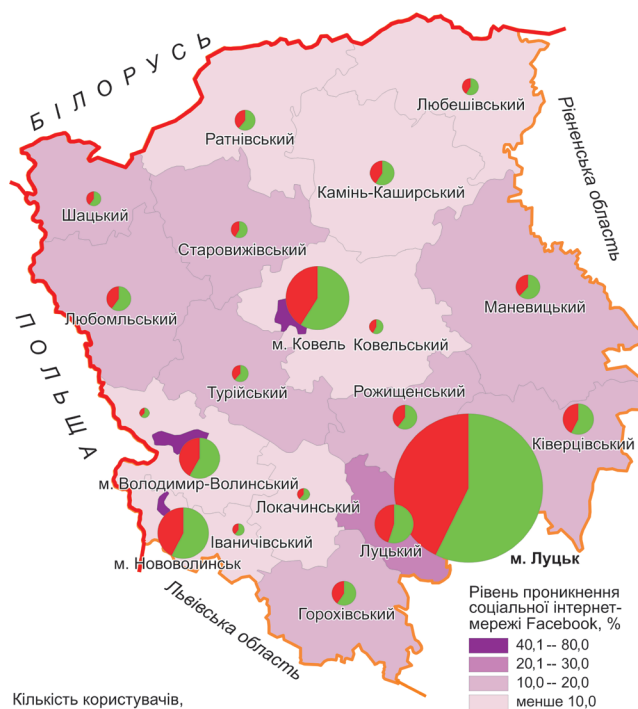
a) ВКонтакті

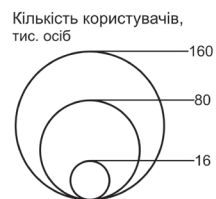
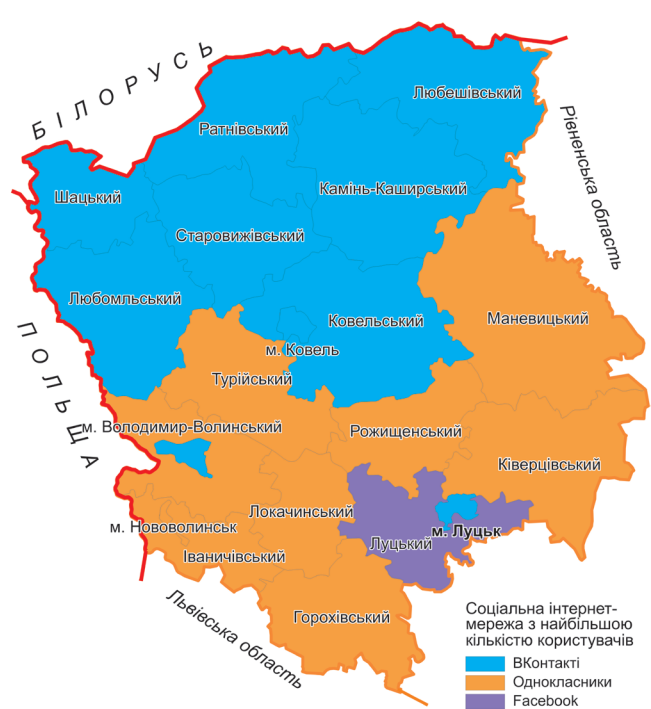
b) Однокласники

c) Facebook

d) Домінуючі соціальні інтернет-мережі

Політико-адміністративні межі

- країн
- областей
- районів

20 0 20 40
Km

Рис. 1. Територіальна диференціація найбільших соціальних інтернет-мереж у Волинській області (станом на кінець 2017 р.)

Загалом для населення області це співвідношення складає 52,8 % та 47,2 %. Оскільки відомо, що переважання жінок над чоловіками спостерігається у старших вікових групах, то можна зробити висновок, що середній вік користувача соціальної мережі буде нижчим від середнього віку населення Волинської області.

У територіальному аспекті простежується закономірність перевищення чисельності чоловіків над жінками у більшості адміністративно-територіальних одиниць (рис. 1а). Найвищі показники (понад 52,0 %) мають Ратнівський, Любешівський, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Старовижівський та Іваничівський райони. Жінки переважають лише у містах обласного підпорядкування. Це знову ж можна пояснити особливостями вікового розподілу користувачів. ВКонтакті позиціонується як «молодіжна» соцмережа, на відміну від Однокласників, яким віддає перевагу «старше» покоління. У сільській місцевості жінки старшого віку не мають надто багато вільного часу для активного користування соціальними мережами. У Любомльському, Локачинському, Ківерцівському районах статевий розподіл є рівномірним, тобто чоловіки та жінки становлять приблизно однакову частку.

Однокласники – соціальна мережа, російський аналог сайту Classmates.com. Спочатку створений для того, щоб користувачі могли знайти тих, з ким вчилися, працювали або дружили, сайт поступово виріс до якісного і повноцінного соціального порталу. Особливістю соціальної мережі Однокласники, є вища частка осіб старшого віку у порівнянні з ВКонтакті.

Станом на кінець 2017 р. в Однокласниках було зареєстровано понад 26,1 млн українців (61,6 % населення України), з них 323,0 тис. користувачів з Волинської області, що становить 1,3 % від усіх українських користувачів [8].

У просторовому аспекті соціальна мережа Однокласники у Волинській області загалом повторює картину, описану для ВКонтакті із певними особливостями. Основна кількість користувачів зосереджена у найбільших містах області. Так, у Луцьку зареєстровано 140,6 тис. користувачів, Ковелі – 35,9 тис., Нововолинську – 25,6 тис., Володимир-Волинському – 9,3 тис. На чотири найбільші міста Волинської області припадає 65,5 % користувачів з Волині, в обласному центрі сконцентровано 43,5 % акаунтів.

Рівень проникнення соціальної мережі (частка населення території, яка зареєстрована у сервісі) в територіальному розподілі має багато рис схожих із поширенням ВКонтакті. Найвища частка населення користується сервісом Однокласники в містах Луцьк, Ковель, Нововолинськ (рис. 1б). Звертає увагу відсутність у цьому переліку четвертого міста обласного підпорядкування Володимир-Волинського (23,9 %, 7 місце в області). Високі показники також характерні для Шацького, Любомльського, Рожищенського та Турійського районів. У випадку Шацького району пояснення можливо у насамперед туристично-рекреаційній спеціалізації, адже для

популяризації відпочинку на Шацьких озерах місцеве населення активно використовує різноманітні медіа, у т.ч. соціальні інтернет-мережі, як засіб поширення інформації про власний бренд та розміщення оголошень про здачу в оренду житлових приміщень.

Для решти території області характерна відносно низька частка користувачів, що не перевищує 20 %, при середньому по області 31,3 %. Найнижчі показники мають Володимир-Волинський (9,6 %), Ковельський (10,1 %) та Луцький (10,3 %) райони. Причини цього ми розглядаємо при аналізі мережі ВКонтакті – населення з прилеглих сільських населених пунктів вважає більш престижним вказати своїм місцем проживання великі міста.

Для статевої структури користувачів Однокласники характерним є переважання жінок у всіх адміністративно-територіальних одиницях області. У середньому по Волинській області цей показник становить 58,1 %. Що пояснюється як переважанням жінок й серед наявного населення області (52,8 %), так і вже згадуваною вище популярністю соціальної інтернет-мережі серед населення старшого віку, де диспропорція у статевій структурі більша. Мережа Однокласники на початкових етапах розвитку позиціонувала себе, як сервіс для пошуку давніх друзів (однокласники, одногрупники та ін.), з якими ви в силу тих чи інших причин не підтримуєте (втрачили) постійні зв'язки. Саме тому старше покоління, як правило, вибирає Однокласники, не в останню чергу через почуття ностальгії за молодими роками. Молодь, для якої спогади не відіграють такої важливої ролі, вибирає модерні, спрямовані на постійну щоденну комунікацію Facebook та ВКонтакті.

Найвищі показники частки жінок (понад 60 %) спостерігаються у м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинському районі. Причина цьому, можливо, наявність значної частки бувших військових та їх членів їх сімей. У часи СРСР в околицях м. Володимир-Волинський концентрувалося велике угруповання військ. Значна частина військових, які залишилися на постійне проживання не є «місцевими» й активно використовують соціальні мережі для спілкування з родичами. Для решти районів Волинської області частка жінок у соціальній мережі Однокласники коливається в межах 54–60 %.

Facebook – американський соціальний сервіс, спочатку розроблений як засіб для спілкування між студентами американських ВНЗ. Ідея завоювала величезну популярність, зробивши М. Цукерберга одним з наймолодших мільярдерів. Facebook є найбільшою соціальною інтернет-мережею світу, якій віддають перевагу у більшості країн світу. Згідно офіційної статистики, більше 2 млрд людей вже зареєстрували там свої акаунти. Практично кожна велика компанія або фірма, особливо з тих, які виходять на міжнародний ринок, вважає своїм обов'язком завести представництво в Facebook. Якщо говорити про українську аудиторію цієї соціальної мережі, то вона становить 14,0 млн (34,2 % населення України). Основний приріст користувачів відбувся після набуття чинності Указу Президента України №133/2017

«Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [14], який в широкому загальному відомий як «Указ про блокування російських сайтів та соцмереж» від 15 травня 2017 р. До цього кількість українських користувачів Facebook не перевищувала 5,6 млн.

Аналізуючи регіональний розподіл користувачів Facebook в Україні, варто зазначити, що у Волинській області зареєстровано 302,4 тис. користувачів [3], що становить 29,1 % населення області. Частка користувачів із Волинської області складає 2,1 % усіх українських користувачів мережі, що є помітно більше, ніж аналогічні показники соціальних мереж ВКонтакте та Однокласники. Це опосередковано вказує на зосередження користувачів ВКонтакте та Однокласники на сході, а Facebook – на заході України.

У територіальному розподілі користувачів Facebook у Волинській області, можна простежити тенденції характерні й для інших соціальних мереж, а саме до концентрації більшості акаунтів у великих містах. Так, у Луцьку зареєстровано близько 150,0 тис. користувачів, Ковелі – 34,0 тис. користувачів, Нововолинську – 23,0 тис. користувачів, Володимир-Волинському – 16,0 тис. користувачів. На найбільші міста припадає 73,7 % користувачів з Волині, на м. Луцьк – 49,6 %. Рівень концентрації мережі Facebook у найбільших містах є вищим ніж у ВКонтакте та Однокласники. Серед адміністративних районів значною чисельністю користувачів відзначаються прилеглі до обласного центру Луцький та Ківерцівський райони. Звідси можна зробити висновок, що населення великих міст швидше змінює російські соціальні мережі на Facebook.

За рівнем проникнення мережі знову ж лідируючі місця займають м. Луцьк (70,1 %) та інші міста обласного підпорядкування (понад 40 %). Серед адміністративних районів на першому місці Луцький (21,9 %) (рис. 1с). Ця різка відмінність від ВКонтакте та Однокласники пояснюється особливістю методики обчислення кількості акаунтів. Facebook показує реальну кількість користувачів, які постійно перебувають на даній території, а не одну із граф облікового запису про місце проживання, яке користувач може вказати довільно. Порівняно високі рівні проникнення (понад 15 %) також мають Любомльський (прикордонний район, населення якого активно здійснює трудові міграції, у т.ч. маятникові), Рожищенський (наявне порівняно велике для Волинської області м. Рожище, зручне транспортно-географічне положення між Луцьком та Ковелем) та Ківерцівський (наявне порівняно велике для Волинської області м. Ківерці, сусідське положення відносно обласного центру).

Для більшості адміністративних районів Волинської області коефіцієнт проникнення соціальної мережі коливається в межах 8–15 %, при середньообласному 29,1 %. Найнижча частка користувачів (менше 7 %) зафіксована у Іваничівському, Ковельському та Володимир-Волинському районах. У статевій структурі користувачів соціальної інтернет-мережі Facebook загалом по області

спостерігається схожа з Однокласниками картина – помітне переважання жінок (57,9 %). Причини цього пояснюється вище. Окрім того, жінки у порівнянні з чоловіками більш схильні до спілкування і, як наслідок, більш активні у соціальних мережах. Найвища частка жінок (понад 60 %) фіксується у Маневицькому, Володимир-Волинському, Турійському, Локачинському та Ратнівському районах. Найвища частка чоловіків (54,9 %) і, відповідно, найнижча частка жінок – у Луцькому районі. Певні територіальні закономірності у співвідношенні чоловіків та жінок мережі Facebook у Волинській області не прослідковується. Це, можливо, можна пояснити недосконалістю методики збору даних.

Найбільші соціальні інтернет-мережі ВКонтакте, Однокласники та Facebook мають співставні аудиторії на території Волинської області. Найпоширенішою соціальною мережею є ВКонтакте. Вона є найбільшою у 10 адміністративно-територіальних одиницях області, у тому числі в 3 із 4 найбільших містах (рис. 1d). У територіальному відношенні це переважно північна частина області. На другому місці, за кількістю користувачів, знаходяться Однокласники. Географічно це південна та східна частини області. Соціальна мережа Facebook переважає лише в одній адміністративній одиниці – Луцькому районі. У більшості районів мережа Facebook займає третє місце, друге – у містах Луцьк та Володимир-Волинський.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальні інтернет-мережі ВКонтакте, Однокласники та Facebook мають співставні аудиторії у Волинській області. Найпоширенішою соціальною мережею є ВКонтакте, на другому місці знаходяться Однокласники, на третьому – Facebook. У всіх трьох мережах простежуються схожі територіальні закономірності поширення – 2/3 користувачів зосереджені у чотирьох найбільших містах Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський. Понад 40 % акаунтів концентрує обласний центр. Чітко простежується теорія просторової дифузії нововведень – найбільші міста виступають центрами інновацій. Коефіцієнт проникнення мережі також є найвищим у найбільших містах. Для більшості адміністративних районів Волинської області коефіцієнт проникнення соціальної мережі становить 10–20 %, при середньому по області 29–36 %. Це свідчить про недостатній рівень сформованості мереж та значні перспективи їх розвитку у сільській місцевості. Підвищена частка користувачів ВКонтакте спостерігається у північних прикордонних районах, Facebook – у південних та східних районах, мережа Однокласники має більш рівномірне поширення по території області. У статевій структурі користувачів домінують жінки, особливо це характерно для мережі Однокласники.

Дослідження соціальних мереж сьогодні є надзвичайно актуальним питанням, у якому українські географи мало беруть участь. Слід провести дослідження поширення основних мереж на рівні адміністративних районів для інших областей України. Перспективними є дослідження динаміки проникнення соціальних мереж у сільській місцевості.

References:

1. Andris C. Integrating social network data into GISystems. *International Journal of Geographical Information Science*, 2016, Vol. 30 (10), pp. 2009–2031. Doi: 10.1080/13658816.2016.1153103.
2. Borge-Holthoefer J., Rivero A., García I., Cauhé E., Ferrer A., Ferrer D. et al. Structural and dynamical patterns on online social networks: the Spanish May 15th movement as a case study. *PloS ONE*, 2011, Vol. 6(8), e23883.
3. Facebook [Electronic source]. Access mode: <https://www.facebook.com>.
4. Glückler J., Doreian P. Editorial: social network analysis and economic geography – positional, evolutionary and multi-level approaches. *Journal of Economic Geography*, 2016, Vol. 16, Issue 6, pp. 1123–1134.
5. Laniado D., Volkovich Y., Scellato S., Mascolo C., Kaltenbrunner A. The impact of geographic distance on online social interactions. *Information Systems Frontiers*, 2017. [Electronic source]. Access mode: <http://doi.org/10.1007/s10796-017-9784-9>.
6. Lengyel B., Varga A., Ságvári B., Jakobi Á., Kertész J. Geographies of an Online Social Network. *PLoS ONE*, 2015, Vol. 10 (9), e0137248. Doi: 10.1371/journal.pone.0137248.
7. Menezes T., Roth C. Natural Scales in Geographical Patterns. *Scientific Reports*, 2017, Vol. 7, 45823. Doi:10.1038/srep45823.
8. Odnoklassniki [Electronic source]. Access mode: <https://ok.ru>.
9. Ogląd social’nih mreż i Twittera v Ukraïni za danimi Poşuku u blogah Ândeksa, 2013–2014 roki [Review of Social Networking Services and Twitter in Ukraine according to Yandex Blog Search, 2013–2014]. [Electronic source]. Access mode: https://cache-man01i.cdn.yandex.net/download.yandex.ru/company/Yandex_on_UkrainianSMM_Summer_2014.pdf. (In Ukrainian).
10. Puhach S., Mytchyk Yu. Geografiâ poširennâ social’nih mreż v Ukraïni [Geography of social networking services in Ukraine]. In: *Suspil’no-geografičnî činniki rozvitku regioniv : materiali Miżnarodnoï naukovo-praktičnoï Internet-konferencii* [Human geographical factors of regional development: materials of the International scientific and practical Internet conference], Eds.: Yu. M. Barskyi, S. O. Puhach, Luts’k, 2017, pp. 99–101. (In Ukrainian).
11. Sui D., Goodchild M. The convergence of GIS and social media: challenges for GIScience. *International Journal of Geographical Information Science*, 2011, Vol. 25 (11), pp. 1737–1748.
12. Takhteyev Y., Gruzd A., Wellman B. Geography of Twitter networks. *Social Networks*, 2012, Vol. 34 (1), pp. 73–81. Doi: 10.1016/j.socnet.2011.05.006
13. Ter Wal A., Boschma R. Applying social network analysis in economic geography: framing some key analytic issues. *Annals of Regional Science*, 2009, Vol. 43, pp. 739–756.
14. Ukaz Prezidenta Ukraïni #133/2017 “Pro zastosuvannâ personal’nih special’nih ekonomičnih ta inših obmežuval’nih zahodiv (sankcij)” [Decree of the President of Ukraine No133/2017 “On the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)”]. *Administraciâ Prezidenta Ukraïni. Oficijnje internet-predstavnictvo Prezidenta Ukraïni* [Administration of the President of Ukraine. Official online representation of the President of Ukraine]. [Electronic source]. Access mode: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>. (In Ukrainian).
15. Ukraïnciv ne budut’ karati za vidviduvannâ zaboronenih rosijs’kih socmerez – RNBO [Ukrainians will not be punished for visiting the banned Russian social networking services – the National Security and Defense Council]. *Sajt internet-vidannâ “GORDON”* [The website of the Internet publication “GORDON”]. [Electronic source]. Access mode: <http://gordonua.com/ukr/news/society/ukrajintiv-ne-budut-karati-za-vidviduvannja-zaboronenih-rosijskih-sotsmerez-h-rnbo-188932.html>. (In Ukrainian).
16. VKontakte [Electronic source]. Access mode: <https://vk.com>.

Список використаних джерел:

1. Andris C. Integrating social network data into GISystems / C. Andris // International Journal of Geographical Information Science. – 2016. – № 30 (10). – P. 2009–2031.
2. Borge-Holthoefer J. Structural and dynamical patterns on online social networks: the Spanish May 15th movement as a case study / J. Borge-Holthoefer, A. Rivero, I. García, E. Cauhé, A. Ferrer, D. Ferrer et.al. // PloS ONE. – 2011. – Vol. 6(8). – e23883.
3. Facebook [Електронний ресурс] : [web-site]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com>. – Назва з екрана.
4. Glückler J. Editorial: social network analysis and economic geography – positional, evolutionary and multi-level approaches / J. Glückler, P. Doreian // Journal of Economic Geography. – 2016. – Vol. 16 (6). – P. 1123–1134.
5. Laniado D. The impact of geographic distance on online social interactions / D. Laniado, Y. Volkovich, S. Scellato, C. Mascolo, A. Kaltenbrunner // Information Systems Frontiers, 2017. [Electronic source]. Access mode: <http://doi.org/10.1007/s10796-017-9784-9>.
6. Lengyel B. Geographies of an Online Social Network / B. Lengyel, A. Varga, B. Ságvári, Á. Jakobi, J. Kertész // PLoS ONE. – 2015. – № 10 (9). – e0137248.
7. Menezes T. Natural Scales in Geographical Patterns / T. Menezes, C. Roth // Scientific Reports. – 2017. – № 7. – P. 45823.

8. Однокласники [Електронний ресурс] : [web-site]. – Режим доступу : <https://ok.ru>. – Назва з екрана.
9. Огляд соціальних мереж і Твіттера в Україні за даними Пошуку у блогах Яндекс, 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://cache-man01i.cdn.yandex.net/download.yandex.ru/company/Yandex_on_UkrainianSMM_Summer_2014.pdf.
10. Пугач С. Географія поширення соціальних мереж в Україні / С. Пугач, Ю. Митчик // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. – С. 99–101.
11. Sui D. The convergence of GIS and social media: challenges for GIScience / D. Sui, M. Goodchild // International Journal of Geographical Information Science. – 2011. – Vol. 25 (11). – P. 1737–1748.
12. Takhteyev Y. Geography of Twitter networks / Y. Takhteyev, A. Gruzd, B. Wellman // Social Networks. – 2012. – № 34 (1). – P. 73–81.
13. Ter Wal A. Applying social network analysis in economic geography: framing some key analytic issues / A. Ter Wal, R. Boschma // Annals of Regional Science. – 2009. – Vol. 43. – P. 739–756.
14. Указ Президента України №133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України. Офіційне інтернет-представництво Президента України [веб-сайт]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>. – Назва з екрана.
15. Українців не будуть карати за відвідування заборонених російських соцмереж – РНБО [Електронний ресурс] / Інтернет-видання “ГОРДОН” [веб-сайт]. – Режим доступу : <http://gordonua.com/ukr/news/society/ukrajintsiv-ne-budut-karati-za-vidviduvannja-zaboroneni-rosijskih-sotsmerez-188932.html>. – Назва з екрана.
16. ВКонтакті [Електронний ресурс] : [web-site]. – Режим доступу : <https://vk.com>. – Назва з екрана.

METHODICAL APPROACHES FOR CONFESSIONAL REGIONALIZATION OF UKRAINE**Ivan KOSTASCHUK***Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
ivan_kostaschuk@ukr.net*

Abstract: The paper presents the review of previously made schemes of sacral (religious, confessional) regionalization of the territory of Ukraine, presented in the works of human geographers. Taking into account these elaborations, their advantages and deficiencies, the author proposes own methodology of confessional regionalization, including its basic principles and criteria. Confessional regions, sub-regions, areas and localities are proposed to be the units of confessional regionalization of the territory of Ukraine. The developed methodology allowed identifying 6 confessional regions in Ukraine, with 2 of them further divided into sub-regions. This approach to regionalization allowed better trace regional patterns of confessional structure, including dominant confessions and their relationships. The necessity of this study is dictated by the need to develop a state strategy for the development of inter-confessional and state relationships, as well as the implementation of the state regional policy in the field of religion in certain regions of Ukraine. The proposed methodology of confessional regionalization can be adopted for other countries or their parts.

Key words: religious regionalization, confessional regionalization, confession, regionalization, principles and criteria of regionalization, religious activity.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.22-30>

UDC: 911.3

Received: December 08, 2017.

Revised: May 18, 2018.

Accepted: May 20, 2018.

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕСІЙНОГО РАЙОНУВАННЯ
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ****Іван КОСТАЩУК***Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
ivan_kostaschuk@ukr.net*

Анотація: Релігійне районування території будь-якої держави чи її частини є досить важливим завданням сучасної суспільної географії, так як дозволяє краще простежити спільні конфесійні риси на окремих територіях та розробляти державну стратегію розвитку міжконфесійних та державно-конфесійних відносин та взаємин, а також запобігання виникненню релігійних конфліктів різних видів, підтримці соціального служіння церков різних конфесій, напрямів та течій.

Метою написання даної статті було передбачено аналіз існуючих схем релігійного районування території України, а також удосконалення методики його проведення та застосування на практиці. У даній статті проаналізовано попередньо проведені схеми сакрального (релігійного) районування території України, що представлені в працях суспільних географів; обґрунтовано методику проведення конфесійного районування території України, виділено основні його принципи та критерії.

Методика проведення релігійного районування базувалася на співставленні конфесійної структури та показників релігійної активності населення, а саме індексу релігійної мозаїчності, показників забезпеченості населення і поселень громадами різних конфесій, напрямів та течій.

Нами обґрунтовано поділ території України на конфесійні райони та підрайони. Внаслідок проведення наукових досліджень згідно розробленої методики, нам вдалося виділити в Україні 6 конфесійних районів, а саме: Західноукраїнський (Волинський, Галицький, Подільсько-Буковинський та Закарпатський підрайони), Волино-Подільський, Придніпровсько-Столичний, Центральнo-Причорноморсько-Кримський (Кримський підрайон), Східний та Північно-Східний. Саме таке районування дозволяє краще простежити переважаючі конфесії та їх співвідношення з метою врахування особливостей управління на місцевому та державному рівні.

Ключові слова: релігійне районування, конфесійне районування, конфесія, районування, принципи та критерії районування, релігійна активність населення.

Introduction

Modern society, being at the informational stage of development, has faced many inter-ethnic and inter-confessional conflicts that have exacerbated the problem of confessional peace, both in the world as a whole and in Ukraine in particular. Scientific research of religious and, eminently, confessional space today is inevitable and much in demand by the society. Geographical researches, studying the confessional space and its regionalization, are of particular relevance, as only they allow clear identification and tracing the spatial divisions in the confessional space, understanding the causes of the origin of religious conflicts and making appropriate forecasts, as well as developing ways of their alleviation.

Such studies are especially important for modern Ukraine, where the relationships between two Orthodox confessions, namely the Ukrainian Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, as well as between the Ukrainian Orthodox Church and the Ukrainian Greek Catholic Church, have worsened. In our opinion, confessional regionalization should be carried out in compliance with numerous principles and criteria meeting the methodological requirements of human geography.

Therefore, the research represented in this paper seems to be relevant and promising, as it contributes to the development of the theoretical and methodological base of human geography in general and the geography of religion in particular, which in turn provides a better understanding and generates new approaches to geographical research of confessional and religious spaces.

Theoretical and methodological background

The following scholars have focused on confessional space and spatial patterns of the religious sphere in Ukraine and its separate oblasts: F. Zastavnyi, O. Liubitseva, K. Mezentshev, I. Rovenchak, M. Dnistriansky, S. Pavlov, L. Shevchuk, A. Kovalchuk (the whole territory of Ukraine), L. Nemets, K. Nemets, L. Kluchko (Kharkiv oblast), O. Kuchabsky (Lviv oblast), V. Patiychuk (Volhyn oblast), Yu. Kogatko (Chernihiv oblast), I. Kostaschuk (Chernivtsi oblast), L. Ataman (Podolian region, including Vinnytsia, Khmelnytsky and Ternopil oblasts), and others. Such scholars as O. Topchiev, O. Shablii, A. Golikov, Ya. Oliynyk, M. Pistun and others (Ukraine), H. Park, L. Kong and others (Great Britain), P. Zukerman, V. Lowell, R. Horace, J. Esposito, S. Hitchcock and many others (USA), K. Matsui (Japan), S. Gorokhov, T. Khristov and others (Russia) and many other scholars from around the world devoted their scientific works to the theoretical and methodological substantiation of the geography of religion as an important human geography branch.

Almost every of these scholars studied the issue of religious-geographical regionalization from the standpoint of human geography. Their works substantiate the criteria, principles and grounds of making regionalization based on religion patterns. However, the existing methods of religious confessional regionalization practically do not take into account the religious activity of the population as a factor in the development and formation of the

confessional space, being an integral part of the religious and sacred spaces.

Study goals and objectives

The purpose of this paper is to analyze and generalize the existing criteria, principles, approaches and methods of confessional regionalization with the subsequent the elaboration of the own regionalization methodology and its approbation carrying out the confessional regionalization of Ukraine. In accordance with the goal we set the following tasks: to analyze the previous methods and schemes of religious regionalization of Ukraine; to offer one's own methodology of confessional regionalization generalizing the previous experience, including various criteria, principles, approaches and methods; to perform confessional regionalization of Ukraine; to determine the further significance and prospects of geographical research of religious and confessional spaces.

Review of existing schemes of religious regionalization of Ukraine

It should be noted that all existing schemes of religious regionalization were developed by the authors using various approaches and methods, as well as using different criteria for the identification of religious or confessional regions. Therefore, to improve the methodology of confessional regionalization, we have analyzed already existing schemes.

The first religious regionalization of the territory of Ukraine was conducted in 1994 by O. Shablii, who distinguished 4 religious regions: Western (Volhyn, Zhytomyr, Rivne, Vinnytsia, Khmelnytsky, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Lviv, Chernivtsi and Transcarpathian oblasts); Central (Kyiv, Chernihiv, Sumy, Cherkasy, Kirovohrad and Poltava oblasts); Eastern (Donetsk, Luhansk, Kharkiv and Dnipropetrovsk oblasts); Southern (Crimea, Odessa, Zaporizhia, Mykolaiv and Kherson oblasts) [18]. It is worth noting that due to the confessional heterogeneity, the Western region was further divided into several more zones, namely: Transcarpathian, Western Volhynian, Bukovinian, Galician and Podolian-Volhynian [18]. L. Shevchuk follows this scheme of regionalization in his scientific works [19]. The main criterion that underlies such regionalization is the religious activity of the population, which is characterized by the number of existing religious communities, as well as their religious affiliation.

In the scientific work "Geography of religions: the main tasks and prospects of development" [13], V. Patiychuk presented a scheme of religious regionalization with five religious regions: Western (Chernivtsi, Volhyn, Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Khmelnytsky, Ternopil, Rivne and Lviv oblasts); Northern (Chernihiv, Kyiv, Zhytomyr, Cherkasy, Poltava, Sumy, Kharkiv and Vinnytsia oblasts); Eastern (Kirovohrad, Dnipropetrovsk, Zaporizhia, Donetsk and Luhansk oblasts); Southern (Odessa, Kherson and Mykolaiv oblasts); Crimean (Autonomous Republic of Crimea). The basis of such regionalization was the number of denominations and their relative weight in the religious sphere, as well as factors influencing the process of the religious space formation and their manifestation.

Religious regionalization, proposed by S. Pavlov, K. Mezentshev and O. Lyubitseva [12], reflects primarily the confessional structure of the population, the number of religious communities of different denominations, and existing trends. This scheme provided for seven religious regions: Volhynian (Rivne, north of Ternopil and Volhyn oblast); Halychyna (Ivano-Frankivsk, Lviv, and the southern part of the Ternopil oblast); Transcarpathian (Transcarpathian oblast); Central (Kyiv, Poltava, Chernihiv, Zhytomyr, Sumy, Kirovohrad and Cherkasy oblasts); Podolian-Bukovynian (Chernivtsi, Khmelnytsky and Vinnytsia oblasts); Southeastern (Donetsk, Luhansk, Zaporizhia, Kharkiv and Dnipropetrovsk oblasts) and Southern (Kherson, Odessa, Mykolaiv oblasts and the Autonomous Republic of Crimea). It should be noted that this scheme took into account not only the boundaries of administrative oblasts, but also historical regions, which we consider to be certainly a correct and scientifically grounded approach.

The religious regionalization of Ukraine, done by A. Kovalchuk [5], deserves a special attention. The main criteria that underlie this regionalization scheme are confessional structure, ethno-cultural aspects, as well as historical peculiarities of the formation of the territory of each administrative oblast. With this approach, the author identified 9 religious regions: Galician (Lviv, Ivano-Frankivsk and almost all Ternopil oblast, except for the northern part); West Volhynian (Volhyn, Rivne and north of the Ternopil oblast); Transcarpathian (Transcarpathian oblast); Bukovynian (Chernivtsi oblast); Volhynian-Podolian (Vinnytsia, Zhytomyr and Khmelnytsky oblasts); Central-North (Sumy, Chernihiv, Kyiv, Poltava and Cherkasy oblasts); Central-Southern (Odessa, Kirovohrad, Mykolaiv and Kherson oblasts); Crimean (Crimea) and Eastern (Dnipropetrovsk, Zaporizhia, Donetsk, Luhansk and Kharkiv oblasts) [5].

In addition to the schemes of religious regionalization of Ukraine, we analyzed also the relevant schemes at the regional level, identifying main approaches and principles used. Particular attention deserves the religious regionalization of Kharkiv (L. Kliuchko), Chernihiv (Yu. Kogatko) oblasts and Podolia (L. Ataman).

Proposed methodology for confessional regionalization

The confessional regionalization we understand as a scientifically substantiated division of a certain territory into separate parts (regions, sub-regions, areas, etc.), which are distinguished by the peculiarities of the confessional structure formed under the influence of various factors, primarily the historical and geographical features, as well as religious activity of the population.

It should be noted that in our study we differentiate between the religious (sacral) and confessional regionalization that arise from the human-geographical essence of the religious space and its proposed structure. Religious space we consider as a part of the sacred space, which in turn we divide into confessional space, atheists, agnostics and akirchs. The confessional space reflects the distribution of individual denominations and is divided into subspaces (Orthodox, Catholic, Protestant, Jewish, Muslim, pagan, etc.). Atheists are people who believe that God, like any other kind of high

powers, do not exist. Agnostics are people who do not recognize the existence of God and other high powers, and argue that religion is created only to form moral and ethical norms in society. Akirchs are people who believe in God, but do not attribute themselves to any denomination, direction or course, believing that they are not needed by society.

Doing the confessional regionalization, which covers only the confessional figures and does not take into account the number of atheists, agnostics and akirchs, we propose to determine the rating place of a certain territory among others using the following indicators: the index of religious mosaics, the number of religious communities per population for each denomination separately; the number of clerics, presbyters and missionaries per population for each denomination separately; the number of clerics, presbyters and missionaries for separate settlements that is also calculated for each denomination separately.

To study the religious mosaic, we have interpreted the Ekkel's index of ethnic mosaic and got the following mathematical model:

$$R_j = 1 - \sum_{i=1}^n (\Pi r)^2,$$

where R_j stands for index of ethnic mosaic, and Πr is a share of religious communities of a certain denomination in confessional structure of the region. The higher values of R_j corresponds to more variegated confessional structure of the region.

We suggest the four following indices to determine the availability of religious services in certain regions:

1) Availability of religious communities for population, which can be calculated using the formula:

$$P_r = R/N,$$

where P_r is the index of availability of religious communities for population, R stands for the number of religious communities in the region, and N signifies the population of the given region, in thousands of people.

2) Availability of religious communities for settlements:

$$R_n = R/P,$$

where R_n is the index of availability of religious communities in settlements, R stands for the number of religious communities in the region, while P signifies the number of settlements in the region.

3) Availability of clergy for settlements:

$$P_s = S/N,$$

where P_s is the index of availability of clergy in settlements, S is the number of clergy of the region, and N stands for the population of the region.

4) Availability of clergy for religious communities:

$$R_s = S/R,$$

where R_s stands for the index of availability of clergy of a certain denomination for religious communities, S is the number of clergy of the region and R is the number of religious communities of the region.

Thus, having conducted the appropriate calculations for the denominations submitted in the report of the Ministry of Culture of Ukraine and the reports of the relevant regional state administrations (Form 1), we will receive 221 indicators, which certainly allows us to accurately determine the similarity of administrative regions by the confessional structure and religious activity of the population, which manifests itself in the number of religious communities and clergy in reference to the population.

To increase the role of the relative weight of the main confession and other denominations, we propose to make 5 rating ranks: the first one is the index of religious mosaics, the second is the average indicator of the density of religious communities per 1000 people, the third is the average indicator of the availability of religious communities for settlements, the fourth is the average indicator of the availability of clergy for settlements and the fifth is the average indicator of the availability of clergy for religious communities. The second, third, fourth and fifth rows reflect the rating of the region as the average value calculated for 55 denominations. Thus, the indicator of the religious mosaic index is not lost among the 221 indicators, but is one of the five important criteria.

After making appropriate calculations and creating the rating of Ukrainian regions by the indicators of availability of religious communities for the population and settlements, as well as by the indicator of the religious mosaic index, we received an average indicator reflecting the religious activity and the confessional structure of the region.

In our opinion, the territorial structure of confessional space represents a quantitative and qualitative combination of all existing denominations and trends, in particular relevant religious communities. We propose to use the following elements of the territorial structure:

Confessional region covers an area having specific features of the manifestation and the course of inter-confessional relations, as well as historical, geographical and religious prerequisites for religious commonalities.

Confessional sub-region includes a part of the confessional region that slightly differs in some aspects of confessional structure.

Confessional province is a part of the confessional region with clear expressed peculiarities of confessional structure, which itself may include some local territorial units – confessional localities.

Proposed scheme of confessional regionalization of Ukraine

As a result of the corresponding calculations, we found that the high indices of religious mosaic in Kherson, Kirovohrad and Zaporizhia oblasts (Table 1) is achieved due to the rather high proportion of certain Protestant denominations, in particular Christians of the Evangelical Faith – Pentecostals (CCEP) and Evangelical Christians – Baptists (ECB), and in Kherson oblast there is also a significant proportion of the Ukrainian Autocephalous Church (UAOC) communities. For the city of Kyiv, as an important administrative, spiritual and cultural center of Ukraine, the share of all denominations

is significant – Orthodoxy (41.1%), Catholicism (4.3%), Protestantism (38.1%), the other (16.5%). The high religious mosaic in the Chernivtsi oblast is achieved due to a high proportion of different confessions, including not only the dominating Ukrainian Orthodox Church (UOC), but also various Protestant denominations (25.0%), the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (UOC-KP, 14.2%), the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) and the Roman Catholic Church (RCC, 5.0%).

Low indices of religious mosaic are typical for Galicia (Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil oblasts), where the confessions of the UGCC, the UOC-KP, and the UAOC remain dominant, which significantly suppresses the influence of other denominations, as well as for Novgorod-Sivershchyna and Slobozhanshyna (Chernihiv, Sumy and Luhansk oblasts), where the UOC remains the dominant confession, and the population is not religiously active, as evidenced by the numerous temples that are closed today.

Such regions as Volhynia (Volhyn and Rivne oblasts), Podolia (Khmelnitsky and Vinnytsia oblasts), Central Dnipro (Dnipropetrovsk oblast), where Orthodoxy is dominant and traditional, are at the stage of transition to a high religious diversity of denominations and communities; the same refers to Transcarpathian oblast, where Orthodoxy and Greek-Catholicism are widespread, and the Crimea, where the communities of Orthodox and Muslims are almost equal.

The conducted calculations allowed us to reveal the following spatial patterns:

1) Regions of the Western Ukraine are the most active in religious life, which, in our opinion, can be explained by the fact that these areas were least influenced by the atheistic power of the Soviet Union, and they managed to preserve the spiritual culture and, accordingly, quickly restored the religious communities of different denominations. In addition, in the late 1980s, representatives of the UGCC and the UAOC returned there from exile, which significantly affected the number of religious communities;

2) Kirovohrad, Zaporizhia and Kherson oblasts are leaders by the indicator of religious mosaics, but they are significantly inferior by the other two indicators. This is due to the fact that in these regions have small total number of religious communities, but of different denominations, among which there is a significant proportion of Protestant trends. This indicates that in these regions, the Ukrainian Orthodoxy may lose the prevailing influence in religious life in some time;

3) Eastern regions of Ukraine, where the UOC is the dominant confession, remain the least religiously active, including visiting temples or other prayer houses.

Based on the rating results, we managed to hold confessional regionalization of the territory of Ukraine and identify the following confessional regions and sub-regions (Figure 1):

Western Ukrainian confessional region, which includes Chernivtsi, Ivano-Frankivsk, Lviv, Transcarpathian, Ternopil, Khmelnytsky, Volhyn and Rivne oblasts. It can be divided into four sub-regions: 1) Volhinian sub-region, including Volhyn and Rivne

Table 1

Religious mosaic of Ukrainian regions (as for January 1, 2017)

Administrative territorial units	Index of Religious Mosaic (IRM)	Rating by IRM
UKRAINE	0.802016	-
Autonomous Republic of Crimea (with Sevastopol)	0.729246	16
Vinnitsia	0.703249	19
Volhyn	0.72945	15
Dnipropetrovsk	0.71426	18
Donetsk	0.747208	10
Zhytomyr	0.74201	12
Transcarpathian	0.732736	14
Zaporizhia	0.780788	4
Ivano-Frankivsk	0.64807	24
Kyiv	0.753638	7
Kirovohrad	0.784184	3
Luhansk	0.688322	21
Lviv	0.616752	25
Mykolaiv	0.76177	6
Odessa	0.749152	8
Poltava	0.744432	11
Rivne	0.722948	17
Sumy	0.661972	23
Ternopil	0.68009	22
Kharkiv	0.747574	9
Kherson	0.784554	2
Khmelnysky	0.692264	20
Cherkasy	0.735506	13
Chernivtsi	0.77824	5
Chernihiv	0.575278	26
City of Kyiv	0.842272	1

oblasts, as well as Kremenets, Shumsk and Lanivtsi districts of Ternopil oblast, where the Orthodoxy of both directions (UOC and UOC-KP) dominates; 2) Galician sub-region, including Lviv, Ternopil (without Kremenets, Shumsk and Lanivtsi districts) and Ivano-Frankivsk oblasts with predominance of the UGCC, UAOC, UOC-KP and RCC communities; 3) Podolian-Bukovynian sub-region, including Khmelnytsky and Chernivtsi oblasts, where the UOC-MPs dominates in the confessional structure, while the communities of the UOC-KP and Protestant movements are also noticeable; 4) Transcarpathian sub-region, which includes the single respective oblast and is characterized by the significant share of the UOC, RCC and UGCC communities.

Volhynian-Podolian confessional region, which includes Zhytomyr and Vinnitsia oblasts. It is characterized by the domination of Orthodox trends, the UOC and the UOC-KP, with a significant proportion of the RCC and the Protestant trends.

Capital Dnieper confessional region, including Kyiv and Cherkasy oblasts, as well as the city of Kyiv. This region, due to the powerful gravity effect of Kyiv, is characterized by an active religious life, the prevalence of Orthodoxy and the presence of all religious organizations

registered in Ukraine, including a significant proportion of new religious trends.

Central, Black Sea and Crimean confessional-geographical region, which includes Odessa, Kirovohrad, Mykolaiv, Kherson, Zaporizhia and Autonomous Republic of Crimea. The Orthodox faith (UOC) is prevailing, but at the same time there is a considerable proportion of Protestant communities; however, the total number of religious communities is quite low. The Crimean sub-region stands out with a significant proportion of Muslim population.

Eastern confessional region is represented by Dnipropetrovsk, Kharkiv, Donetsk and Luhansk oblasts. It is characterized by low religious activity, the prevalence of Orthodoxy (UOC) with a significant proportion of Protestant communities.

North-Eastern confessional region includes Chernihiv, Sumy and Poltava oblasts, where Orthodoxy is dominant, but the level of religious activity is rather low, as evidenced by the rather small number of registered religious communities.

Thus, by means of the confessional regionalization of the territory of Ukraine, performed in accordance with the elaborated methodology, we managed to

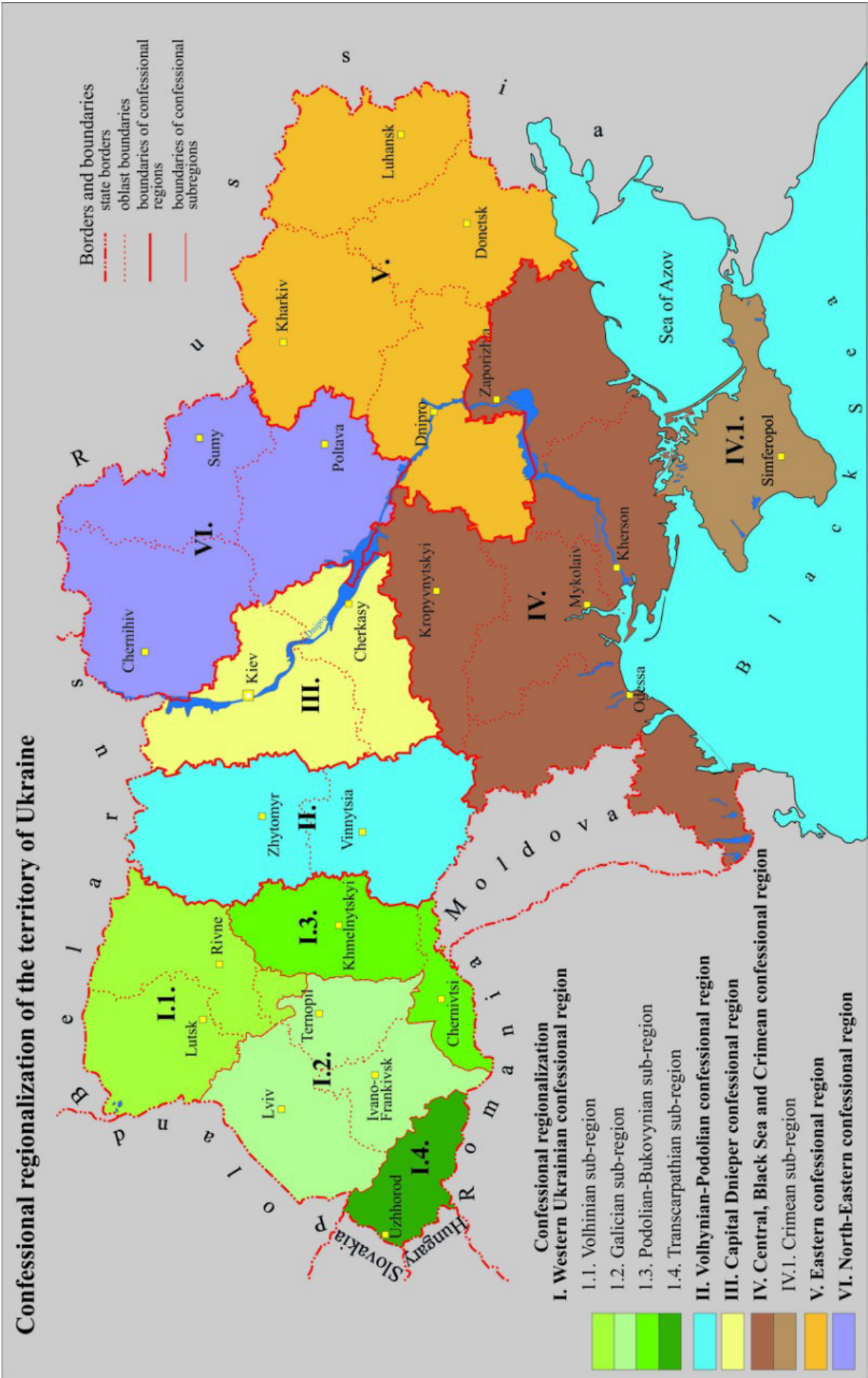

Fig. 1. Confessional regionalization of Ukraine (author's elaboration)

identify 6 regions, two of which have additionally separate sub-regions.

It should be emphasized that such a scheme of confessional regionalization of Ukraine substantially differs from the previous elaborations. Firstly, it takes into account not only the boundaries of modern administrative territorial units, but also the limits of historical geographical regions. Secondly, this scheme is based not only on the ratio of individual confessions and denominations, but also takes into account a number of indicators of religious activity – the aspect practically not covered in the previous analysis. Our approach to confessional regionalization is based on the following key basic principles of confessional regionalization: confessional mosaicism, religious activity, territorial proximity, as well as specificity of inter-confessional relations manifested by the level of conflict.

Conclusions

Investigation of the confessional space as an integral part of the religious and sacred spaces is relevant scientific task having both theoretical and practical significance. It solves important issues concerning inter-faith and inter-ethnic, cultural, moral, ethical social relations etc. The confessional regionalization is quite an advisable and sometimes necessary instrument for the development of policy relating to church-state and inter-confessional relations in separate regions and the state as a whole. Therefore, the results of this research can be used by the relevant departments of regional state administrations, as well as by the Department of Religious Affairs and Nationalities of the Ministry of Culture of Ukraine.

References:

1. Ataman L. Issledovanie sakral'nogo prostranstva regiona: metodologiya i principy [Investigation of the sacral space of the region: methodology and principles]. *Pskovskij regionologičeskij žurnal* [Pskov Journal of Regional Geography], 2015, Vol. 23, pp. 107–117. (In Russian).
2. Golikov A., Oliynyk Ya., Stepanenko A. *Vstup do ekonomičnoï ta social'noï geografii* [Introduction to economic and social geography]. Kyiv, 1997, 320 p. (In Ukrainian).
3. Gorohov S. Religioznaï identičnost' kak faktor formirovaniâ konfessional'nyh regionov sovremennogo mira [Religious identity as a factor in the formation of confessional regions of the modern world]. *Moscow University Bulletin. Series 5. Geography*, 2012, N. 5, pp. 49–55. (In Russian).
4. Kliuchko L. V. Suspil'no-geografični doslidžennâ religijnoï sferi [Religious sphere: view of human geography]. *Časopis social'no-ekonomičnoï geografii* [Human Geography Journal], 2008, Vol. 5 (2), pp. 216–220. (In Ukrainian).
5. Kovalchuk A. Religijno-geografične rajonuvannâ: kriterii i pokazniki [Religious-geographical regionalization: criteria and indicators]. *Ukrainian Geographical Journal*, 2000, Vol. 3, pp. 40–43. (In Ukrainian).
6. Kogatko Yu., Mezentsev K. Metodi doslidžennâ geografii religij: docil'nist' vikoristannâ, sistemizaciâ, potencial kartografičnogo ta centrografičnogo metodiv [Scientific methods of the geography of religion: the expediency, systematization, potential of cartographic and centrophographic methods]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography*, 2009, Vol. 56, pp. 30–36. (In Ukrainian).
7. Kostaschuk I. Teritorial'na organizaciâ religijnoï sferi regioniv Ukraïni [Territorial organization of the religious sphere of the Ukrainian regions]. *Scientific Bulletin of Vernadsky Taurida National University. Series: Geography*, 2011, Vol. 24 (63), N. 2, Ch. 3, pp. 137–143. (In Ukrainian).
8. Kuchabskyi O. Întegral'ne religijno-geografične rajonuvannâ L'vivs'koï oblasti [Integral religious-geographical regionalization of Lviv region]. *The scientific issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Geography*, 2000, N. 1, pp. 80–85.
9. Liubitseva O. Religijna situaciâ v Ukraïni ta її regional'ni osoblivosti [Religious situation in Ukraine and its regional specificities]. *Ukrainian Geographical Journal*, 2009, Vol. 4, pp. 28–32. (In Ukrainian).
10. Niemets K., Niemets L., Kliuchko L. Prostorovi aspekti analizu religijnoï sferi (na prikladi Harkivs'koï oblasti) [Spatial aspects of the analysis of the religious sphere (on the example of the Kharkiv region)]. *Časopis social'no-ekonomičnoï geografii* [Human Geography Journal], 2009, Vol. 6 (1), pp. 151–158. (In Ukrainian).
11. Oliynyk Ya., Stepanenko A. *Vstup do social'noï geografii* [Introduction to the social geography]. Kyiv: Znannya, 2000, 204 p. (In Ukrainian).
12. Pavlov S., Mezentsev K., Liubitseva O. *Geografiya religij* [Geography of religion]. Kyiv: Artek, 1998, 504 p. (In Ukrainian).
13. Patijchuk V. O. *Teritorial'na organizaciâ religijnoï sferi administrativnoï oblasti (na prikladi Volins'koï oblasti)* [Territorial organization of the religious sphere of the administrative region (the case of Volhyn region)]. PhD Thesis. Lutsk: Lesya Ukrainka Volhynian State University, 1998, 202 p. (In Ukrainian).
14. Pistun M. *Osnovi teorii suspil'noï geografii* [Human geography: fundamentals of the theory]. Kyiv: Vyscha shkola, 1994, 156 p. (In Ukrainian).
15. Rovenchak I. Geokul'turni risi konfesijno-geografičnogo podilu Zahidnogo regionu Ukraïni (na prikladi UGKC) [Geocultural features of confessional-geographical regionalization of the Western region of Ukraine (on the example of the Ukrainian Greek Catholic Church)]. *Ekonomiko-, social'no- i ekologo-geografični problemi zahidnoukraïns'kogo prikordonnâ: Tematičnij zbîrnik naukovih prac'* [Economic, social, and ecological geographical problems of the Western Ukrainian borderland: Thematic collection of scientific works].

Lviv: Lviv State University, 1997, pp. 69–78. (In Ukrainian).

16. Topchiev O. *Suspil'no-geografichni doslidzhennâ: metodologîâ, metodi, metodiki* [Research in human geography: methodology, methods, techniques]. Odesa: Astroprint, 2005, 632 p. (In Ukrainian).

17. Hristov T. *Religioznyj turizm* [Religious tourism]. Moscow: Akademiya, 2005, 288 p. (In Russian).

18. Shabliij O. *Social'no-ekonomîčna geografiâ Ukraîni* [Social and economic geography of Ukraine]. Lviv: Svit, 1994, pp. 423–440.

19. Shevchuk L. *Sakral'na geografiâ* [Sacral geography]. Lviv: Svit, 1999, 160 p. (In Ukrainian).

20. Ekkel B. *Opreделение indeksa mozaičnosti nacional'nogo sostava respublik, kraev i oblastej SSSR* [Determination of the mosaic index of the national composition of the republics, territories and regions of the USSR]. *Sovetskaâ ètnografiâ* [Soviet Ethnography], 1976, N. 2, pp. 33–42. (In Russian).

21. Hitchcock Susan Tyler, John L. Esposito. *Geography of religion: where God lives, where pilgrims walk*. National Geographic Society (U.S.), 2010, 416 p.

22. Kong L. Geography and religion: trends and prospects. *Progress in Human Geography*, 1990, Vol. 14, N. 3, pp. 355–371.

23. Livezey, Lowell W., ed. *Public Religion and Urban Transformation: Faith in the City*. New York University Press, 2000, 364 p.

24. Matsui Keisuke. *Geography of Religion in Japan: Religious Space, Landscape, and Behavior*. New York: Springer, 2014, 199 p.

25. Park C. C. *Sacred Worlds: an Introduction to Geography and Religion*. London: Routledge, 1994, 287 p.

26. Zuckerman, Phil. *Invitation to the Sociology of Religion*. NY, New York: Routledge, 2003, 166 p.

Список використаних джерел:

1. Атаман Л. В. Исследование сакрального пространства региона: методология и принципы / Л.В. Атаман // Псковский регионологический журнал. – 2015. – № 23. – С. 107–117.

2. Голиков А. П. Вступ до економічної та соціальної географії / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – Київ, 1997. – 320 с.

3. Горохов С. А. Религиозная идентичность как фактор формирования конфессиональных регионов современного мира / С. А. Горохов // Вестник Московского университета. Серия 5: География. – 2012. – № 5. – С. 49–55.

4. Ключко Л. В. Суспільно-географічні дослідження релігійної сфери / Л.В. Ключко // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – Вип. 5(2). – С. 216–220.

5. Ковальчук А. С. Релігійно-географічне районування: критерії і показники / А. С. Ковальчук // Український географічний журнал. – 2000. – № 3. – С. 40–43.

6. Когатько Ю. Л. Методи дослідження географії релігій: доцільність використання, систематизація, потенціал картографічного та центрографічного методів / Ю.Л. Когатько, К.В. Мезенцев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 2009. – Вип. 56. – С. 30–36.

7. Косташук І. І. Територіальна організація релігійної сфери регіонів України / І.І. Косташук // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «География». Спец. выпуск. – 2011. – Том 24 (63). – № 2. – Ч. 3. – С. 137–143.

8. Кучабський О. Г. Інтегральне релігійно-географічне районування Львівської області // Наукові записки тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія: Географія. – 2000. – №1. – С.80–85.

9. Любіцева О.О. Релігійна ситуація в Україні та її регіональні особливості / О.О. Любіцева // Український географічний журнал. – 2009. – Вип. 4. – С. 28–32.

10. Немець К. А. Просторові аспекти аналізу релігійної сфери (на прикладі Харківської області) / К. А. Немець, Л. М. Немець, Л. В. Ключко // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 6 (1). – С. 151–158.

11. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії: Навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.

12. Павлов С. В. Географія релігій. Навчальний посібник для студентів географічних і філософських факультетів / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К.: Артк, 1998. – 504 с.

13. Патійчук В. О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області): дис. кандидата географічних наук 11.00.02 / В. О. Патійчук. – Луцьк: Волинський державний університет імені Лесі Українки, 1998. – 202 с.

14. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навчальний посібник для студентів географічних спеціальних вузів / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.

15. Ровенчак І. І. Геокультурні риси конфесійно-географічного поділу Західного регіону України (на прикладі УГКЦ) // Економіко-, соціально- і еколого-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння: Тем. зб. наук. праць. – Л.: ЛДУ, 1997. – С. 69–78.

16. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О.Г. Топчієв. Оdesa: Astroprint, 2005. – 632 с.

17. Христов Т. Т. Религиозный туризм. Учебное пособие. / Т. Т. Христов. – М.: ИЦ «Академия», 2005. – 288 с.
 18. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України / За ред. О. І. Шаблія. – Л.: Світ, 1994. – 608 с.
 19. Шевчук Л. Т. Сакральна географія / Л. Т. Шевчук. – Львів: Світ, 1999. – 160 с.
 20. Эккель Б. М. Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР / Б. М. Эккель. Советская этнография. – 1976. – №2. – С. 33–42
 21. Hitchcock S. T. Geography of religion: where God lives, where pilgrims walk / S. T. Hitchcock, L. John. – National Geographic Society (U.S.), 2010. – 416 p.
 22. Kong L. Geography and religion: trends and prospects / Kong L. // Progress in Human Geography. – 1990. – Vol. 14. – N. 3. – P. 355–371.
 23. Livezey, L. W., ed. Public Religion and Urban Transformation: Faith in the City. – New York University Press, 2000. – 364 p.
 24. Matsui K. Geography of Religion in Japan: Religious Space, Landscape, and Behavior / K. Matsui. – New York: Springer, 2014. – 364 p.
 25. Park C.C. Sacred Worlds: an Introduction to. Geography and Religion / C. C. Park. – London: Routledge, 1994. – 287 p.
 26. Zuckerman, P. Invitation to the Sociology of Religion / P. Zuckerman. – New York, NY: Routledge. – 2003. – 166 p.
-
-

THE INFLUENCE OF CONFLICTS ON TOURISM DEVELOPMENT: METHODOLOGY OF SOCIO-GEOGRAPHICAL STUDY

Galina ZAVARIKA

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine
Dgalina_10@ukr.net*

Abstract: The paper focuses on the methodological issues of socio-geographical research of conflicts in reference to their influence on the tourism development. The relevance of the investigated question is obvious given great reduction of tourism development indicators in Ukraine due to the conflict in the eastern part of the country and touchy situation in the country in general. However, few methodological researches have dealt with the social conflicts and their influence on tourism. Objective complexity of the research is connected with the fact that the given research subject has interdisciplinary nature and, therefore, implies the use of wide array of methods. Thus, the author proposes, lies out and discusses certain general and special scientific methods in reference to the influence of the social conflicts on the tourism development. Since the substantiation of socio-geographical approach to the study of conflict impact on tourism was the main objective of the paper, the proposed methods are described in accordance with the scope and subject of socio-geographical research with specific examples of their possible use additionally provided. The proposed approach includes six interrelated stages of research: 1. identification of phases and directions of influence of socio-political conflict on tourism development; 2. assessment of tourism development dynamics, including main trends, in instability conditions; 3. detection of shifts in the structure of tourism; 4. identification of directions of tourism transformation as a result of the conflict; 5. forecasting the opportunities for tourism development in the post-conflict period; 6. providing recommendations for the solution of the socio-geographical problems for tourism development under the conditions of instability and during the stabilization period. The relevant research methods are proposed for the each stage of research. The proposed approach was tested by the author on Luhansk and Donetsk regions of Ukraine as territories affected by the conflict.

Key words: tourism, conflict, methodology, principle, methods, interdisciplinarity.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.31-41>

UDC: 911.3

Received: April 24, 2018.

Revised: May 15, 2018.

Accepted: May 18, 2018.

МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

Галина ЗАВАРИКА

*Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Сєвєродонецьк, Україна
Dgalina_10@ukr.net*

Анотація: Стаття присвячена методичним питанням суспільно-географічного дослідження конфлікту. Виявлено загальнонаукові методи, які запропоновано використовувати при дослідженні впливу конфліктів на розвиток туризму. Встановлено актуальність досліджуваного питання, яка полягає в сучасному суттєвому зниженні темпів розвитку туризму внаслідок конфлікту не тільки в східному регіоні, а і цілком в країні. З'ясовано, що методологічні засади дослідження конфліктів слабо розроблені в сучасній географії. Охарактеризовано запропоновані методи у відповідності до об'єкту та предмету суспільно-географічного дослідження та наведені конкретні приклади їх можливого використання. Вперше розроблено методику суспільно-географічного дослідження впливу конфлікту на туризм, що і є метою даної роботи. Ця методика апробована на прикладі Луганської та Донецької областей як регіонів, постраждалих внаслідок конфлікту. Вона містить шість взаємопов'язаних етапів робіт, а саме: виявлення етапів і напрямів впливу конфлікту на розвиток туризму; оцінка тенденцій динаміки розвитку туризму в умовах нестабільності; виявлення зрушень в структурі туризму; визначення напрямів трансформації туризму внаслідок конфлікту; прогнозування можливостей розвитку туризму в постконфліктний період; розробка рекомендацій по вирішенню суспільно-географічних проблем розвитку туризму в умовах нестабільності та в період стабілізації.

Ключові слова: туризм, конфлікт, методологія, принцип, метод, міждисциплінарність.

Вступ. В основі будь-якої науки лежать методологічні засади, а саме логіка і метод мислення, якими вона керується. Методика – система різних методичних прийомів та засобів, яка допомагає досліднику досягти поставленої мети.

Методологічні засади дослідження суспільних конфліктів слабо розроблені в сучасній географії. Певна об'єктивна складність дослідження пов'язана з тим, що використовуються одночасно методи суспільної географії, політології, конфліктології, соціології, політичної економії, економіки, філософії, культурології, антропології, психології, маркетингу, оскільки об'єкт дослідження знаходиться на стику наук, тобто має міждисциплінарний характер. Тому, більшість існуючих робіт розроблено політологами, соціологами, психологами.

У витоків становлення сучасної української політичної конфліктологічної думки були Г. Сковорода та М. Грушевський. За роки незалежності в Україні з'явилося чимало робіт, присвячених аналізу конфлікту, серед них є роботи А. Бандурки та В. Друзя (1997), А. Брегеда (2000), Л. Герасіної та М. Панова (2002, 2012), П. Косухи (1994), В. Котигоренка (2011), О. Кривицької (1998), Н. Майструк (2006), О. Маруховської (2006), Ю. Мацієвського (2006), В. Нагаєва (2004), М. Шепелева (2004). Проблему впливу конфлікту на туризм частково досліджували зарубіжні вчені.

Палестинець Азіз Абу Сараг вважає, що для підтримання миру потрібно стати туристом. Він показує, як просте спілкування з людьми з різних культур може зруйнувати десятиріччя ненависті. Він почав з візитів палестинців до ізраїльтян і рухається далі (Азіз Абу Сараг, 2014).

Відомий американський вчений А. Рапорт вважає, що «створення загальної теорії конфлікту малоймовірно, якщо взагалі можливо, бо саме поняття «конфлікт» відображає існування дуже різних явищ, які підкорюються абсолютно різним принципам (Rapport, 1974).

Це дало привід дослідниці М. Кальдор проголосити «кінець воєн між державами». Проте далеко не всі дослідники згодні з твердженням про те, що цей феномен є новим в характеристиці конфлікту (Kaldor, 2001).

Серед українських вчених, які досліджують різні аспекти конфлікту можна назвати О. Бейдика, І. Винниченка, А. Парфіненко, Л. Ткачук. Проте, питання розробки методичного апарату дослідження впливу конфлікту на розвиток туризму не є опрацьованим. Це пов'язано, перш за все, із змінами, які відбуваються останнім часом в країні та неготовністю туристичної сфери до роботи в умовах конфлікту. Тому це дослідження є дуже важливим і актуальним завданням суспільної географії.

Необхідність цілісного опису чинників, що сприяють виникненню конфліктів, його рушійних сил і учасників, прогнозуванню протікання конфліктних дій і заходів щодо їх попередження, з метою збереження та розвитку туризму, вимагає проблемно-орієнтованого підходу.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Передусім необхідно з'ясувати сутність фундаментального філософського поняття методологія. В широкому розумінні термін означає світогляд дослідника. Згідно «Філософського енциклопедичного словника» це поняття має подвійну сутність: «Методологія –

1) сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети.

2) галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур в процесі наукового пізнання (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Це поняття походить від грецьких слів «метод» (шлях дослідження чи пізнання) та «логос» (вчення).

За твердженням професора О. Шаблій, «метод наукового дослідження – це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети». З допомогою такого методу можна отримати бажану інформацію, що відповідатиме потребам суспільства або конкретної науки. Унаслідок застосування правильно вибраного методу можна підтвердити істинність отриманих результатів (Шаблій, 2003).

Професор О. Шаблій висуває такі вимоги до методів дослідження: якість (загальнозрозумілість методу); націленість (спрямованість методу на досягнення певної мети); детермінованість (чітка послідовність застосування методу); результативність (здатність забезпечувати досягнення мети); надійність (здатність забезпечувати бажаний результат); економність (здатність методу досягати результату за найменших затрат засобів і часу). Врахування таких рис у географічних дослідженнях сприятиме досягненню істинних наукових результатів (Шаблій, 2003).

Отже, методологія – це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів та категорій) та наука (або вчення) про цю систему (Паламарчук, 1998). Методологія науки – це вчення про методи і принципи пізнання об'єктивної дійсності, гносеологічне обґрунтування методів наукового пізнання, що застосовуються на всіх рівнях наукових досліджень (Паламарчук, 1998; Пістун, 1996; Топчієв, 2005; Шаблій, 2003).

Філософською основою суспільно-географічного дослідження є діалектика, яка розглядає явища в процесі розвитку та взаємозв'язку. Теоретичною та методологічною базою дослідження є фундаментальні положення теорії суспільної географії (Паламарчук, 1998; Пістун, 1996; Топчієв, 2005; Шаблій, 2003).

Філософ В. Н. Садовський виділив чотири рівні методологічного пізнання об'єктивної дійсності:

- філософської методології – аналіз загальних принципів пізнання;
- загальнонаукових методологічних принципів та форм дослідження;
- конкретно-наукової методології, коли аналізуються методи, принципи та процедури дослідження, що застосовуються у спеціальних наукових дисциплінах;
- методики і техніки дослідження (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у розробці методики суспільно-географічного дослідження впливу конфлікту на туризм.

Для досягнення мети були виконані наступні завдання: виявлено загальнонаукові методи для дослідження впливу конфліктів на розвиток туризму; доведена важлива методологічна роль філософських та загальнонаукових принципів; встановлена актуальність досліджуваного питання; з'ясована недостатність дослідження конфліктів в сучасній географії; наголошено на міждисциплінарному характері проблеми дослідження; наведено конкретні приклади можливого використання запропонованих методів на кожному етапі дослідження; вперше розроблено методику суспільно-географічного дослідження впливу конфлікту на туризм.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Важливою особливістю сучасної методології дослідження в суспільній географії є зростання ролі суб'єктивного фактору, що актуалізує тезу Л. Фейєрбаха про «людину як центр усієї методології». Це в свою чергу передбачає органічне включення ціннісних критеріїв і оцінок до складу самої теорії, що посилює гуманістичну спрямованість науки, розвиток техніки і технології, економічних систем.

Важливу методологічну роль в суспільно-географічному дослідженні суспільного конфлікту відіграють філософські та загальнонаукові принципи, які виступають методологічними засадами наукового дослідження та включають низку законів і категорій.

Принцип – це вихідне положення і основа теорії, і водночас заключний результат наукового дослідження, внаслідок чого в ньому відбиваються базисні закономірності розвитку певної матеріальної системи, об'єднується певне коло понять і категорій, а також він виконує евристичну функцію щодо пізнання нових явищ і процесів, виступає найважливішим законом розгортання теорії у логічно завершену наукову систему (Шаблій, 2003).

На відміну від законів і закономірностей, що мають об'єктивний, незалежний від волі людини характер, принципи є категорією суб'єктивною, тобто вони можуть бути правильними і неправильними, ефективними і неефективними. У дослідженні нами використані загальні методологічні принципи наукового

аналізу: системний підхід, синергетичний принцип, принцип комплексності, принцип територіальності.

Враховуючи зазначені принципи, були застосовані наступні методи дослідження: історичний, статистичний, картографічний, соціологічний, порівняльно-аналітичний, класифікації і типізації, моделювання, прогнозування, математичний метод, метод SWOT – аналізу та інші.

Оцінка та обговорення результатів. З'ясуємо сутність системи, бо від розуміння цього поняття залежить методологія пізнання сутності впливу суспільних конфліктів на розвиток туризму. Система виступає як важливий інструмент пізнання явищ і процесів, засобом проникнення в сутність складних систем.

Як категорія діалектики, система (від грецького *systema* – ціле, складене з частин) означає певну сукупність елементів, між якими існують стійкі відносини і зв'язки, а отже відбувається взаємодія, внаслідок якої виникають нові якості й властивості, не притаманні окремим елементам (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Важливим є розуміння всіх компонентів, що складають сутність впливу конфлікту на туризм, осмислення ролі тих чинників конфліктного процесу, які можуть вплинути на появу тих або інших наслідків, а в контексті дослідження – чинників, що сприяють виникненню різного роду конфліктів.

Специфічною для аналізу є неаявність якогось конкретного методичного прийому, зокрема для виявлення певних конфліктогенних чинників, а присутність специфічної інтерпретаційної системи. Така система дозволяє здійснити якісну переробку інформації, витягнути і переосмислити саме ті дані, які найбільш точно укладаються в категоріально-понятійну систему координат з метою виявлення тих причин, які приводять до виникнення конфліктів, і вирішити інші дослідницькі завдання.

Система – це єдність взаємопов'язаних об'єктів, яка утворює новий об'єкт. Системний підхід використовується для системного аналізу та синтезу. Будь-який об'єкт чи явище можна розглядати як систему, в тому числі і туризм.

«Системний аналіз, – стверджує А. Здравомислов, – розкриває проблему, що вивчається неначе зсередини. Головне завдання тут полягає в тому, щоб розчленувати процес, який вивчається, на його складові і виявити характер взаємозв'язку цих складових» (Здравомыслов, 1969).

З позицій системного підходу досліджено конфлікт як певну систему взаємодії суб'єктів політики на різних рівнях, у різних формах, під впливом різних факторів. Конфлікт розглядався як функціонуюча система із динамічним співвідношенням позицій між суб'єктами, а також модифікаціями самого предмета конфлікту. Також виявлялися і вивчалися фактори, які сприяли виникненню конфлікту.

З позиції структурно-функціонального методу суспільство розглядається як функціональна система, що характеризується стійкістю. Ця стійкість забезпечується за рахунок відтворення, підтримки рівноваги елементів системи. Структурно-функціональний підхід дозволяє встановлювати загальні, універсальні закономірності функціональної дії суспільних систем. Структурно-функціональний підхід характеризується наступними рисами:

- у центрі уваги постають проблеми, пов'язані з функціонуванням і відтворенням структури;

- структура розуміється як всебічно інтегрована і гармонізована система;

- динаміка політичної структури пояснюється виходячи з принципу збереження політичної рівноваги.

Складовою частиною суспільної системи є туризм, який залежить від суспільно-політичного стану.

Формування і функціонування географічних складових територіально-рекреаційних систем різного таксономічного рангу відображає існування геопросторової рекреаційної системи. Будь-яка система є суперсистемою для своїх складових (підсистем). Водночас вона сама є підсистемою для ТРС вищого таксономічного рангу. Всі ці підсистеми визначені в географічному просторі і виконують власну функцію залежно від мети і завдань, які ставлять перед ними суперсистеми. Найвищою серед цих суперсистем є людство, яке ставить перед ТРС завдання брати активну участь у збереженні та розвитку себе як біологічного виду і як соціального організму.

Територіально-рекреаційній системі притаманні загальні для всіх систем властивості: внутрішня взаємозв'язаність, структурованість, єдність ієрархічно упорядкованих компонентів.

Існує погляд на туризм як економічну систему у вигляді циклічної моделі із неперервною почерговістю актів виробництва та споживання туристичних продуктів. Основними учасниками ринку туристичних послуг є виробники туристичного продукту, держава в особі уповноважених органів та безпосередні споживачі цих послуг – туристи. Вони пов'язані між собою різними фінансовими операціями та зобов'язаннями – виплатами податків і зборів, споживчими видатками, інвестиційними вкладеннями, державними гарантіями, соціальними і державними виплатами та іншими платежами. Туристичний процес представлено як безперервний і циклічний, адже надання туристичної послуги не одноразова, а постійно повторювана діяльність, у якій беруть участь усі елементи цієї системи.

Туризм як складна економічна система – це сукупність та єдність відносин, явищ та процесів, що відбуваються в туристичній галузі. Система туризму представлена системою

відносин між основними її підсистемами та зовнішнім середовищем.

В основі системи туризму лежать дві підсистеми: суб'єкт і об'єкт туризму. Суб'єкт туризму – це учасник туристичного заходу, тобто турист, який задовольняє свою потребу у здійсненні подорожі (мандрівки) до об'єкта туризму шляхом отримання специфічних туристичних послуг (розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування тощо). Названі послуги він може одержувати самостійно або через посередників. Об'єктами туризму можуть бути предмети, місця, споруди, явища та усе, що потенційно є метою подорожі для суб'єкта туризму (туриста). Це може бути туристичний регіон, дестинація чи загалом країна з усіма їхніми туристичними ресурсами та об'єктами.

Система туризму існує в певному середовищі, яке представлене економічною, соціальною сферами, що обслуговують туризм, довідкам, технологіями та законодавчою базою і державною політикою в галузі туризму. Перераховані чинники є основними та не єдиними і здійснюють великий вплив на туризм, а він, у свою чергу, формує власні вимоги до середовища.

Отже, туризм – це відкрита економічна система, якою можна і потрібно управляти, використовуючи методи та принципи державного управління, та враховуючи ринкові механізми саморегулювання.

Наступним важливим принципом дослідження є синергетичний. Поняття «синергетика» походить від грецького «synergos», що означає спільно діючий, сприяння, співробітництво. В сучасній науці предметом вивчення синергетики є дослідження законів та закономірностей глобальної еволюції будь-яких відкритих нерівноважних систем, головною ознакою яких є нестійкість, нелінійність тощо. До нерівноважних систем належить і туризм.

Синергетичний підхід передбачає комплексне врахування зв'язків різних рівнів і форм між елементами системи, розвиток яких посилює цілісність та ефективність системи, можливість її багатоваріантного розвитку. Конфлікт не існує окремо, він, так чи інакше, здійснює свій вплив на розвиток туризму. Він може як прискорити, так і знизити цей розвиток. Є приклади країн, які багато років живуть в стані конфлікту, але туризм розвивається, це Ізраїль. Конфлікти в Єгипті та Туреччині майже не впливають на рівень туристичного потоку. В той же час у більшості країн конфлікт призводить до зниження темпів розвитку галузі.

Дослідження впливу суспільно-політичного становища на розвиток туризму вимагає застосування принципу комплексності, який передбачає проведення комплексних досліджень туризму.

Туризм не може розвиватися автономно, а лише у взаємозв'язку з навколишнім середовищем та соціумом. Туризм залежить від політичної стабільності в країні, з її порушенням наступає

різкий спад туристичної діяльності. Туризм, як багатогалузевий комплекс, потребує більшої координації своєї господарської діяльності, аніж будь-яка інша галузь. Однак, надмірне державне втручання, присутність і регламентування може руйнувати формування підприємницького духу та прояв підприємницької ініціативи, що створює міцні засади ринкового господарювання.

Принцип комплексного освоєння рекреаційних ресурсів полягає в пропорційному, збалансованому, узгодженому освоєнні ресурсного потенціалу рекреації і туризму в певному регіоні і країні, науково обґрунтованому формуванні відповідних територіальних систем і комплексів.

Принцип територіальності полягає в зосередженні рекреаційного господарства у місцях, де для його розвитку є найсприятливіші умови (природні і суспільні). При цьому між цими територіями неодмінно виникає обмін результатами рекреаційної діяльності. Такий принцип діє у різних просторово-територіальних масштабах: внутрішньодержавному і міжнародному. Всі види географічного поділу праці тісно пов'язані між собою. Так, Середземноморське узбережжя Франції спеціалізується на наданні рекреаційних послуг і таким чином бере участь як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному географічному поділі праці.

Ці методологічні принципи були покладені в основу розробленої методики суспільно-географічного дослідження впливу суспільних конфліктів на розвиток туризму.

Важливо відрізнити методи від методики досліджень. На думку О. Г. Топчієва, «метод досліджень – це сукупність мислених логічних і практичних дій (операцій, процедур, алгоритмів), які мають на меті розв'язання певного пізнавального (наукового) завдання». Що стосується методики дослідження, то «...це вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів для розв'язання типового пізнавального завдання» (Топчієв, 2005).

Методика суспільно-географічного дослідження конфлікту та його впливу на розвиток туризму включає шість взаємопов'язаних етапів робіт:

1. Виявлення етапів і напрямів впливу конфлікту на розвиток туризму.
2. Оцінка тенденцій динаміки розвитку туризму в умовах нестабільності.
3. Виявлення негативних зрушень в туризмі.
4. Визначення напрямів трансформації туризму внаслідок конфлікту.
5. Прогнозування можливостей розвитку туризму в постконфліктний період.
6. Розробка рекомендацій по вирішенню суспільно-географічних проблем розвитку туризму в умовах нестабільності та в період стабілізації.

Відповідно до цих етапів визначено порядок проведення дослідження, який передбачає послідовну розробку теми з використанням

різноманітних методів на кожному етапі дослідження. При цьому виходили з того положення, що кожен метод доцільно застосовувати у певних межах його дії, де він дає очікуваний ефект. Окрім того, слід відзначити, що не всі методи можуть застосовуватися при дослідженні впливу конфлікту на туризм. Тому перед змістовно-аналітичним потрібен попередній етап досліджень, на якому слід відібрати та систематизувати по етапах досліджень відібрані у такий спосіб методи. На цьому етапі не менш важливою процедурою є оцінка інформаційного забезпечення дослідження.

Етап вибору методів дослідження проблеми і вирішення конкретного завдання має принципове значення. Він вимагає поєднання якісних і кількісних, теоретичних і емпіричних методів. Р. Немов зазначає, що емпіричне дослідження не передбачає створення штучної, експериментальної ситуації для виявлення і збору необхідних фактів. У дослідженні подібного типу вчений або практик просто спостерігає, фіксує, описує, аналізує і робить висновки з того, що відбувається в житті без їх особистого втручання (Немов, 2000).

Слід зазначити, що в цілому інформаційна база для такого дослідження недостатня. Однією з важливих проблем, є уніфікація ведення статистичного обліку показників галузі туризму між різними державними органами чи громадськими організаціями. Так, наприклад, Державна служба туризму і курортів, обліковувала всіх іноземних громадян, які прибули на територію України як туристів, незалежно від справжньої мети їхнього візиту. Державна служба статистики України називає ж лише тих іноземців туристами, котрі офіційно скористалися послугами суб'єктів туристичної діяльності.

Подібна ситуація щодо розбіжності статистичних даних між різними державними органами та відомствами призводить до спотворювання оцінки базових туристичних показників і дає шанс недобросовісним учасникам ринку на організацію тіньового обігу в індустрії туризму. Все це стає причиною уповільнення росту вітчизняної галузі туризму і нерозуміння її важливості в контексті розвитку національної економіки в цілому.

Отже, розглядаючи питання інформаційного забезпечення суспільно-географічного дослідження, необхідно навести сформульовані К. Мезенцевим основні вимоги до інформації: достовірність, адекватність, репрезентативність, співставність, співвідносність, вичерпність, доступність (Мезенцев, 2005).

На першому етапі при аналізі сутності конфлікту, його прикладів в різних країнах, впливу конфлікту на туризм в інших державах використовувалися історичні методи, зокрема: хронологічний метод дав можливість виявити історичні періоди військових конфліктів в світі.

Науковий підхід у дослідженні конфліктів має давнє і міцне коріння. Протягом всієї історії

розвитку людського суспільства конфлікти були і залишаються невід'ємним атрибутом і чинником політичних процесів. «Без знання історії суспільства, – твердить Р. Немов, – важко зрозуміти і психологію відносин людей у сучасному світі» (Немов, 2000).

Історичний метод дослідження конфлікту полягає у співставленні сучасності з минулим, визначенні історичних джерел і факторів виникнення, розвитку тих чи інших феноменів, відстеженні етапів історичної еволюції досліджуваних систем – без всього цього неможливо зрозуміти реальність та її майбутні тенденції. Аналіз конфліктних проблем базується не тільки на з'ясуванні історичного досвіду життя суспільства, а також на узагальненні історії суспільної думки.

Також слід врахувати вплив конкретно-історичного контексту, в якому розгортається той або інший суспільний процес, генезис останнього, критерії порівняння різних типів процесів всередині одного суспільства і між ними.

На другому етапі дослідження проводилися аналіз та оцінка тенденцій динаміки розвитку туризму в Донецькій і Луганській областях в передконфліктний та конфліктний періоди. Для цього використовувалися такі методи:

Порівняльний метод є доповненням і корегуванням структурно-функціональної методології та спирається на передумови, що мають певні загальні закономірності прояву поведінки, оскільки в суспільному житті, культурі, суспільній системі різних народів багато загального. Порівняльний метод передбачає співставлення однотипних соціально-політичних явищ: політичної структури, державного устрою, форм влади, традицій, стану туристичної галузі, шляхів подолання кризового стану і т. і. Застосування порівняльного методу розширює кругообіг дослідження, сприяє плідному використанню досвіду інших країн і народів.

Метод динамічних рядів застосовувався для виявлення темпів динаміки росту туризму та його падіння внаслідок конфлікту.

Для відслідковування трансформаційних змін у туризмі заслуговує на увагу запропонований метод організації моніторингу. Це моніторинг політичної ситуації, відстеження змін ключових параметрів ситуації, наслідків впливу конфлікту, тощо. На підставі моніторингу даних можна забезпечити автоматизоване генерування комплексних стратегій управління конфліктом як в його окремих сегментах, так і в цілому.

Із допомогою комп'ютерної техніки моніторинг дасть можливість періодично корегувати сучасний стан оточуючого середовища і відповідно спроможність здійснення туристичних подорожей. В результаті моніторингу фіксуватимуться будь-які зміни в економічному, екологічному, соціальному, політичному стані регіону.

На третьому етапі вирішувалося завдання виявити негативні зрушення в структурі туризму.

Для цього було використано статистичні методи дослідження.

Статистика розробляє спеціальну методологію дослідження та обробки матеріалів: статистичні спостереження, метод групувань, метод середніх величин, індексів, балансовий метод, метод графічних зображень та інші методи аналізу й узагальнення статистичних даних. Основою статистичного методу дослідження в суспільній географії є статистичні дані. За їх допомогою сукупності географічних об'єктів піддаються групуванню, типології, класифікації, за ними вивчаються варіації, кореляційні залежності, динаміка суспільно-географічних об'єктів, явищ і процесів. Наочне представлення величин статистичних показників подається у вигляді таблиць (простих, групових, комбінованих), текстів, графіків, діаграм і карт.

Статистичний метод використовують для аналізу соціологічних опитувань, що дає змогу методом порівняння виявити відмінності однієї соціокультурної системи від іншої. Результати таких досліджень – дуже важливий засіб обґрунтування розвитку туризму, активного відпочинку.

Основними статистичними показниками, котрі використовують для географічних досліджень у туристичній діяльності, є: чисельність (кількість) туристів за одиницю часу (добу, місяць, сезон, рік і т. д.), які відвідали певний центр, регіон, країну; кількість ночівель, проведених туристами в тому чи іншому центрі, регіоні, країні за одиницю часу; кількість ліжок-місць цілодобової дії та сезонного використання; обсяг наданих туристично-рекреаційних послуг у грошовому вираженні, обсяг доходів від розвитку туризму тощо.

Вагоме джерело інформації про розвиток світового туризму – банк даних ВТО. На сайті (unwto.org – World Tourism Organization) розміщені відомості про розвиток туризму в усьому світі, регіонах та в окремих країнах, а також матеріали, присвячені проблемам розвитку туризму. Статистичні дані про розвиток туризму є і в щорічниках, які видають спеціалізовані організації ООН, особливо ЮНЕСКО.

Серед географічних методів під час дослідження застосовувалися методи класифікації та типізації. Класифікація – система супідрядних понять, на які поділяють множину вихідних об'єктів. Наукова класифікація фіксує закономірні зв'язки та відношення між тими чи іншими групами об'єктів, визначає місця об'єктів у системі за певними ознаками. Класифікація – це певне групування об'єктів за якоюсь однією ознакою чи за певною сукупністю ознак. С. Бортник поділяє географічні класифікації на описові як найбільш прості, описові з поясненнями та сутнісні. Останні мають на меті виявити загальні закономірності та принципи встановлення класів. Описові класифікації широко застосовують на перших етапах дослідження для попередньої систематизації досліджуваних об'єктів. Більш глибокими є типологічні класифікації, у яких розкривають закономірності утворення класів (Бортник, Погорільчук і Ковтонюк, 2014).

Четвертий етап дослідження включав визначення наслідків трансформації туризму внаслідок конфлікту. Нами вище було обгрунтовано необхідність застосування системного підходу при дослідженні туризму. Застосування системного методу, який деякі вчені називають методом системно-структурного аналізу, включає здійснення деяких процедур конкретизації функціонування рекреаційних систем. Існування будь-якої системи передбачає наявність внутрішніх системоформуючих зв'язків. Система складається з множини елементів. В рекреаційній системі цими елементами є туристичні ресурси. Це означає, що всі ресурси, які належать до системи, розвиваються не автономно, а на системній основі у координатах різноманітних зв'язків: виробничо-економічних, міграційних, соціальних тощо. Використання системного (системно-структурного) методу в туризмі потребує розуміння специфіки цього класу геосистем. Для оцінки цілісності та сформованості будь-якої системи необхідно визначити інтенсивність внутрішніх зв'язків у межах цієї системи.

Також широко застосовувався картографічний метод, який дає можливість наочно пізнати просторові особливості розподілу туристичних ресурсів по території, їх кількісні та якісні характеристики, проблеми, що потребують вирішення.

Картографічний метод – один із найважливіших методів географічної науки.

Існують так звані «статистичні» способи картографічного зображення – картодіаграми і картограми. Картодіаграма – спосіб розподілу певного явища в абсолютних одиницях в розрізі одиниць територіального поділу, найчастіше адміністративного. Картографуються абсолютні показники: кількість туристів, кількість засобів розміщення, протяжність транспортних магістралей, частки та процентні відношення тощо. Застосовують діаграмні фігури лінійні, площинні й об'ємні. Картограма – спосіб зображення середньої інтенсивності явища в межах одиниць територіального поділу, найчастіше адміністративного. Завдяки аналізу картосхем та графіків, можна встановити просторові особливості досліджуваних явищ.

Експедиційний метод у суспільно-географічних дослідженнях дозволяє наочно побачити проблему і шукати шляхи її вирішення.

П'ятий етап передбачає прогнозування основних параметрів розвитку туризму у постконфліктний період. Для розробки прогнозу застосовувалося декілька методів.

Метод прогнозування ходу розгортання і протікання конфліктних дій. Він виконує прогностичну функцію науки: мало зрозуміти суть явища – необхідно прогнозувати його розвиток. А саме дати прогноз, яким чином буде розвиватися туризм у постконфліктний період, що слід робити, та яким чином, для зміни ситуації.

Відомий соціолог Ж. Тощенко зазначає, що мета прогнозування на основі аналізу стану і поведінки системи (процесу) в минулому і вивчення тенденцій зміни чинників, що впливають на систему (процес), що розглядається, – це правильне визначення кількісного і якісного стану її розвитку в перспективі, розкриття характеру і змісту ситуації, у якій виявиться система (процес) (Тощенко, 2002).

Методологічною основою прогнозування конфліктних дій служить матеріалістична гносеологія, згідно з якою в об'єктивному світі немає непізнаних речей, явищ і процесів, а можуть бути лише непізнані на сьогоднішній день окремі закони, сторони і факти дійсності. Об'єктивна основа прогнозування політичних конфліктів полягає в тому, що їх майбутнє укладене в теперішньому, але тільки по можливості; нове міститься в старому (минулому), але знову таки – тільки по можливості. «Потрібно пам'ятати, – твердить С. Бетяєв, – що прогноз це не імператив, а «віртуальна реальність», тобто один із варіантів майбутнього, який може так чи інакше реалізуватися або не реалізуватися» (Бетяєв, 2003).

Прогнозування – це багатоступінчастий процес наукового передбачення. Він повинен мати постановку мети, отримання інформації, її обробку, оцінку і аналіз, визначення перспектив і ймовірність реалізації прогнозу. Ефективне прогнозування можливе лише при умові постійного коректування прогнозів, з урахуванням останньої інформації.

Важливим елементом у дослідженні конфліктів, прогнозуванні їх можливого виникнення і попередження виступає політичний маркетинг. Політичний маркетинг – молода галузь знань, що вийшла з надр класичного маркетингу.

Взявши на озброєння інструментарій класичного маркетингу в галузі вивчення ринку, політичний маркетинг удосконалив його, збагатив різними методами політологічних, соціологічних, антропологічних і психологічних досліджень. Це є необхідністю всебічного, більш глибокого і ретельного вивчення політичних процесів. «Кожний суспільний процес або стан, – писав Г. Зіммель, – який ми робимо своїм об'єктом, є певним явищем і, отже, результатом дії незліченних набагато глибших часткових процесів. Оскільки однакові дії можуть мати своїм джерелом дуже різні причини, то можливо, що в точності те ж саме явище буде викликане абсолютно різними комплексами сил, які, поєднавшись в одному пункті для однієї і тієї ж дії, у своєму подальшому розвитку, що виходить за його межі, приймають знов абсолютно різні форми» (Зіммель, 1996).

Метод екстраполяції вважається найбільш простим. Він полягає у пролонгації на майбутнє тенденцій розвитку процесу чи явища, які склалися у минулому. В основі цього методу лежить припущення, що залежності, які існували у

минулому, збережуться й у майбутньому, причому інтенсивність їх залишиться незмінною. Головна перевага цього методу – його простота, а недолік – мала ймовірність досягнення спрогнозованих параметрів.

Метод моделювання – це вироблення таких уявлень, які подекуди спрощують, але одночасно передбачають цілісне сприйняття її найбільш значущих елементів, структури, зовнішньої і внутрішньої форми. «Як метод наукового дослідження, – відмічає В. Овсянников, – моделювання сприяє не тільки отриманню наукового знання, але і його подальшій розробці, що дозволяє пристосувати його до безпосередніх потреб практики. Через аналіз моделі складного соціального об'єкта (як умовного образу об'єкта в його майбутньому стані) ми отримуємо інформацію про дійсний об'єкт» (Овсянников, 1989). Така модель будується на основі певної дослідницької гіпотези, в рамках якої виявляються і уточнюються найважливіші параметри проблеми. «Гіпотеза, – звертають увагу С. Телешун і А. Баронін, – це припущення про причину деяких явищ, достовірність яких при сучасному стані політичної обстановки не може бути перевірена та доведена, але яка дозволяє пояснити ці явища» (Телешун і Баронін, 2001).

«Прийом прогнозування, – твердить Р. Дафт, – називається каузальним (причинним) моделюванням, – це спроба передбачити поведінку, що іменується залежною змінною, за допомогою аналізу його причин, який іменується незалежними змінними» (Дафт, 2002). Такі дії спрощують зміст ситуації до її основних значень і формалізують їх. «У ідеалі, – відмічає А. Соловйов, – моделювання прагне до максимальної формалізації, що передбачає використання математичного апарату для опису даних політичних явищ» (Соловьев, 2001).

З цієї точки зору моделювання являє собою процес раціоналізації уявлень, внаслідок якого на основі уточнень параметрів ситуації і переходу від якісних оцінок до кількісних проблем з'являється явище, вимірювання параметрів якого можна перевірити. В цілому процес моделювання повинен бути логічно несуперечливим, підлеглим завданням верифікації висновків.

Для туристичних досліджень важливим залишається метод просторового аналізу, основним завданням якого є виявлення особливостей розміщення туристичних об'єктів, пошук закономірностей розвитку туризму на різних територіях і розробка рекомендацій з поліпшення обслуговування, перспектив розвитку й охорони навколишнього середовища у районі пріоритетного розвитку туризму.

В умовах розвитку інформаційного суспільства у дослідженні туризму вагоме місце посідають математичні методи, зокрема економіко-математичні й соціально-просторові моделі з використанням комп'ютерних технологій. Це дасть змогу не лише простежити процес розвитку туризму, а й отримати

науково-обґрунтовані результати з його перспектив, яких вимагає сучасна наука.

На шостому етапі для розробки пропозицій щодо шляхів вирішення суспільно-географічних проблем, пов'язаних із зниженням темпів розвитку туризму внаслідок конфлікту у досліджуваному регіоні нами були використані такі методи:

Метод модифікації, зміни явища. З ним пов'язана функція контрольно-управлінського впливу на розвиток конфлікту. Тобто, треба направити розвиток у бажаному напрямку, а саме розробити систему заходів, які будуть сприяти відродженню і розвитку туризму. Це – інструментальна функція науки.

Соціологічні методи. Це методи спостереження, конкретно ситуаційного аналізу, тестування, сценарного прогнозування, поведінки, опитувальні методи контент-аналізу, кореляційний аналіз та ін.

Соціологічні методи призначені для дослідження конкретних різнобічних явищ і процесів. До них можна віднести:

1) спостереження – збір первинних емпіричних даних, який полягає у навмисному, цілеспрямованому, систематичному безпосередньому сприйнятті та реєстрації фактів, що піддаються контролю і перевірці;

2) опитування – найбільш поширений метод збору первинної інформації, що базується на анкетуванні й інтерв'юванні, за допомогою якого отримують більшу частину соціологічних даних;

3) контент-аналіз передбачає вилучення соціологічної інформації із документальних джерел, заснований на виявленні деяких кількісних статистичних характеристик текстів або повідомлень.

Використовуючи соціологічні методи дослідження було проведено аналіз стану туризму для вирішення проблем, пов'язаних із виявленням факторів конфліктогенного характеру.

Недоліком анкетування є те, що туристи, зайняті оглядом туристичних об'єктів, неохоче відповідають на запитання анкетера, а це певною мірою збіднює отриману інформацію. Крім того, відповіді, наприклад, з мотивації туристичних подорожей можуть бути дуже різними, якщо надокучливо переривати процес прослуховування, скажімо, під час екскурсії. За таких обставин не можна одержати об'єктивну інформацію. Тому дуже важливо, аби анкетування чи інтерв'ювання здійснювали досвідчені висококваліфіковані спеціалісти.

Метод SWOT – аналізу. Аббревіатура SWOT складається з перших літер чотирьох англійських слів. Згідно «Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку», затверджених у 2002 р. Міністерства економіки України, SWOT – аналіз включає:

Сильні сторони (Strengths) – внутрішні можливості (навички, потенціал), ресурси регіону, що можуть зумовити формування конкретної переваги;

Слабкі сторони (Weaknesses) – види діяльності, ресурси, обставини, які використовуються неефективно, або не за призначенням;

Можливості (Opportunities) – можливості, шанси, що їх можна використати для досягнення стратегічних цілей (результатів) розвитку регіону;

Загрози (Threats) – будь-які процеси, або явища, що перешкоджають руху в напрямі досягнення місії та цілей розвитку регіону.

Цей метод дає можливість у лаконічній формі синтезувати великий обсяг інформації про внутрішні та зовнішні чинники розвитку регіону та дати їм якісну оцінку. Метод SWOT – аналізу можна застосувати й для оцінки можливостей розвитку туризму.

Наприклад, в нашому дослідженні до сильної сторони (strengths) досліджуваної території можна віднести: збереження сільського культурного ландшафту і традиційних форм сільськогосподарського виробництва; збереження народних промыслов, обрядів, місцевої кухні й навіть знання місцевої історії; привабливість природного середовища; слабкі сторони (weaknesses): наявність конфлікту; слабе технічне оснащення; розбиті дороги; застаріла інфраструктура; відсутність фінансових засобів для поліпшення умов перебування туристів; відсутність у населення знань у галузі менеджменту та маркетингу; мала громадська активність на місцевому рівні; шанси (opportunities): зростання зацікавленості у розвитку туризму в сільській місцевості; поява моди на агротуризм; підтримка агротуризму державою та місцевими органами самоврядування; допомога інших європейських держав у вигляді фінансування агротуризму і навчання населення; загрози (threats): пасивне

ставлення до туризму в суспільстві, несприятлива кредитна політика банків стосовно фінансування заходів туристичного призначення; нестабільна податкова політика; низька екологічна грамотність населення; конкуренція інших держав.

Висновки. Дослідження впливу конфлікту на туризм – це складний процес, що має здійснюватися на основі ключових методологічних принципів сучасної суспільної географії: системності, територіальності, комплексності, історизму. На основі розглянутих методологічних підходів визначено, що кожний метод має свої переваги у використанні, що враховано при розробці методики дослідження. Розроблена методика суспільно-географічного дослідження розвитку туризму в умовах конфліктів сприятиме дослідженню цього актуального питання. Ця методика апробована на прикладі Луганської та Донецької областей як регіонів, постраждалих внаслідок конфлікту. Вона містить шість взаємопов'язаних етапів робіт, а саме: виявлення етапів і напрямів впливу конфлікту на розвиток туризму; оцінка тенденцій динаміки розвитку туризму в умовах нестабільності; виявлення негативних зрушень в структурі туризму; визначення напрямів трансформації туризму внаслідок конфлікту; прогнозування можливостей розвитку туризму в постконфліктний період; розробка рекомендацій по вирішенню суспільно-географічних проблем розвитку туризму в умовах нестабільності та в період стабілізації. До кожного етапу запропоновано методи дослідження. Результати досліджень можуть бути корисними при розробці стратегій розвитку регіонів, формуванні туристичного портрету територій у постконфліктний період.

References:

1. Aziz Abu Sarah. *Šob buti terpišimi, nam potriben... turizm?* [To be more tolerant we need... tourism?]. www.ted.com [web-site]. Access mode: https://www.ted.com/talks/aziz_abu_sarah_for_more_tolerance_we_need_more_tourism?language=uk (In Ukrainian).
2. Rapoport A. *Conflict in Man Made Environment*. Baltimore, 1974, 70 p.
3. Bandurka A., Druz V. *Konfliktologija* [Conflictology]. Kharkiv: Kharkiv University of Internal Affairs, 1997, 351 p. (In Ukrainian).
4. Beidyk O., Koroma N., Syrovets S. *Svitovij turističnij ruh: stan, tendencii ta perspektivi rozvitku v kontekstii sučasnih geopolitičnih zagroz* [World traveler movement: status, trends and development prospects in the context of contemporary geopolitical threats]. Geography and Tourism, 2016, Vol. 37, pp. 3–15 (In Ukrainian).
5. Betiaev S. *Prognostika: pervye šagi nauki* [Prognostics: the first steps of science]. Russian Studies in Philosophy, 2003, Vol. 4, pp. 3–13 (In Russian).
6. Bortnyk S., Pohorilchuk N., Kovtoniuk O. *Metodi pol'ovih geografičnih doslidžen'. Vivčennâ rel'ëfu ta rel'ëfotvorûdih vidkladiv* [Methods of field geographic research. Study of relief and relief forming deposits]. Kyiv: Print-Service, 2014, 165 p. (In Ukrainian).
7. Breheda A. *Osnovi politologii* [Fundamentals of Political Science]. Kyiv: KNEU, 2000, 312 p. (In Ukrainian).
8. Vynnychenko I. *Vaše slovo, panove oligarhi!* [Ball is in your court, dear oligarchs!] *Dzerkalo tyzhnia*, 2008, 16 August, p. 23 (In Ukrainian).
9. Herasina L. M. *Konfliktologija* [Conflictology]. Kh.: Pravo, 2012, 128 p. (In Ukrainian).
10. Herasina L., Panov M. *Konfliktologija* [Conflictology]. Kharkiv: Pravo, 2002, 256 p. (In Ukrainian).
11. Daft R. *Menedžment* [Management]. Saint Petersburg: Piter, 2002, 832 p. (In Russian).
12. Zdravomyslov A. *Metodologija i procedura sociologičeskikh issledovanij* [Methodology and procedure of sociological research]. Moscow: Mysl, 1969, 208 p. (In Russian).

13. Zimmel G. *Izbrannoe. Sozercanie žizni* [Excerptum. Contemplation of life.], M.: Yurist, 1996, 607 p. (In Russian).
14. Kosukha P. *Konfessional'nye konflikty na postkommunističeskoj Ukraine* [Confessional conflicts in post-communist Ukraine]. *Sotsiologičeskie Issledovaniia*, 1994, N. 4, pp. 109–112 (In Russian).
15. Kotyhorenko V. *Konfliktologîâ. Politična enciklopediâ* [Conflictology. Political encyclopedia]. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2011, 362 p. (In Ukrainian).
16. Kryvytska O. *Âk zapobîgti mižetničnim konfliktam* [How to prevent ethnic conflicts]. *Viche*, 1998, N. 12, pp. 45–53 (In Ukrainian).
17. Kaldor M. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity, 2001, 288 p.
18. Maistruk N. *Stanovlennâ ta rozvitok konfliktologičnoï paradigmi v nîmec'kij sociologîi* [Formation and development of the conflictological paradigm in German sociology]. Abstract from PhD thesis. Kyiv, 2004, 17 p. (In Ukrainian).
19. Marukhovska-Kartunova O. *Etnopolitični konflikti: de, koli i âk buntuût' etnični grupi* [Ethnopolitical conflicts: where, when and how ethnic groups riot]. *Collections of Scholarly Articles of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*, 2006, Vol. 29, pp. 237–252. (In Ukrainian).
20. Matsiievskiy Yu. *Etničnij konflikt – vivčeniij fenomen?* [Ethnic conflict - the phenomenon studied?] *Političnij menedžment* [Political Management], 2006, N. 4, p. 108–123 (In Ukrainian).
21. Mezentsev K. *Suspil'no-geografične prognovuvannâ regional'nogo rozvitku* [Socio-geographical forecasting of regional development]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2005, 253 p. (In Ukrainian).
22. Nahaev V. *Konfliktologîâ* [Conflictology]. Kyiv, 2004, 198 p. (In Ukrainian).
23. Nemov R. *Psihologîâ. Psihodiagnostika. Vvedenie v naučnoe psihologičeskie issledovanie s èlementami matematičeskoj statistiki* [Psychology. Psychodiagnostics. Introduction to scientific psychological research with elements of mathematical statistics]. Moscow: Humanité, VLADOS, 2000, 640 p. (In Russian).
24. Ovsiannikov V. *Metodologîâ i metodika v prikladnom sociologičeskom issledovanii* [Methodology and technique in applied sociological research]. Leningrad: Leningrad University Press, 1989, 136 p. (In Russian).
25. Palamarchuk M. *Ekonomična i social'na geografiâ Ukraîni z osnovami teorîi* [Economic and social geography of Ukraine with the basics of the theory]. Kyiv: Znannia, 1998, 416 p. (In Ukrainian).
26. Parfinenko A. *Sutnist' ponâtâ «turistična politika deržavi»: teoretičnij aspekt* [The concept of “state tourist policy”: theoretical aspect]. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin, Series “International Relations, Economics, Area Studies, Tourism”*, 2013, N. 1042, Vol. 1, pp. 119–123. (In Ukrainian).
27. Pistun M. *Osnovi teorîi suspil'noï geografiï* [Human geography: fundamentals of the theory]. Kyiv: Vyscha shkola, 1996, 231 p. (In Ukrainian).
28. Soloviev A. *Politologîâ: političeskaâ teoriâ, političeskie tehnologii* [Political science: political theory, political technologies]. Moscow: Aspect Press, 2001, 559 p. (In Russian).
29. Shepieliev M. *Teoriâ mižnarodnih vidnosin* [The theory of international relations]. Kyiv: Vyscha shkola, 2004, 622 p. (In Ukrainian).
30. Toschenko T. *Politīčeskaâ sociologîâ*. [Political sociology]. Moscow: Unity-Dana, 2002, 495 p. (In Russian).
31. Teleshun S., Baronin A. *Politična analitika, prognovuvannâ ta političnî konsul'taciï* [Political analytics, forecasting and policy advice]. Kyiv: PALIVODA A.V., 2001, 112 p. (In Ukrainian).
32. Topchiiev O. *Suspil'no-geografični doslidžennâ: metodologîâ, metodi, metodiki*. [Research in human geography: methodology, approaches, techniques] Odessa: Astroprint, 2005, 632 p. (In Ukrainian).
33. Trachuk L. *Vpliv političnoï nestabil'nosti na rozvitok turističnoï destinaciï* [Influence of political instability on tourist destination development]. *Geography and Tourism*, 2016, Vol. 37, pp. 26–35. (In Ukrainian).
34. *Filosofs'kij enciklopedičnij slovník* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abris, 2002, 742 p. (In Ukrainian).
35. Shablii O. *Osnovi zagal'noï suspil'noï geografiï. Pidručnik* [Fundamentals of general human geography. Textbook]. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2003, 444 p. (In Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. Азіз Абу Сараг. Щоб бути терпимішими, нам потрібен... туризм? / [www.ted.com](https://www.ted.com/talks/aziz_abu_sarah_for_more_tolerance_we_need_more_tourism?language=uk) [веб-сайт]. Режим доступу: https://www.ted.com/talks/aziz_abu_sarah_for_more_tolerance_we_need_more_tourism?language=uk. – Назва з екрана.
2. Rapoport A. *Conflict in Man Made Environment* / A. Rapoport. – Baltimore, 1974. – 70 p.
3. Бандурка А. М. Конфліктологія / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. – 351 с.
4. Бейдик О. О., Короман Н. С., Сировець С. Ю. Світовий туристичний рух: стан, тенденції та перспективи розвитку в контексті сучасних геополітичних загроз / О. О. Бейдик, Н. С. Короман, С. Ю. Сировець // *Географія та туризм*. – 2016. – Вип. 37. – С. 3–15.
5. Бетяев С. К. Прогностика: первые шаги науки / С. К. Бетяев // *Вопросы философии*. – 2003. – Вып. 4. – С. 3–13.
6. Бортник С. Методи польових географічних досліджень. Вивчення рельєфу та рельєфоутворюючих

- відкладів / С. Бортник, Н. Погорільчук, О. Ковтонюк. – К.: Принт-Сервіс, 2015. – 165 с.
7. Брегеда А. Ю. Основи політології / А. Ю. Брегеда. – К.: КНЕУ, 2000. – 312 с.
8. Винниченко І. Ваше слово, панове олігархи! / І. Винниченко // Дзеркало тижня. – 2008. – 16 серпня. – С. 23.
9. Герасіна Л. М. Конфліктологія. – Харків: Право, 2012. – 128 с.
10. Герасіна Л. М. Конфліктологія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
11. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт. – СПб.: Питер, 2002. – 832 с.
12. Здравомыслов А. Г. Методология и процедура социологических исследований / А. Г. Здравомыслов. – М.: Мысль, 1969. – 208 с.
13. Зиммель Г. Избранное / Г. Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – 607 с.
14. Косуха П. И. Конфессиональные конфликты на посткоммунистической Украине / П. И. Косуха // Социологические исследования. – 1994. – № 4. – С. 109–112.
15. Котигоренко В. Конфліктологія. Політична енциклопедія / В. Котигоренко. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 362 с.
16. Кривицька О. Як запобігти міжетнічним конфліктам / О. Кривицька // Віче. – 1998. – № 12. – С. 45–53.
17. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era / M. Kaldor. – Cambridge: Polity, 2012. – 288 p.
18. Майструк Н. О. Становлення та розвиток конфліктологічної парадигми в німецькій соціології. Автореф. дис. канд. соціол. наук / Н. О. Майструк. – К., 2004. – 17 с.
19. Маруховська-Картунова О. Етнополітичні конфлікти: де, коли і як бунтують етнічні групи / О. Маруховська-Картунова. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2006. – Вип. 29. – С. 237–252.
20. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 108–123.
21. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. Монографія / К. В. Мезенцев. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – 253 с.
22. Нагаєв В. М. Конфліктологія / В. М. Нагаєв. – К., 2004. – 198 с.
23. Немов Р. С. Психология. Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики / Р. С. Немов. – М.: Humanité. Издательский центр ВЛАДОС, 2000. – 640 с.
24. Овсянников В. Г. Методология и методика в прикладном социологическом исследовании / В. Г. Овсянников. – Ленинград: Ленинградский государственный университет, 1989. – 136 с.
25. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М. М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
26. Парфіненко А. Ю. Сутність поняття «туристична політика держави»: теоретичний аспект / А. Ю. Парфіненко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2013. – № 1042. – Вип. 1. – С. 119–123.
27. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
28. Соловьев А. Политология: политическая теория, политические технологии / А. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 559 с.
29. Шепелєв М. А. Теорія міжнародних відносин / М. А. Шепелєв. – К.: Вища школа, 2004. – 622 с.
30. Тощенко Т. Политическая социология / Т. Тощенко. – М.: Юнити-Дана, 2002. – 495 с.
31. Телешун С. О. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації / С. О. Телешун, А. С. Баронін. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2001. – 112 с.
32. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Навчальний посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
33. Трачук Л. М. Вплив політичної нестабільності на розвиток туристичної дестинації / Л. М. Трачук // Географія та туризм. – 2016. – Вип. 37. – С. 26–35.
34. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002, 742 с.
35. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / О. І. Шаблій. – Л.: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 444 с.

JEWISH MEMORIAL HERITAGE OF SMALL CITIES IN THE CAPITAL SOCIO-GEOGRAPHICAL REGION OF UKRAINE

Maryna MYKHALIUK

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
marina_mikhaliuk@ukr.net*

Abstract: Burial sites and places of memory are important sights of the past. Their current state reflects the attitude of contemporary generations to the history of the family in particular and to the history of the nation and the country as a whole. These objects can serve as a resource for the development of various types of tourism, including religious, pilgrimage, cognitive, ethnographic, genealogical, dark tourism etc. There are a large number of Jewish mass graves and places of memory of the Holocaust victims in Ukraine, which can be considered as historical and cultural component of the regional ethnocultural potential. The goal of the article is to evaluate the current state of mass graves and places of memory of the Holocaust victims in small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine as a component of the ethnocultural potential of the region.

The article reveals the importance of the mass graves and places of memory of the Holocaust victims in small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine both as a part of historical memory and as a component of the ethnocultural potential of the region. The historical preconditions of appearance of mentioned objects on the investigated area are considered. The present state of the mass graves and the places of memory of the Holocaust victims in the researched towns is analysed. The author proposes key approaches to protect and memorialize Jewish mass graves and places of memory of the Holocaust victims in Ukraine, emphasizing that honouring the memory of the victims is a necessary symbol for present and future generations. However, the embodiment of the ethnocultural potential might serve as a competitive advantage in the development of tourism and may result in the improvement of the socio-economic situation in the region.

Key words: places of memory, mass graves, Holocaust, small towns, historical memory, ethnocultural potential.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.42-48>

UDC: 911.3:008

Received: March 23, 2018.

Revised: May 04, 2018.

Accepted: May 17, 2018.

ЄВРЕЙСЬКА МЕМОРІАЛЬНА СПАДЩИНА МАЛИХ МІСТЕЧОК СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ УКРАЇНИ

Марина МИХАЛЮК

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
marina_mikhaliuk@ukr.net*

Анотація: Традиційна культура певного етносу виступає туристичним ресурсом для розвитку різних видів і форм туризму. Ці ресурси можна поділити на наявні, які можуть бути продемонстровані, та латентні, які були притаманні етносам, що мешкали на даній території, а сьогодні від тих часів залишилися не стільки матеріальні артефакти, скільки згадки і спомини. Важливе місце у визначенні латентних ресурсів відіграє історична пам'ять – не стільки масове знання про минуле, скільки сприйняття минулого як спадщини.

Важливими пам'ятками минулого, стан яких відображає ставлення сучасників до історії родини, нації, країни загалом, є захоронення та місця пам'яті. Меморіальна спадщина охоплює як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти, що є складовими етнокультурного потенціалу певної території. В межах малих містечок досліджуваного району існує велика кількість єврейських масових поховань та місць пам'яті жертв Голокосту. Після окупації Й. Сталіним у 1941р. міжвоєнних польських та румунських територій, кількість євреїв в УРСР зросла щонайменше до 2,45 млн осіб. Однак напад Німеччини на Радянський Союз призвів до величезної трагедії єврейства, що отримала назву Голокост – убивство єврейського населення різних країн Європи, яке скоїла нацистська, гітлерівська Німеччина за допомогою представників інших окупованих країн у роки Другої світової війни.

Метою статті є оцінка сучасного стану масових поховань та місць пам'яті єврейського етносу малих містечок Столичного суспільно - географічного району України як складової етнокультурного потенціалу регіону. У статті розкрито значення масових поховань та місць пам'яті жертв Голокосту у малих містечках Столичного суспільно-географічного району України як складової історичної пам'яті та компоненту етнокультурного потенціалу регіону. Розглянуто історичні передумови появи вищезгаданих об'єктів на території досліджуваного району. Проаналізовано сучасний стан масових поховань та місць пам'яті жертв Голокосту в зазначених містечках. Запропоновано основні шляхи з захисту та меморіалізації місць масових поховань євреїв України в роки Другої світової війни. Вшанування пам'яті жертв Голокосту є необхідним символом для теперішніх та майбутніх поколінь, а реалізація етнокультурного потенціалу здатна виступати конкурентною перевагою розвитку туризму в регіоні.

Ключові слова: місця пам'яті, масові поховання, Голокост, малі містечка, історична пам'ять, етнокультурний потенціал.

Introduction. The attitude of contemporary society to the history of the family, the nation, and the country as a whole is represented by the state of burial sites and places of memory. The burial sites include graves, cemeteries and mass graves. Depending on the combination of value characteristics, such places can serve as a resource for the development of various types of tourism, including religious, pilgrimage, cognitive, ethnographic, genealogical, dark tourism etc. [20, p. 137]. The places of memory have a great importance. According to philosopher P. Nora, these are the places in which memory is crystallized, in which it finds a refuge. This place is associated with this specific moment in history, a turning point in which a sense of rapture with the past is inextricably bound up with a sense that a rift has occurred in memory [4, p. 59].

There are a large number of the Jewish mass graves and places of memory of the victims of the Holocaust in Ukraine, which are historical and cultural component of the ethnocultural potential of the region. Together with other components that form the structure of such potential, they can be practically implemented in many directions, such as support and development of ethnic groups, improvement of international and interregional (economic, cultural, informational) relationship with other peoples similar in ethnic, cultural, religious features, tourism development, preservation of material heritage, development of infrastructure, utilities, transport system of the territory etc. [15, p. 88].

Literature Review. The aforementioned issue was investigated by many researchers, above all, by psychologists, philosophers, historians, anthropologists, ethnographers, sociologists and other scholars. At the same time, within the framework of social geography, the study of mass graves and places of memory of the Holocaust victims as a resource for the development of tourism is insufficiently explored. The essence of burial sites as a tourist and recreational resource was depicted in the works of O. Beydyk [3], I. Smyrnov [21], etc. The issues of memorialization of the Holocaust victims in Ukraine were investigated by A. Podol's'kyi [4], V. Nadol's'ka [16], V. Nakonechnyy [17] and others. Domestic research of the mentioned places in Ukraine is carried out at the Ukrainian Center for Holocaust Studies, The Judaica Centre (Kyiv), Tkuma Ukrainian Institute for Holocaust Studies (Dnipro), etc. Foreign authors, such as T. Blom, T. Seaton, K. Rozhek [22], etc., generally, investigate researched sites in the context of dark tourism. The works of A. Shapiro [18], O. Bartov [2], S. Gruber [10] and R. Golbert [6] are devoted to the study of mentioned sites in Ukraine. Foreign researches are carried out by The Yad Vashem's International Institute for Holocaust Research (Israel), The United States Holocaust Memorial Museum (USA), The POLIN Museum of the History of Polish Jews (Poland) etc.

At the same time, mass graves and places of memory of the victims of the Holocaust in the small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine, as a factor of tourism development intensification, require a separate study. This has resulted in the selection of the researched topic.

Goals. The goal of the article is to analyze the current state of mass graves and places of memory of the victims of the Holocaust of small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine as a component of the ethnocultural potential of the region.

Results and discussion. Traditional culture of a certain ethnic group serves as a tourist resource for the development of various types and forms of tourism. These resources can be divided into existing, which can be demonstrated, and latent, which were inherent to the ethnic groups living in certain territory, and today are not so much represented with material artifacts, but with memories and mentions. Historical memory is significant in determining the latent resource. This notion is not so much mass knowledge about the past, but the perception of the past as an inheritance, which becomes an instrumental value [19, p. 139].

The burial sites are significant if they have historical, social, artistic, religious, genealogical, technological, landscape, botanical or representative value. The most widely accepted definition of mass graves is the group burial of the dead in similar time period, often as a result of the military event, famine, epidemic or natural disaster. The concept of "place of memory" was suggested by P. Nora in the end of 20th century. The philosopher defined it as any existing object, material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community. Such places may include: places such as museums, cathedrals, mosques, temples, palaces, cemeteries, archives and memorials; concepts and practices such as commemorations, mottos, and all rituals; objects such as inherited property, commemorative monuments, emblems, basic texts, and symbols etc. The concept focuses on the identity of community and covers not only physical remains, but also intangible cultural expressions [8].

In these sense, the memorial legacy covers both material and non-material objects which are components of the ethnocultural potential of a particular territory. The ethnocultural potential of the region is based on the ethnocultural spatial system, representing a set of interconnected components of material and non-material culture, institutions and ethnic groups that interact in the corresponding regional geocultural space [14, p. 113]. The resources of the ethnocultural potential can be divided into historical and cultural, socio-economic, spiritual and cultural, manufacturing and technological, administrative, biosocial [3, p. 69], socio-cultural, innovative and commercial, educational and scientific, national-cultural [15, p. 89], investment and patronage components.

There are a large number of the Jewish mass graves and places of the Holocaust victims' memory in the researched towns. Since July 1940 by June 1941, after the occupation of the interwar Polish and Romanian territories by J. Stalin, the number of Jews in the USSR increased to at least 2.45 million people, making Ukraine the homeland of the largest Jewish minority [5, p. 11]. In 1941, the German invasion of the Soviet Union led to a huge tragedy of Ukrainian Jewry. The murder of the Jewish population in different countries of Europe,

which was committed by Nazi Germany, with the help of representatives of other occupied countries during the Second World War is called Holocaust. In Hebrew literature the term Shoa (misfortune) is also used. During the Nazi period and during the war, 6 million European Jews were murdered in the 27 countries of the European continent [4, p.58].

Between 1941 and 1944, the German invaders killed about 1.4 million Jews living in the country [7, p. 20]. The main features of the Holocaust in Ukraine were the widespread propaganda of the Jews' accusations in "yids-bolshevism", the massive use of the order of the executions of persons who hid or provided assistance to the Jews. Murder lasted from 1941 to 1944 [5, p. 378]. Many of the victims were deported to death camps, tens of thousands of the Jews were shot in the fields or in the woods. The victims of these murders were often forced to go in large groups to the place of execution, where they usually dug their graves. There is no accurate data on the number of the Holocaust victims in the towns of the studied area, also local tragic dates are often approximate. According

to general estimates, most of the Jews were killed in Radomyshl (more than 2000), Skvyra (more than 1000), and Bohuslav (more than 400) [1, 11, 13]. Within the Capital socio-geographical region of Ukraine, the largest number of the mass graves is located in Skvyra, Tarashcha and Bohuslav (Fig. 1).

Within the studied towns, the largest number of memorials, monuments and commemorative plaques to the Holocaust victims are located in Radomyshl, Koriukivka, Bohuslav and Skvyra (Fig. 2). The surrounding monuments were also referred to the towns as they perpetuate the memory of the Jews who were inhabitants of mentioned settlements.

During the Soviet period places of memory of the Holocaust victims in Ukraine were not organized properly. The communist regime did not distinguish the Jews from the total number of the war victims. Therefore, many commemorative plaques, located on the murder sites of entire Jewish communities indicate that "peaceful Soviet citizens" or "victims of fascism" etc. are buried here. This completely reflects the totalitarian policy of Soviet power, based on hiding

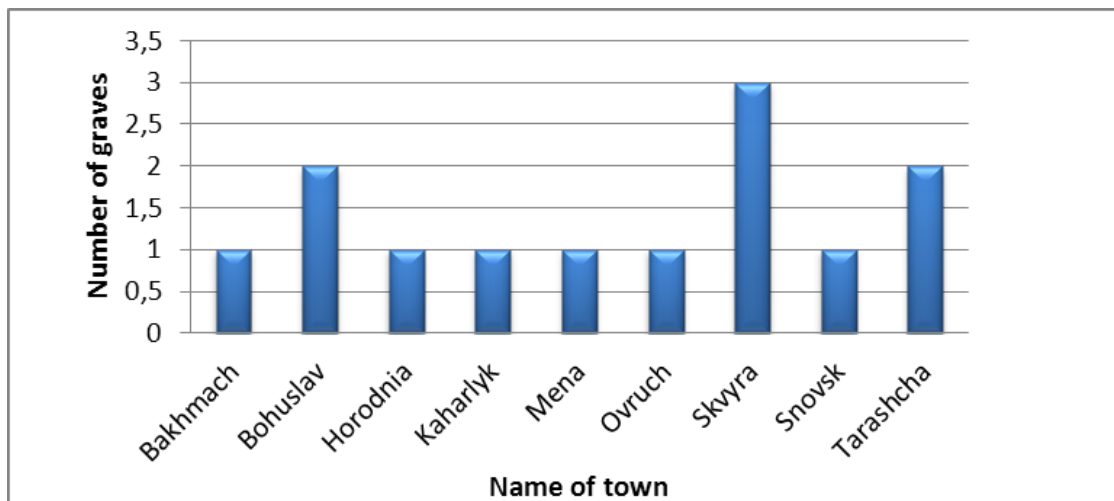

Fig. 1. Number of mass graves of the small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine in 2018
(Own elaboration based on [9, 10, 12])

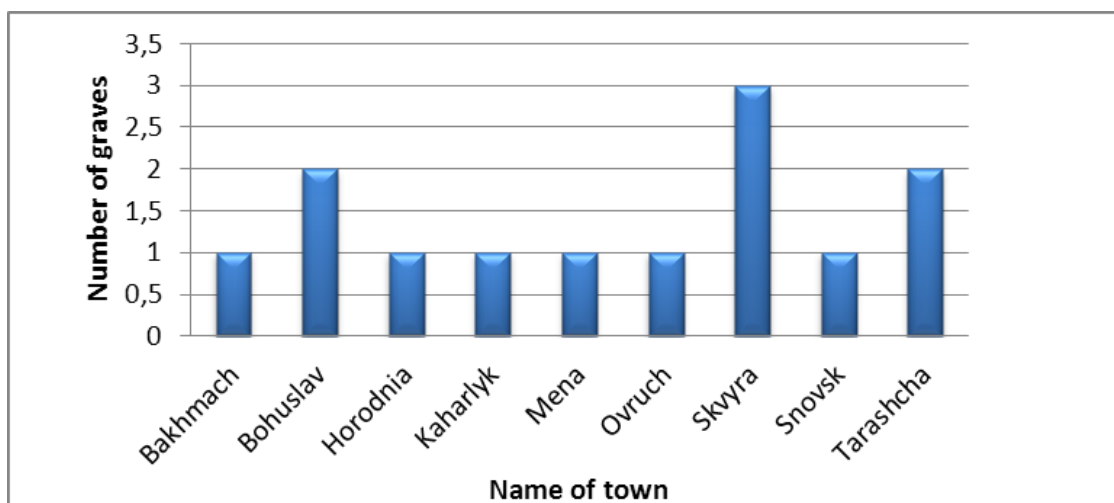

Fig. 2. Number of memorials, monuments and commemorative plaques to the victims of the Holocaust of the small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine in 2018
(Own elaboration based on [9, 10, 12, 23])

the number of the Holocaust victims. After Ukraine gained its independence, the state neither imposed an obstacle to the revival of the memory of the genocide of the Jews, nor participated in it as a rule. For decades, most of the mass killing sites remained neglected and undeclared. Today, there is no state position to preserve the memory of the Holocaust in Ukraine by installing memorial plaques on the mass killing sites of the Jews. The Holocaust history was not integrated into the national narrative of the war. The appearance of monuments to the victims of the Holocaust, the publication of special literature, the arrangement of summer schools and workshops on the Jewish history in Ukraine were the result of public initiatives [4, p. 61]. In 2010, the American Jewish Committee, in cooperation with the Yahad-In Unum Foundation and other partners, launched the Protect the Memory project to preserve and memorize the mass graves. For the pilot project, five

places in Western Ukraine were selected: the villages of Bakhiv, Kyslyn, Ostrozhets, Prokhyd and the city of Rava-Ruska. The solemn opening of all five memorials took place in 2015 [24].

There are no accurate data on the current state and number of the mass graves and places of memory of the victims of the Holocaust in Ukraine. The most complete data on the number of the Jewish burial sites were provided in 2005 by USA Commission [10]. According to our estimates, there are about 15% of the Jewish mass graves within the studied towns from their total number in Ukraine. This data is approximate because most of these places are weakly marked or not marked all, so the presence of a memorial with a small plaque reminding of events that have occurred, already describes the condition of the object as relatively satisfactory (Table 1). Given the large number of the Jewish mass graves, the most attention require the

Table 1

Significance and condition of the Jewish mass graves of small towns in the Capital socio-geographical region of Ukraine

Oblast (province) Town	Jewish mass grave (year of foundation, presence of memorial, monument or commemorative plaque)	Condition of mass grave
<i>Zhytomyr oblast</i>		
Baranivka	Jewish mass grave (?); Installed	Unsatisfactory
Ovruch	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
Radomyshl	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
<i>Kyiv oblast</i>		
Bohuslav	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
Kaharlyk	Jewish mass grave (1941); Installed	Satisfactory
Skvyra	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
Tarashcha	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1940); Not installed	Unsatisfactory
<i>Chernihiv oblast</i>		
Bakhmach	Jewish mass grave (1941–1943); Installed	Satisfactory
Horodnia	Jewish mass grave (1941); Installed	Relatively satisfactory
	Jewish mass grave (1941); Installed	Unsatisfactory
Mena	Jewish mass grave (1941–1943); Installed	Relatively satisfactory
Snovsk	Jewish mass grave (1941–1945); Installed	Relatively satisfactory

mass graves in Kaharlyk, Horodnia (near the village Alosyhynske) – an indication of the Jewish victims on the burial grounds, in Tarashcha (on the territory of the Jewish cemetery), the delineation of the relevant territory, its fencing and marking.

Many places of the tragedy have no memorials. The protection of the mass graves and places of memory remains a burning issue. However, to date, only the sites which are marked as the burial places of “peaceful Soviet citizens” and / or “victims of fascism” have the status of the local heritage. Only 30% of the monuments from their total number in Ukraine have the protective number. Such monuments are located in Koriukivka, Bakhmach, Ichnia, Kaharlyk, Mena and Novhorod-Siverskyi (Fig. 2). About 80% of the graves are in a relatively satisfactory condition. The installation of memorials is carried out by non-governmental organizations or private persons.

The Jewish communities of the studied towns at present consist mainly of elderly people and are not numerous, due to the waves of emigration to the western countries, the migration of the population to large cities. The most numerous Jewish communities (from 50 to 100 people) live in Bohuslav, Skvyra and Novhorod-Siverskyi, and in the remaining towns they account for up to 20 people. At the initiative of the communities, important national dates are commemorated, such as the International Holocaust Memorial Day (January 27), the Yom-ha-Shoa (second half of April or early May), as well as local tragic dates are honoured. There can be various ways to protect and memorialize the Jewish mass graves and places of memory of the Holocaust victims in Ukraine. However, considering the small amount of Jewish inhabitants in studied towns, the communities will not have sufficient resources for abovementioned actions. Therefore, the government programme on protection and memorialization of these sites must be implemented. In addition, non-governmental initiatives such as the Protect the Memory project should be also involved. The tragedy of the Holocaust deserves deeper consideration in the school curriculum. The history of Holocaust should be integrated into the national narrative of war, and not to be perceived only as part of Jewish history.

The mass graves and places of memory of the Holocaust victims are of great interest, first of all, for those who used to live in these towns, those interested in the history and origin of their families, the descendants of people who survived the Holocaust and those interested in the Jewish legacy. However, these sites are part not only of the Jewish historical memory, but also are an important page of the history of all Ukrainian citizens.

Conclusion and Implications. The scientific analysis of the mass graves and the memorial sites of

the victims of the Holocaust in the small towns of the Capital socio-geographical region of Ukraine makes it possible to draw some conclusions and synthesis, as well as to propose prospects for further explorations in the researched topic.

There are a large number of the mass graves and places of memory of the victims of the Holocaust in the studied towns. The majority about – 80% of the mass graves are in satisfactory condition. At the same time, only those that indicate the burials of “peaceful Soviet citizens” and / or “victims of fascism” have the status of the cultural and historical heritage at the local level. Only 30% of the monuments from their total number in Ukraine have the protective number. Such monuments are located in Koriukivka, Bakhmach, Ichnia, Kaharlyk, Mena and Novhorod-Siverskyi. The Jewish communities of the studied towns so far are not numerous and mainly consist of elderly people. More than 50-100 people live in Bohuslav, Skvyra and Novhorod-Siverskyi, and in the remaining towns have up to 20 people. Therefore, the ability of communities to maintain and identify places of memory of the victims of the Holocaust is very limited. In many towns, tragic dates are honoured on the initiative of local communities.

There is no clear state position for preservation of the memory of the victims of the Holocaust in Ukraine by installing memorials in places of mass execution of the Jews. The installation of memorials, monuments and commemorative plaques is carried out mainly by non-governmental organizations or private persons. There are no memorable signs on many places of tragedy, which makes it difficult to hold meetings during tragic dates. Unfortunately, the history of the Holocaust was not integrated into the national narrative of war, so it is still perceived only as part of the Jewish history. However, the memory of the tragic events and the commemoration of the victims is a necessary symbol for present and future generations. At the same time, the mass graves and places of memory of the Holocaust victims constitute an important part of the ethnocultural potential of the region, which can contribute to the development of various types of tourism, and as a result, improve the socio-economic situation in the studied towns. In order to provide required protection and memorialization of these sites, the government programme must be implemented and non-governmental initiatives should be involved. The history of the Holocaust should be integrated into the national narrative of war. Further socio-geographical research of this topic should concern the implementation of the ethnocultural potential of the Jewish ethnos of the studied towns by integrating the history of the Holocaust into the consciousness of society, as well as developing, with the help of leading research and educational institutions, learning programs, primarily for local residents.

References:

1. Altman I. A. *Holokost na territorii SSSR: Ėnciklopediâ* [Holocaust on the territory of the USSR: Encyclopedia]. Moscow, ROSSPEN: Kholokost research centre, 2009, 1143 p. (In Russian).
2. Bartov O. *Erased: Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007, 232 p.

3. Beydyk O. O. *Rekreacijni resursi Ukraïni* [Recreational resources of Ukraine]. Kyiv, Altpres, 2010, 404 p. (In Ukrainian).
4. Bobrov V., Holosova N., Pedan-Slyepukhina O., Podol's'kyy A., Tyahlyy M. *İstoriâ Golokostu: osvita ta pam'ât'. Posibnik dlâ vîtelâ* [Holocaust History: Education and Memory. Teacher's Guide]. Kyiv: Ukrainian Centre for Holocaust History, 2006, 124 p. (In Ukrainian).
5. Brandon R., Lauer V. *Šoa v Ukraïni. İstoriâ, svidčennâ, uvičnennâ* [Shoa in Ukraine. History, testimonies, perpetuals]. Kyiv, Dukh i Litera, 2015, 520 p. (In Ukrainian).
6. Golbert R. L. *Holocaust Sites in Ukraine: Pechora and the Politics of Memorialization*. [Electronic source]. Access mode: <https://academic.oup.com/hgs/issue/18/2>.
7. Hisem, O.V., Martynyuk, O.O. *Golokost v Ukraïni (1941–1944): Slovník-dovidník* [Holocaust in Ukraine (1941–1944): Dictionary-reference book]. Kyiv, Ukrainian Centre for Holocaust History, 2012, 100 p. (In Ukrainian).
8. *International Coalition of Sites of Conscience. Interpretation of Sites of Memory*. January 31, 2018. [Electronic source]. Access mode: <http://whc.unesco.org/en/activities/933/>.
9. *International Jewish Cemetery Project*. [Electronic source]. Access mode: <http://www.iajgsjewishcemeteryproject.org/ukraine/index.html>.
10. *Jewish cemeteries, synagogues, and mass grave sites in Ukraine (2005). United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad*. [Electronic source]. Access mode: http://www.heritageabroad.gov/Portals/0/Reports%20and%20Surveys/survey_ukraine_2005.pdf?ver=2016-02-24-124109-037.
11. Kruglov, A.I. *Hronika Holokosta v Ukraine* [Chronicle of the Holocaust in Ukraine]. Zaporizhia, Premier, 2004, 208 p. (In Russian).
12. *Lo Tishkach* [Electronic source]. Access mode: <http://www.lotishkach.org/en/index.php?categoryid=42>.
13. Miron G., Berenbaum M. *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust in 2 vol*. Jerusalem, Yad Vashem, 2009, 500 p.
14. Mykhaliuk M. M. Etnokul'turnyy potentsial yak faktor staloho rozvytku v malykh mistakh Ukrayiny [Ethnocultural potential as a factor of sustainable development in small towns of Ukraine]. *Proceedings from the International Scientific and Practical Conference "Region 2017: Optimal Development Strategy"*. Kharkiv, 2017, pp. 112–114. (In Ukrainian).
15. Mykhaliuk M. M. *Komponentna struktura etnokul'turnogo potencialu regionu* [Component structure of ethnocultural potential of the region] *Proceedings of the 13 International Scientific Interdisciplinary Conference of students, postgraduates and young scientists "Young scientists for geography"*. Kyiv, 2017, pp. 87–89. (In Ukrainian).
16. Nadolska V. V. *Memorializaciâ misc' masovih pohovan' êvreïv periodu Drugoï svitovoï vijni* [Memorialization of places mass burial sites of the Volhynian Jews during the Second World War]. *Proceedings of LVI Volyn Regional Scientific History and Local History Conference "Past and present of Volyn and Polissya. Necropolis of the land"*. Lutsk, 2015, pp. 108–112. (In Ukrainian).
17. Nakonechnyy V. A. *Holokost na Volini: žertvi i pam'ât'* [The Holocaust in Volhynia: victims and memory]. [Electronic source]. Access mode: http://www.shorashim.narod.ru/case_nakonechniy.htm. (In Ukrainian).
18. Shapiro A. S. *Preodolevââ sovětskoe nasledie: "Mesta pamâti" evreev v gorodskom prostranstve Ukrainy (na primere istoričeskikh muzeev i memorialov pamâti žertvam Holokosta)* [Overcoming the Soviet legacy: "Places of memory" for Jews in the urban space of Ukraine (on the example of historical museums and memorials to the Holocaust victims)]. *Labirint. Zhurnal sotsialno – gumanitarnykh issledovaniy* [Labyrinth. Journal of Social and Humanitarian Research], 2003, N. 6, pp. 59–66. (In Russian).
19. Shapoval Yu. *Kul'tura istoričnoï pam'âti: êvrops'kij ta Ukraïns'kij dosvid* [Culture of historical memory: European and Ukrainian experience]. Kyiv, IPIEND, 2013, 600 p. (In Ukrainian).
20. Shparaha T. I., Mykhaliuk M. M. *Turizm miscâmi êvrejs'kih zahoronen' v Ukraïni* [Jewish burial ground Tourism in Ukraine]. *İstoriâ Ukraïns'koï geografii. VseUkraïns'kij naukovo-teoretičnij časopis* [History of Ukrainian Geography: All-Ukrainian Scientific and Theoretical Journal]. Ternopil, 2012, N. 26, pp. 136–140. (In Ukrainian).
21. Smyrnov I. H. *Vijs'kova logistika âk turističnij resurs: na prikladî pam'âtok Peršoï svitovoï vijni* [Military logistics as a tourist resource: on the example of the sites of the First World War]. *Journal of Human Geography*, 2014, Vol. 16, pp. 25–32. (In Ukrainian).
22. Stone P., Sharpley R. *The Darker Side of Travel – The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol, Channel View Publications, 2009, 275 p. (In English).
23. *The Untold stories. The Murder sites of the Jews in the occupied territories of the former USSR*. [Electronic source]. Access mode: <https://www.yadvashem.org/untoldstories/database/commemoration.asp?cid=947>.
24. *Zahist i memorializaciâ misc' masovih pohovan' êvreïv Ukraïni* [Protection and memorialization of mass murder sites of the Jews of Ukraine] : [Electronic source]. Access mode: <http://protecting-memory-ua.org/>. (In Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : Навч. посібн–2-е видання О. О. Бейдик. – К. : Альтпрес, 2010. – 404 с.
2. Гісем О. В. Голокост в Україні (1941–1944): Словник–довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Вид.4–е. – К. : Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. – 100 с.
3. Захист і меморіалізація місць масових убивств євреїв України. [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://protecting-memoru-ua.org/>. – Назва з екрана.
4. Історія Голокосту: освіта та пам'ять. Посібник для вчителя. – Вид.2-ге, випр. / автори та упор. В. Бобров, Н. Голосова, О. Педан–Слепухіна, А. Подольський, М. Тяглий. – К. : Український центр вивчення історії Голокосту, 2016. – 124 с.
5. Круглов А. И. Хроника Холокоста в Украине / А. И. Круглов. – Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.
6. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПІЕНД, 2013. – 600 с.
7. Михалюк М. М. Етнокультурний потенціал як фактор сталого розвитку в малих містах України / М. М. Михалюк // Регіон–2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 вересня 2017 р.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2017. – С. 112–114.
8. Михалюк М. М. Компонентна структура етнокультурного потенціалу регіону / М. М. Михалюк // Молоді вчені географічної науки: Збір. наук. праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. – К. : Принт Сервіс. – 2017. – Вип. XIII. – С. 87–89.
9. Надольська В. В. Меморіалізація місць масових поховань євреїв Волині періоду Другої світової війни / В. В. Надольська // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю. Науковий збірник Вип. 56. Матеріали LVI Волинської обласної наукової історико–краєзнавчої конференції (м. Луцьк 25 листопада 2015 р.). – Луцьк : ВОО НСКУ, 2015. – С. 108–112.
10. Наконечный В. А. Холокост на Волыни: жертвы и память [Электронный ресурс] / В. А. Наконечный // Корни: публицистический и культурно-просветительский журнал русскоговорящих еврейских общин : [веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.shorashim.narod.ru/case_nakonechniy.htm. – Назва з екрана.
11. Смирнов І. Г. Військова логістика як туристичний ресурс: на прикладі пам'яток Першої світової війни / І. Г. Смирнов // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 16. – С. 25–32.
12. Холокост на території СССР: Энциклопедия / Гл. ред. И. А. Альтман. – М. : РОССПЭН: научно-просветительский центр «Холокост», 2009. – 1143 с.
13. Шапиро А.С. Преодолевая советское наследие: «Места памяти» евреев в городском пространстве Украины (на примере исторических музеев и мемориалов памяти жертвам Холокоста) / А. С. Шапиро // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2003. – Вип. 6. – С. 59–66.
14. Шоа в Україні. Історія, свідчення, увічнення / За ред. Р. Брандона, В. Лауер. – К. : ДУХ і ЛІТЕРА, 2015. – 520 с.
15. Шпарага Т.І. Туризм місцями єврейських захоронень в Україні / Т. І. Шпарага, М. М. Михалюк // Історія української географії: всеукраїнський науково–теоретичний часопис. – 2012. – Вип. 26. – С. 136–140.
16. Bartov O. Erased: Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine / O. Bartov. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007. – 232 p.
17. Golbert R. L. Holocaust Sites in Ukraine: Pechora and the Politics of Memorialization [Electronic source] : [web-site]. – Mode of access: <https://academic.oup.com/hgs/issue/18/2>. – Title from the screen.
18. International Coalition of Sites of Conscience Interpretation of Sites of Memory January 31 – 2018 [Electronic source] : UNESCO : [web-site]. – Mode of access: <http://whc.unesco.org/en/activities/933/>. – Title from the screen.
19. International Jewish Cemetery Project [Electronic source] : [web-site]. – Mode of access: <http://www.iajgsjewishcemeteryproject.org/ukraine/index.html>. – Title from the screen.
20. Jewish cemeteries, synagogues, and mass grave sites in Ukraine (2005) [Electronic source] / United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad : [web-site]. – Mode of access: http://www.heritageabroad.gov/Portals/0/Reports%20and%20Surveys/survey_ukraine_2005.pdf?ver=2016-02-24-124109-037. – Title from the screen.
21. Lo Tishkach [Electronic source] : [web-site]. – Mode of access: <http://www.lotishkach.org/en/index.php?categoryid=42>. – Title from the screen.
22. Miron G. The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust in 2 vol. / G. Miron, M. Berenbaum. – Jerusalem: Yad Vashem, 2009. – 500 p.
23. Stone P. Making Absent Death Present: Consuming Dark Tourism in Contemporary Society / P. Stone, R. Sharpley // The Darker Side of Travel – The Theory and Practice of Dark Tourism. – Bristol: Channel View Publications, 2009. – 288 p.
24. The Untold stories. The Murder sites of the Jews in the occupied territories of the former USSR [Electronic source] : Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Centre : [web-site]. – Mode of access: <https://www.yadvashem.org/untoldstories/database/commemoration.asp?cid=947>. – Title from the screen.

SOCIAL AND DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF PERIPHERAL AREAS OF THE NORTHERN PART OF LUHANSK REGION

Vladyslav BIELIKOV

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
dance09101992@gmail.com*

Abstract: The paper reveals how peripheral position influences on the social and economic development of the northern part of Luhansk region, investigating the set of social and economic development problems of the north of Luhansk region related to various aspects of the life activity of the population and, in general, the development of the north of the region as part of the administrative-territorial unit. The author suggests ways of overcoming the problems connected with the peripheral location of the investigated territory and its proximity to the military occupied southern part of the region. Given the geographical specifics of the northern Luhansk region, it is shown that the periphery has its own "centers" and "deep periphery". Peripherality has a significant impact on the socio-economic development of the north of Lugansk region.

The main problems of social and economic development of the northern Luhansk region, caused by its peripheral geographic location, include demographic, labour and resettlement. Thus, the measures, aimed at improving the situation, should be targeted on decrease in mortality, depopulation and migration outflow, increase in employment via rationalization of labour potential use and improvement of the labour market structure, slowing rural degradation by improving social and economic conditions, including better quality of life providing people with all basic required services. Cities and towns (regional centres) need organization of intercity transport, improvement in sanitation, cleaning and centralized water supply.

Economic situation in the studied region could be improved via increasing competitiveness of enterprises and productivity of agricultural production, development of processing enterprises in the agroindustrial complex, stimulation of alternative economic branches (trade, recreation, tourism, education as well as the other service sectors, improvement of quality of transport services. In the field of nature use the region needs conservation and enhancement of land fertility, reduction of negative impacts of agricultural chemistry on soils, purification of small rivers, rational use of land resources, maintenance of the proper condition of natural objects of the nature reserve fund.

The solution of aforementioned problems requires joint efforts of scientists, managers (oblast, rayon and local authorities) and the public. A prerequisite is to take into account the geographical specificity of the region.

Key words: peripherality, socio-economic development, northern Luhansk region, center, periphery, territory.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.49-52>

UDC: 911.3

Received: February 04, 2018.

Revised: March 21, 2018.

Accepted: March 25, 2018.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРИФЕРІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Владислав БЕЛІКОВ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
dance09101992@gmail.com*

Анотація: Розглянуто особливості впливу периферійності на соціально-економічний розвиток півночі Луганщини. Виділено та досліджено низку проблем соціально-економічного розвитку півночі Луганщини, які стосуються різноманітних аспектів життєдіяльності населення та в цілому – розвитку півночі області як частини адміністративно-територіальної одиниці. Запропоновано шляхи до подолання проблем, пов'язаних з периферійністю положення досліджуваної території та її близькістю до окупованої південної частини області. Враховуючи географічну специфіку півночі Луганщини показано, що периферія має свої «центри» і «глибоку периферію».

Ключові слова: периферійність, соціально-економічний розвиток, північ Луганщини, центр, периферія, територія.

Вступ. Актуальність дослідження периферії як елементу геопростору та периферійності, як властивості, явища впливає з необхідності більш глибокого дослідження геопросторової неоднорідності організації суспільства.

Периферійні території України останнім часом стають особливими об'єктами суспільно-географічних досліджень, інтерес до вивчення яких викликаний специфікою їх економіко-географічного положення і соціально-економічного розвитку, особливо коли мова йде про периферію півночі Луганщини, яка однозначно переживає свої не найлегші часи. Чинник периферійного, а на прикладі північних районів Луганської області ще й прикордонного положення, істотно впливає на формування іміджу, географічного образу цих територій. Периферійні регіони (у нашому випадку північ Луганщини) характеризуються особливим менталітетом населення, який сформувався внаслідок освоєння і заселення цих територій, що у свою чергу проявляється в особливостях розвитку їх економіки, соціокультурної сфери. Тому комплексне вивчення периферійних регіонів, ознак периферійності їх соціально-економічного розвитку, виявлення особливостей розвитку окремих сфер життєдіяльності суспільства на цих територіях є важливою і актуальною проблемою суспільно-географічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями периферії та периферійності з точки зору суспільної географії є недостатніми. Ця тематика залишається відкритою для диспутів і дискусій. Зокрема, периферію та периферійність як явище, суспільно-географічний аналіз центрально-периферійних процесів детально дослідив у своїй монографії Пилипенко І. О. Саме вона стала підґрунтям та опорою в написанні даної статті. Окремими аспектами дослідження периферії та периферійності займалися також Альховіцька О. Є., Барановський М. О., Грицай О. В., Дністрянський М. С. та інші.

Мета і завдання. Метою написання статті є аналіз впливу периферійності на соціально-економічний розвиток північних районів Луганської області.

Виклад основного матеріалу. Характерною ознакою сучасного суспільно-географічного простору є множина економіко-географічних, соціально-географічних, політико-географічних, навіть ментальних і культурних форм організації суспільства, що відображається у виникненні унікальних геопросторових поєднань найрізноманітніших об'єктів, процесів, явищ в системі „природа-населення-господарство”.

Незважаючи на наявність регіонів різних форм, типів, видів, масштабів, їх центрально-периферійна будова в багатьох випадках відзначається спільними рисами, ознаками, проблемами. У суспільній географії основним об'єктом дослідження зазвичай є центр і центральність (місця, події, явища, процеси тощо). Хоча традиційно (і, мабуть, вірно) вважати, що більший вплив на суспільний розвиток мають центри, разом з тим, периферійних регіонів за площею, кількістю більше і вони різноманітніші за своїми

типами, видами, геопросторовими масштабами. Як у вітчизняній, так і зарубіжній суспільній географії поряд з достатньо повно розробленою теорією центричної будови об'єктів та явищ, все ж більшу увагу приділено центрам та їх характерним рисам розвитку і розміщення, а окремого напрямку – теорії периферії та периферійності досі не сформувалось, хоча динамічність суспільно-географічного простору викликає необхідність вивчення різних форм та типів суспільно-географічних периферій від локального до глобального масштабу [10, 11, 3]. Проте до сьогодні є різні погляди на теорію периферії та периферійності, що спираються як на класичні, традиційні, так і на модернові теоретичні погляди. Відповідно, периферія як складний і неоднозначний об'єкт дослідження потребує окремої уваги.

Суспільно-географічне розуміння периферії передбачає не просто геометричну визначеність її розміщення, меж (тобто певну метризацію), але і характеристику сутності її формування, етапності розвитку, компонентного складу, генези і т.д. [10, 4].

Функціонування та розвиток суспільно-географічного комплексу північної частини Луганської області характеризується низкою проблем, які стосуються різноманітних аспектів життєдіяльності населення та в цілому – розвитку півночі області як частини адміністративно-територіальної одиниці.

Серед екологічних проблем найбільш актуальними для аграрної півночі є охорона водних та ґрунтових ресурсів. Поверхневі води забруднюються за рахунок скидання в річки побутових і промислових відходів, а також тваринницьких стоків. Площі родючих ґрунтів скорочуються внаслідок порушення технології їх обробки, як наслідок, збільшується площа ґрунтової ерозії. Окремою проблемою є обміління річок та очистка русел річок.

Для вирішення цих проблем необхідно контролювати накопичення побутових відходів у відведених місцях, ставити і вчасно ремонтувати очисні споруди на підприємствах промисловості і сільського господарства, правильно проводити обробку ґрунтів тощо. Крім того, необхідні ремонт та будівництво мереж доріг загального користування і місцевого значення. Капітального ремонту потребують більшість автомобільних шляхів на території північних районів Луганської області, особливо ті, які слугують сполученням сільських рад з районними центрами, для чого необхідні значні фінансові ресурси.

Актуальною була і залишається демографічна проблема, особливо – зростання рівня смертності населення, у т.ч. смертності немовлят. Їх розв'язання потребує реалізації регіональної демографічної політики (покращення медичного обслуговування, підвищення стандартів життя, зменшення механічного відпливу населення, розв'язання актуальних проблем молодих сімей тощо).

В сільському господарстві основними завданнями є нарощування обсягів виробництва якісної продукції, утримання керованості ситуації в агропромисловому секторі та забезпечення

беззбиткової діяльності підприємств шляхом розширення асортименту продукції та ринків збуту, встановлення жорсткого контролю за використанням та охороною земель (дотримання систем сівозміни), підтримка малого підприємництва та інші. Додаткових заходів слід вживати для зменшення впливу несприятливих природних явищ на результати сільськогосподарської діяльності.

Перспективними напрямками діяльності є розвиток енергозберігаючих технологій та забезпечення ефективного функціонування житлово-комунального господарства, впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки регіону шляхом створення умов для вкладання інвестиційних коштів у розвиток галузей виробничої і невиробничої сфери, виробництво інноваційної продукції, а також забезпечення високих стандартів навчання, якісної медичної допомоги, збереження культурної спадщини.

Проблеми розвитку промисловості пов'язані із труднощами функціонування багатьох підприємств, у першу чергу малих, в умовах ринкового (висококонкурентного) середовища. З позицій територіальної організації господарства необхідно проводити політику децентралізації виробництва, переміщення нових підприємств за межі міст та селищ міського типу. Значна частина населення, що має постійні трудові зв'язки з промисловими підприємствами міст та селищ міського типу, проживає поза їх межами, у навколишніх населених пунктах. Така політика дозволила б стимулювати розвиток інших поселень, створивши на їх основі нові точки економічної активності.

Актуальним для аграрної півночі Луганської області буде в подальшому розвиток рекреаційно-туристичної галузі (зеленого та сільського туризму, оздоровчо-лікувального, спортивного, пізнавального), адже регіон має потенціал і для природно-орієнтованих видів туризму/рекреації, і для пізнавального туризму). Необхідною умовою для цього є збереження та покращення стану історичних об'єктів, підтримання належного екологічного стану території, і розбудови необхідної інфраструктури, і залучення до цього широких верст населення [1, 5, 6].

Значною проблемою на Луганщині, зокрема на півночі є достатньо високий рівень безробіття, що пов'язано з відсутністю стабільності у сільськогосподарському виробництві, зниженням економічних стимулів для розвитку галузі, несприятливою кон'юктурою на ринку сільгосппродукції, згортанням (з різних причин) соціальної сфери тощо. Для зменшення сезонності в сільському господарстві необхідно розвивати інші, альтернативні види господарської діяльності, що не залежать від природних ритмів.

Багато не вирішених проблем характерні для сільських поселень адміністративних районів півночі області. Найголовнішим шляхом їх розв'язання є вирішення проблем, пов'язаних із розвитком сільськогосподарського виробництва, бо це – основний вид заняття селян, а також розвитку

соціальної інфраструктури. Останнє набуває важливого значення в контексті забезпечення прав громадян незалежно від місця їхнього проживання на рівний доступ до послуг життєзабезпечення (у першу чергу, це – медицина та освіта). Окремою проблемою є підвищення рівня благоустрою районних центрів, вплив яких поширюється далеко за межі своїх районів. На сьогодні не вирішені проблеми каналізації, очистки та централізованої подачі води, потребують реконструкції багато будівель [7, 8, 9].

Для розв'язання наявних проблем та подальшого економічного і соціального розвитку півночі, поставлені завдання із забезпечення зайнятості населення і підвищенню використання трудових ресурсів, збільшенню доходів населення шляхом створення нових робочих місць, подальшої підтримки та розвитку самозайнятості населення тощо. Вважаємо, що ця діяльність потребує оптимізації та підвищення ефективності, залучення експертів, висококваліфікованих фахівців у різних сферах.

Таким чином, визначивши головні проблеми півночі Луганщини, приходимо до висновку, що більшість з них можна було б вирішити навіть у найближчий час за умов достатнього фінансування та стабільного соціально-економічного розвитку держави.

Висновки. Периферійність має значний вплив на соціально-економічний розвиток півночі Луганщини. Основними проблемами периферійності соціально-економічного розвитку півночі Луганщини є: демографічна (підвищення рівня смертності, високий рівень депопуляції та міграційного відпливу населення), працересурсна – раціональне використання трудового потенціалу населення, покращення ситуації на ринку праці і збільшення рівня зайнятості; розселенська – уповільнення деградації сільських поселень за рахунок покращення соціально-економічної ситуації, підвищення комфортності проживання населення, забезпечення їх необхідними послугами; у містах і селищах міського типу (районних центрах) – організація внутрішньоміського транспорту, каналізації, очищення і централізованого постачання води. Господарськими проблемами є підвищення конкурентоздатності підприємств, нарощування продуктивності сільськогосподарського виробництва, розвиток переробних підприємств у складі АПК, стимулювання альтернативних галузей – рекреаційно-туристської, освіти та ін. галузей нематеріальної сфери, відновлення торгівельної функції районів, підвищення якості надання транспортних послуг. У сфері природокористування – збереження та підвищення родючості земель, зменшення негативних впливів хімізації сільського господарства на ґрунти, очищення малих річок, раціональне використання земельних ресурсів, підтримання належного стану природних об'єктів природно-заповідного фонду. Розв'язання цих проблем потребує сумісних зусиль науковців, управлінців (обласної, районної та місцевої влади), населення. Обов'язковою умовою є врахування географічної специфіки регіону.

References:

1. Baranovskyi M. *Naukovi zasady suspil'no-geografichnogo vivchennâ sil's'kih depresivnih teritorij Ukraini* [Scientific principles of socio-geographical study of rural depressed territories of Ukraine]. Nizhyn, 2009, 396 p. (In Ukrainian).
2. Bolhov V. *Mista i sela Ukraini. Luganšina : istoriko-kraēznavčī narisi* [Cities and villages of Ukraine. Luhansk region: historical and ethnographic essays]. Kyiv: Ukrainian academy of heraldry, trademark and logo, 2012, 472 p. (In Ukrainian).
3. Main Department of Statistics in Luhansk region [Electronic source]. Access mode : <http://www.lg.ukrstat.gov.ua>.
4. State Archive of Lugansk Region, Fund R–1186, description N. 1, archive 79, 16 p.
5. State Archive of Lugansk Region. Fund N. R–2519, description 14, archive 451a
6. Dotsenko A. Sil's'ke rozselennâ v Lugans'kij oblasti : suspil'no-geografichnij aspekt [Rural settlements in Lugansk region: socio-geographical aspect]. *Suspil'no-, fiziko-geografichni ta geoeologichni problemi staropromislovih rajoniv : materialy Vseukraīns'koї naukovo-praktičnoї konferencii* [Social, physiographical and geoeological problems of the old industrial areas: materials of all-Ukrainian scientific practical conference] (October 17–19, 2011, Luhansk) (Ed.: I. Melnyk). Luhansk: Taras Shevchenko Luhansk National University, 2011, pp. 134–137.
7. Kil'kist', teritorial'ne rozmišennâ ta statevo-vikovij sklad naselennâ Lugans'koї oblasti [Population of the Luhansk region, its territorial placement and sex-age composition] (Eds.: Yu. Ziminskyi and A. Prydorozhko). Luhansk: Department of Statistics in Luhansk region, 2003, 230 p.
8. Melnyk I. Osoblivosti narodžuvannosti v Lugans'kij oblasti [Birthrate characteristics in the Luhansk region]. *Human Geography Journal*, 2008, Vol. 5 (2), pp. 145–151. (In Ukrainian).
9. Melnyk I. Regional'ni osoblivosti demografichnogo rozvitku Donbasu [Regional features of demographic development in the Donbas]. *Regional'ni geografichni doslidžennâ Ukraini ta sumižnih teritorij : zbirnik naukovih prac'* [Regional geographic studies of Ukraine and adjoining areas: a collection of scientific works] (Ed.: Yu. Kyseliov). Luhansk, Alma-Mater, 2006, pp. 150–152. (In Ukrainian).
10. Pylypenko I. *Suspilno-heohrafichna peryferiia: kontseptsii, parametryzatsiia i delimitatsiia*. Kherson: Hrin D. S., 2015, 264 p. (In Ukrainian).
11. Peschard K. Rethinking the Semi-Periphery: Some Conceptual Issues [Electronic source]. Access mode: <http://www.ualberta.ca/GLOBALISM>.

Список використаних джерел:

1. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України. – Ніжин, 2009. – 396 с.
2. Болгов В. В. Міста і села України. Луганщина : історико-краєзнавчі нариси / упорядник В. В. Болгов. – К. : Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2012. – 472 с.
3. Головне управління статистики в Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lg.ukrstat.gov.ua>
4. Державний архів Луганської області. Фонд № Р – 1186, опис № 1, № справи 79, 16 с.
5. Державний архів Луганської області. Фонд № Р – 2519, опис № 14, справа № 451а
6. Доценко А. І. Сільське розселення в Луганській області : суспільно-географічний аспект / А. І. Доценко // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів : мат. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17 – 19 жовтня 2011 р., м. Луганськ) / відп. Ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 134–137.
7. Кількість, територіальне розміщення та статеві-віковий склад населення Луганської області / Луганське обласне управління статистики; відп. за вип. Зімінський Ю.В., Придорожко А.О. – Луганськ: Луганське обласне управління статистики, 2003. – 230 с.
8. Мельник І. Г. Особливості народжуваності в Луганській області / І. Г. Мельник // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – № 5(2). – С. 145–151.
9. Мельник І. Г. Регіональні особливості демографічного розвитку Донбасу / І. Г. Мельник // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій : Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 150–152.
10. Пилипенко І. О. Суспільно-географічна периферія: концепція, параметризація і делімітація: Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон: Грін Д. С., 2015. – 264 с.
11. Peschard K. Rethinking the Semi-Periphery: Some Conceptual Issues [Електронний ресурс] / K. Peschard // Some Conceptual Issues. – 2005. – Режим доступу : <http://www.ualberta.ca/GLOBALISM>.

ВІТАННЯ МИКОЛИ ПІСТУНУ

У травні 2018 року виповнилося 85 років Миколі Даниловичу Пістуну - професору, доктору географічних наук, академіку Академії наук вищої школи України, заслуженому працівнику освіти України, вчителю та наставнику декількох поколінь суспільних географів нашої держави.

Понад 50 років свого життя ювіляр присвятив Київському національному університету імені Тараса Шевченка. Саме тут він закінчив аспірантуру, захистив кандидатську та докторську дисертації, працював викладачем кафедри економічної та соціальної географії, яку очолював протягом 23 років (1975-1998).

Микола Данилович є одним із фундаторів теорії та методології суспільної географії в Україні. Його фундаментальна праця “Основи теорії суспільної географії” відома, без перебільшення, кожному викладачу та кожному студенту географічних факультетів України. Величезним є доробок Миколи Даниловича у такому напрямку, як географія агропромислових комплексів, а також у галузі історії науки: праці ювіляра наново відкрили та систематизували для сучасників науковий доробок низки талановитих вітчизняних економіко-географів, чиї імена свідомо замовчувалися у радянський період.

Проте не лише теорія науки перебувала у центрі уваги ювіляра. Будучи глибоко переконаним у величезному прикладному значенні суспільної географії, як науки про територіальну організацію суспільства, для розвитку національної економіки, Микола Данилович запровадив прикладну модель підготовки фахівців з районного та міського планування та управління регіональним розвитком на кафедрі економічної та соціальної географії. Особливе значення він приділяв і приділяє питанням регіональної політики у контексті ефективного та збалансованого розвитку регіонів України. Микола Данилович традиційно глибоко занурений у контекст актуальних трансформацій, які мають місце у сучасній Україні, зокрема реформи децентралізації влади та формування нового адміністративно-територіального устрою нашої держави: його експертні доповідні записки та статті регулярно лягають на стіл високопосадовців, відповідальних за реалізацію регіональної політики в Україні.

Миколі Даниловичу належить вагома роль у становленні наукового збірника “Економічна та соціальна географія” як авторитетного наукового видання. Його можна сміливо величати одним із батьків-засновників та ідейних фундаторів нашого журналу. На посадах заступника редактора (1966-1973) та головного редактора (1976-1995) він формував редакційну політику журналу, вів кропітку роботу з авторами статей, слідкував за додержанням високої якості опублікованих матеріалів. Редакційна колегія журналу пишається можливістю мати у своїх рядах такого невтомного працівника, як Микола Данилович, і намагається підтримувати гарні традиції та високі стандарти, сформовані за його участю.

Редакція журналу “Економічна та соціальна географія” та увесь колектив географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка щиро вітають шановного Миколу Даниловича Пістуну з ювілеєм! Зичимо здоров'я, щастя, життєвих і творчих успіхів.

ЗМІСТ

Наукові статті

Кононенко О.	Механізми вдосконалення екологічної поведінки населення (на прикладі міста Києва)	4
Пугач С., Митчик Ю.	Просторовий аналіз соціальних інтернет-мереж у Волинській області. . .	14
Костащук І.	Методичні підходи до проведення конфесійного районування території України.	22
Заваріка Г.	Методика суспільно-географічного дослідження впливу конфліктів на розвиток туризму	31
Михалюк М.	Єврейська меморіальна спадщина малих містечок Столичного суспільно-географічного району України	42
Беліков В.	Соціально-демографічні проблеми периферійних територій північної частини Луганської області	49

Ювілеї

Вітання Миколі Пістуну	53
-------------------------------------	-----------

CONTENTS

Scientific Papers

Kononenko O.	Encouragement of Pro-Environmental Behaviour (a Case Study of Kyiv)	4
Puhach S., Mytchuk Yu.	Spatial Analysis of Social Networking Services in the Volyn Region	14
Kostaschuk I.	Methodical Approaches for Confessional Regionalization of Ukraine	22
Zavarika G.	The Influence of Conflicts on Tourism Development: Methodology of Socio-Geographical Study	31
Mykhaliuk M.	Jewish Memorial Heritage of Small Cities in the Capital Socio-Geographical Region of Ukraine.	42
Bielikov V.	Social and Demographic Problems of Peripheral Areas of the Northern Part of Luhansk Region	49

Jubilee

Congratulations to Mykola Pistun	53
---	-----------

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
EKONOMICHNA TA SOTSIALNA GEOGRAFIYA

Випуск 79

Підписано до друку 31.05.2018 р.
Авт. друк. арк. 6,1. Обл.-вид. арк. 6,5. Наклад: 300 прим.

Надруковано ФОП Кравченко Я. О.
02000, м. Київ, вул. Мініна 12, оф. 2
тел.: +38 (044) 561-95-31, +38 (067) 506-57-55

Відповідальний редактор: Я. Б. Олійник.

Заступник відповідального редактора: К. В. Мезенцев.

Відповідальний секретар: О. М. Гнатюк.

Верстка і художнє оформлення: О. М. Гнатюк, Т. Данилюк

До уваги авторів

Інформацію для авторів, зокрема, вимоги до оформлення та подання статей, процедуру розгляду публікацій, рекомендації для авторів та етичні зобов'язання можна переглянути на офіційному веб-сайті журналу: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України “Про авторське право та суміжні права”, Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 51), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Редакційна колегія журналу може не поділяти думку авторів. Прийняті до друку статті проходять наукове та літературне редагування.